

**UNIVERZITET U NIŠU
PRAVNI FAKULTET**

**MEĐUNARODNI STANDARDI U OBLASTI MALOLETNIČKOG
PRESTUPNIŠTVA**

- Završni master rad -

**Mentor:
Doc. dr Darko Dimovski**

**Kandidat:
Milica Todorović M023/13**

Niš, oktobar, 2014.

Sadržaj

1. Uvod	4
1.1. Određenje pojma maloletničkog prestupništva i njemu srodnih pojmova.....	6
1.2. Pojam maloletnika i njihov poseban status u pravu.....	8
1.3. Krivične sankcije i mere prema maloletnim prestupnicima kroz istoriju	10
1.3.1. Krivičnopravni tretman maloletnika u Srbiji kroz istoriju	13
1.4. Modeli reagovanja na maloletničko prestupništvo.....	14
1.4.1. <i>Welfare</i> model.....	14
1.4.2. <i>Justice</i> model.....	16
1.4.3. <i>Welfare – justice</i> model	17
1.4.4. Model restorativne pravde	18
2. Međunarodni dokumenti u oblasti maloletničkog prestupništva.....	20
2.1 Pregled najznačajnijih dokumenata iz oblasti reagovanja na maloletničko prestupništvo	20
2.2. Akti Organizacije Ujedinjenih Nacija.....	22
2.2.1. Konvencija UN o pravima deteta	22
2.2.2. Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe	24
<i>Pekinška pravila</i>	24
2.2.3. Pravila UN o zaštiti maloltenika lišenih slobode	26
<i>Havanska pravila</i>	26
2.2.4. Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu	27
<i>Tokijska pravila</i>	27
2.2.5. Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije.....	28
<i>Rijadske smernice</i>	28
2.2.6. Smernice za tretman maloletnika u okviru maloletničkog pravosuđa	28
<i>Bečke smernice</i>	28
2.2.7. Pravila UN o postupanju prema zatvorenicama i ženama prema kojima se izvršavaju institucionalne mere	30
<i>Bangkočka pravila</i>	30
2.3. Akti Saveta Evrope	30

2.3.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda	31
2.3.2. Preporuka Saveta Evrope o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju....	32
2.3.3. Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava.....	33
2.3.4. Preporuka o novim tendencijama u suzbijanju maloletničke delinkvencije i o ulozi maloletničkog pravosuđa.....	34
2.3.5. Preporuka Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike	35
2.3.6. Smernice Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta	36
2.4. Akti Evropske Unije	38
3. Ključni međunarodni standardi u oblasti maloletničkog prestupništva	40
3.1. Opšte napomene	40
3.2. Poštovanje najboljeg interesa deteta.....	40
3.3. Zabrana diskriminacije.....	42
3.4. Pravo na život i odgovarajuće uslove za rast i razvoj.....	44
3.5. Pravo deteta na participaciju	45
3.6. Načelo minimalne intervencije.....	47
4. Primena sankcija i mera za maloletnike i međunarodni standardi.....	51
4.1. Maloletnički zatvor i međunarodni standardi.....	51
4.2. Institucionalne sankcije i mere za maloletnike i međunarodni standardi	52
4.3. Izvršenje sankcija i mera institucionalnog karaktera prema maloletnicima i međunarodni standardi.....	54
4.4. Neinstitucionalne sankcije i mere za maloletnike i međunarodni standardi.....	61
4.5. Diverzione mere i međunarodni standardi	63
4.6. Restorativne mere i međunarodni standardi.....	65
5. Primena sankcija i mera za maloletnike u Srbiji i međunarodni standardi – normativni i praktični aspekt.....	67
5.1. Svrha maloletničkih sankcija prema ZOMUKD	67
5.2. Krivične sankcije za maloletnike prema ZOMUKD	68
5.2.1. Maloletnički zatvor.....	68
5.2.2. Zavodske vaspitne mere	70
5.2.3. Vaspitne mere pojačanog nadzora.....	73
5.2.4. Vaspitne mere upozorenja i usmeravanja	75
5.2.5. Principi izvršenja krivičnih sankcija i mera za maloletnike prema ZOMUKD	77
5.3. Diverzione mere	79

5.4. Međunarodni standardi i praksa u RS.....	82
6. Zaključak.....	85
Spisak korišćene literature.....	90

1. Uvod

Kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom planu, vlada veliko interesovanje za iznalaženje najadekvatnijih društvenih odgovora na maloletničko prestupništvo kao veoma negativnu društvenu pojavu. Razloga za to je više. Naime, maloletničko prestupništvo je po obimu značajno zastupljeno u ukupnom kriminalitetu u većini zemalja u svetu (*Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M., 2009*). Tako, na primer, udeo maloletnih prestupnika kao izvršilaca u ukupnom kriminalitetu, u SAD iznosi oko 16%, u Japanu 8%, a u Nemačkoj 7%. Konkretno, u našoj zemlji, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, do kojih se došlo na osnovu statističkog istraživanja sprovedenog 2010. godine o: broju i vrstama krivičnih dela učinjenih od strane maloletnika, broju osuđenih maloletnika, vrstama odluka i sankcija izrečenim prema njima za period od 2000. do 2010. godine, može se videti da čak 10% od ukupnog broja krivičnih dela, izvrše maloletna lica (*Bilten br. 547, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2012*). Pored ove cifre koja iskazuje učešće maloletnih lica u ukupnom kriminalitetu u jednom društvu, a koja nije nikako zanemarljiva, od velikog značaja je i činjenica da uključivanje mladih u kriminalnu delatnost, ruši, u samom korenu, budućnost novih generacija. Maloletni prestupnik, bez adekvatnog tretmana društva, je i potencijalni prestupnik u doba punoletstva ili, pak, potencijalni socijalni slučaj (*Bernard, J. T., Kurlychek, C. M., 2010*). Njegovo delinkventno ponašanje je ishodište mnogobrojnih problema u društvu: od onih koji postoje u porodici, kao osnovnoj ćeliji društva, preko nedostatka u obrazovnom sistemu, do opšte socio-ekonomske neigurnosti i političke nestabilnosti. Sa druge strane, on je i dalje samo dete. Imajući sve ovo u vidu, ne čudi ni velika zastupljenost stava o tome da prestupništvo maloletnika, predstavlja značajniji problem od kriminaliteta odraslih.

Sve ovo je uticalo na širenje interesovanja za razumevanje uzroka kriminaliteta mladih i njegovo suzbijanje. Na tom putu, različiti pravni sistemi su vremenom razvijali različite modele pristupa problemu deteta u sukobu sa zakonom. U isto vreme, internacionalizacija ljudskih prava i praksa postavljanja obavezujućih pravila, ili makar smernica za postupanje država na globalnom i nadnacionalnom planu, dovela je do stvaranja univerzalnih smernica i u oblasti maloletničkog prestupništva. Te univerzalne smernice jesu međunarodni standardi kao rukovodna načela za postupanje sa maloletnim učiniocima krivičnih dela. Među njima su od posebnog značaja oni koji delovanje u toj oblasti treba da

učine što efikasnijim, istovremeno predstavljajući garant za očuvanje specifičnog statusa i prava maloletnih prestupnika kao posebno osjetljive kategorije.

Međunarodni standardi trasiraju puteve razvoja društvenog odgovora na maloletničko prestupništvo, te razvoja sistema mera i krivičnih sankcija. Ovo je uticalo da mnoge zemlje tokom nekoliko prethodnih decenija usvoje posebne zakone koji predviđaju mehanizme i sredstva za osobito postupanje prema maloletnim učinocima krivičnih dela, za šta direktno pledira više međunarodnih dokumenata. Sledeći takve tendencije, i u našoj zemlji je u oblasti krivičnog prava donet *lex specialis*. U pitanju je *Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* koji je stupio na snagu 01. januara 2006. godine (*"Službeni glasnik Republike Srbije"* broj 85/2005). Sa druge strane, one države koje položaju maloletnih učinilaca krivičnih dela nisu posvetile posebne zakonske tekstove su pak na neke druge načine u svojoj regulativi uvažile specifični status ove kategorije lica, što takođe sugerišu međunarodni dokumenti koji će biti predmet detaljne analize u ovom radu. Pri tome, ono što je posebno značajno, jeste da je na globalnom nivou usvojena ideja o nužnosti postpunog reintegrisanja maloletnih prestupnika u normalne društvene tokove, uz što je intenzivnije moguće izbegavanje institucionalizacije i svih oblika represivnog postupanja prema njima. Predmet ovog rada, upravo su međunarodni standardi koji su se izdvojili u oblasti reagovanja na maloletnički kriminalitet. Drugim rečima, predmet rada su međunarodni standardi na kojima počiva sistem mera i krivičnih sankcija i njihovog izvršenja prema maloletnim prestupnicima.

Iako su se poslednjih decenija izdvojili međunarodni standardi koji kao nadnacionalni rukovodni principi oblikuju čitavu oblast maloletničkog prava, tj. sve njegove integralne delove: *materijalno, procesno i izvršno* maloletničko krivično pravo, za potrebe ovog rada biće obrađeni samo oni standardi koji se tiču sistema mera i krivičnih sankcija koje se izriču prema maloletnim prestupnicima. Razlog tome je nastojanje da se na što potpuniji način obavi teorijsko istraživanje ovih standarda i njihova sistematizacija.

U tom smislu, osnovni cilj ovog rada jeste izdvajanje nekoliko ključnih međunarodnih standarda kojima se usmerava čitav sistem krivičnih sankcija i mera, a čija implementacija treba da doprinese suzbijanju maloletničkog prestupništva i što uspešnjoj reintegraciji i resocijalizaciji maloletnih prestupnika. Pri tome, na globalnom nivou se ističu 4 postulata u ovoj oblasti, i to: *obaveza isticanja najboljeg interesa deteta, zabrana diskriminacije, pravo na život i odgovarajuće uslove za rast i razvoj deteta i pravo deteta na izražavanje sopstvenog mišljenja (pravo na participaciju)*. Ujedno, cilj rada jeste i da se ukaže na mogućnost sagledavanja još nekih, isto tako značajnih principa u oblasti društvene reakcije

na prestupništvo maloletnih lica. Kako se standardi usvajaju da bi bili implementirani i time doprineli postizanju određenog kvaliteta, a ne da bi bili prosto slovo na papiru, jedan od ciljeva rada biće i provera, na nivou teoretske analize, usklađenosti našeg pozitivnog zakonodavstva, pre svega gore pomenutog Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*u daljem tekstu: ZOMUKD*) i njegove praktične primene sa relevantnim međunarodnim standardima. Takva analiza je i u prilog društvenom značaju ovog rada obzirom na činjenicu da Srbija tokom tranzicionog perioda nastoji da svoje zakonodavstvo unapredi, ne bi li odgovorilo zahtevima međunarodne zajednice i dostignutom nivou zaštite ljudskih prava na internacionalnom planu. Na posletku, jedan od ciljeva rada jeste i popularisanje vrednosti kojima doprinosi implementacija međunarodnih standarda koji su predmet razmatranja.

Razlozi bavljenja međunarodnim standardima u oblasti mera i krivičnih sankcija prema maloletnim prestupnicima negde proizilaze iz svega prethodno rečenog o toj temi. Njena širina, aktuelnost, univerzalni značaj, zatim, otvaranje novog poglavlja u Srbiji u oblasti reagovanja na kriminalitet maloletnika sa donošenjem ZOMUKD, želja da se postojeća riznica znanja u ovoj oblasti bar u nekom njenom segmentu sistematizuje, uz nepresušnu potrebu za bavljenjem mladima, ubedljivi su razlozi za odabir.

1.1. Određenje pojma maloletničkog prestupništva i njemu srodnih pojmova

Pored pojma maloletničko prestupništvo u upotrebi su i drugi pojmovi sa manje ili više istim ili sličnim značenjem, kao na primer: vaspitna zapuštenost, vaspitna zanemarenost, vaspitna ugroženost, mladi sa disocijalnim ponašanjem, problem deca, moralna posrnulost, moralna defektnost, poremećaji u ponašanju, društvena neprilagođenost, asocijalno, antisocijalno, sociopatsko ponašanje mladih, maloletnički kriminalitet, maloletnička delinkvencija (*Dimovski, D., Mirić, F., 2013*).

Maloletničko prestupništvo je pojam koji služi za označavanje jedne složene i specifične društveno-negativne pojave. Kao poseban fenomen, izdvojio se je iz opšteg pojma prestupništva. U najširem smislu, „prestupništvo“ označava kršenje neke društvene odredbe, zabrane ili povređivanje nečijeg interesa, odnosno prekoračanje neke granice kojom se omeđava ono što je dozvoljeno (*Nikolić, Z., Joksić, I., 2011*). Stoga, pod maloletničkim prestupništvom se podrazumevaju društveno neprihvatljiva ponašanja maloletnih lica kao

posebne uzrastne kategorije. Na taj način pravi se jasna jezička distinkcija u odnosu na prestupništvo punoletnih lica. Neprihvatljivo ponašanje mladih je negativna društvena pojava koju određuju tri ključna kriterijuma: ponašanje koje se bitno razlikuje od ponašanja većine ostalih mladih ljudi određene sredine; ponašanje koje predstavlja štetnost i (ili) opasnost, kako za pojedinca – subjekta ponašanja, tako i za njegovu okolinu, i ponašanje koje zahteva dodatnu organizovanu stručnu i širu društvenu pomoć, bez koje nije realno pretpostaviti da će mladi čovek prevazići takvo ponašanje (*Medenica, V., 2004*).

U fenomenološkom smislu, ta društveno neprihvatljiva, tj. *devijantna* ponašanja maloletnika ne ispoljavaju se isključivo u vršenju krivičnih dela, već i u različitim vidovima asocijalnog i antisocijalnog ponašanja, a koji nisu inkriminisani krivičnopravnim normama, na primer: skitnja, bežanje iz škole, upotreba alkohola, opojnih droga, i slično (*Knežević, S., 2010*). Ovako širok dijapazon ponašanja maloletnika, kojim se krše društvene norme, utiče i na definisanje maloletničkog prestupništva. Naime, maloletničko prestupništvo ili prestupništvo mladih, u svojoj osnovi, podudarno je pojmu maloletničke delinkvencije u širem smislu, a koji podrazumeva sve oblike devijantnog ponašanja maloletnika, od preddelinkventnog do onog koje je inkriminisano u krivičnopravnom zakonodavstvu (*Dimovski, D., Mirić, F., 2013*). Drugačije rečeno, maloletnička delinkvencija u širem smislu obuhvata „takva devijantna ponašanja mladih određenog uzrasta kojima se krše legalne norme društvene sredine“ ili „svaku aktivnost maloletnih lica ili maloletnih grupa koja predstavlja znatnije kršenje bilo koje društvene norme“ (*Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M., 2009*). Dakle, u prestupništvo maloletnika, pored vršenja krivičnih dela, spada i čitav niz drugih devijantnih ponašanja, pri čemu, neka od tih ponašanja, po svojoj prirodi spadaju u prekršaje, a neka vređaju isključivo moralne norme i nisu regulisana pozitivnim pravom.

Pored ovog, šireg ili kriminološko-sociološkog određenja pojma maloletničke delinkvencije, postoji i uži ili formalno-pravni pojam maloletničke delinkvencije, a koji je prihvaćen od većine pravnih teoretičara (*Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M., 2009*). Pod njim se podrazumevaju sva ona ponašanja maloletnika koja su inkriminisana krivičnim zakonodavstvom, tj. učestvovanje u protivzakonitom ponašanju od strane lica koje nije dostiglo određeni uzrast opredeljen zakonom (*Carroll, A., et alia, 2009*). U krivičnopravnoj literaturi, maloletnička delinkvencija u užem smislu, često se označava i kao *maloletnički kriminalitet* (*Jovašević, D., 2002*).

Obzirom na to da uže poimanje maloletničke delinkvencije u većoj meri odgovara prirodi krivičnopravnog reagovanja na prestupničko ponašanje, za potrebe daljih izlaganja u

ovom radu, biće korišćen uži pojam maloletničke delinkvencije. U tom smislu, iz ovog pojma biće isključena sva ona ponašanja mladih koja nisu koja nisu inkriminisana prohibitivnim i imperativnim normama krivičnog zakonodavstva. Paralelno sa njim, biće korišćeni i izrazi: maloletničko prestupništvo, prestupništvo maloletnika, maloletnički kriminalitet i kriminalitet maloletnika, za potrebe rada, polazeći od pretpostavke da svi ovi izrazi suštinski označavaju isti fenomen, a to je: vršenje krivičnih dela od strane maloletnih lica. Na ovom mestu, dolazimo do još jednog pojma koji zasluhuje posebno pojašnjenje – maloletna lica, tj. maloletnici.

1.2. Pojam maloletnika i njihov poseban status u pravu

Specifičnosti prestupničkog ponašanja lica nedovoljne biopsihičke i socijalne zrelosti, odražavale su se, kroz istoriju, na krivičnopravni i procesni status tih lica. Savremena krivična zakonodavstva uvažavaju ovu činjenicu, te stoga, svojim normama, na osobit način, pristupaju društvenoj reakciji prema licima koja su učinioci krivičnih dela, a čiji razvoj još uvek nije završen. Inače, razvoj maloletnika se može posmatrati kroz sledeće domene: biofizički razvoj, razvoj centralnog nervnog sistema-neuropsihološki razvoj, kognitivni razvoj – razvoj mišljenja, moralni razvoj i razvoj moralnog suđenja, razvoj ličnog identiteta i socijalni razvoj, uspostavljanje zrelosti i kompetencije (*Stakić, Đ., 2013*). Stoga, postoji nužnost normativnog definisanja lica, koja zbog nedovršenog razvoja psihičkih i socijalnih kompetencija, imaju poseban krivičnopravni status.

U psihijatrijskom i psihološkom smislu, maloletništvo pripada periodu koji se označava kao adolescencija, pri čemu ona obuhvata period između 12 i 26 godine života (*Ćirić, Z., 2012*).

U normativnom smislu, status maloletnika može se odrediti preciziranjem starosnih granica, relevantnih za njegovo sticanje (što ogromna većina zakonodavstava i čini), ili, pak, prepuštanjem nadležnim državnim organima da procenjuju bio-psihičku i socijalnu zrelost svakog mladog prestupnika posebno (*Knežević, S., 2010*). Drugi pristup definisanju maloletnika prilično je manjkav, iz razloga što bi se u postupak utvrđivanja zrelosti maloletnika morali uključiti vanpravni eksperti, a zbog nedostatka striktnih kriterijuma, otvorio bi se prostor za arbitrarno postupanje. Shodno tome, u krivičnopravnim zakonodavstvima većine zemalja utvrđuju se starosne granice kojima se kategorija maloletnika izdvaja od punoletnih učinilaca krivičnih dela, a utvrđivanjem donje granice

maloletstva postavljaju se granice krivične odgovornosti (*Škulić, M., 2003*). Ova granica je različito određena u različitim zemljama, pa je tako, na primer: u Grčkoj i Turskoj maloletstvo određeno uzrastom od 12 godina, u Francuskoj 13 godina, Austriji, Nemačkoj, Italiji, Ruskoj federaciji, Španiji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji 14 godina, Českoj, Finskoj, Norveškoj i Švedskoj 15 godina, Belgiji, Švajcarskoj, Portugalu 16 godina, a u Kini 18 godina (*Jovašević, D., 2010*).

U Republici Srbiji, prema *čl. 3 st.1 ZOMUKD* maloletnikom se smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14, a nije navršilo 18 godina. Lica u uzrastu do 14 godina se nazivaju deca i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivičnopravne mere. Ova lica, smatraju se krivično neodgovornim, protiv njih se ne može voditi krivični postupak, te kao deca, podležu tretmanu službi socijalnog staranja (*Knežević, S., 2010*). Pri tome, prema postojećem zakonskom rešenju, maloletnici se kao učinioci krivičnih dela u našoj zemlji dele na dve kategorije: mlađe maloletnike i starije maloletnike. Mlađi maloletnici su lica uzrasta od navršenih 14 do navršenih 16 godina (*čl.3 st.2 ZOMUKD*). Mlađa maloletna lica se, dakle, nalaze na granici između dece (prema kojima se ne primenjuju nikakve krivične sankcije) i starijih maloletnika. Starijim maloletnicima smatraju se lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 16, ali nisu navršila 18 godina (*čl.3 st.3 ZOMUKD*). Ove statusne razlike među maloletnim licima utiču pre svega na mere koje se mogu primenjivati prema pojedinom maloletniku, zavisno od toga da li spada u grupu mlađih ili starijih maloletnika, a o čemu će biti više reči u daljim izlaganjima.

Zbog mogućih sličnosti sa maloletnicima (još nedovršeno sazrevanje ličnosti), a time i zbog postojanja određenih razlika u odnosu na odrasle, pravnim normama su, na izvestan način, izdvojene i osobe od 18. do 21. godine – mlađa punoletna lica (*Ćirić, Z., 2012*). To su lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela imala navršenih 18 godina, a u vreme suđenja, dakle, do donošenja pravnosnažne odluke o krivičnoj stvari, nisu navršila 21 godinu (*čl.3 st.4 ZOMUKD*).

Kako adolescencija obuhvata životni period između 12 i 26 godine života, jasno je da period maloletništva predstavlja segment adolescencije, odnosno da se samo segment adolescentnog perioda vremenski podudara sa maloletničkim periodom (*Ćirić, Z., 2012*).

1.3. Krivične sankcije i mere prema maloletnim prestupnicima kroz istoriju

Ozbiljnije proučavanje neke teme podrazumeva poznavanje makar osnovnih odrednica iz njene prošlosti i hronološkog razvoja. Savremeni sistemi društvene reakcije na maloletničko prestupništvo i međunarodni standardi, koji ih oblikuju, proistekli su iz nekih ranijih koncepcija koje su određivale status maloletnih učinilaca krivičnih dela u pravu i mehanizme društvene reakcije prema tim licima.

a. Stari vek

Krivično pravo je od najstarijih vremena na drugačiji način posmatralo položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela, u prvom redu zbog njihovog uzrasta i smanjene sposobnosti za rasuđivanje i odlučivanje o svojim postupcima usled nedovoljne duševne zrelosti. Naime, oni su smatrani kao "delinkventi u umanjenom izdanju" (Jovašević, D., 2010).

Tako je još u periodu starog rimskog prava donekle prihvaćeno načelo da maloletnici ne mogu biti subjekti krivične odgovornosti, zbog svoje psihičke nerazvijenosti i nesposobnosti da ocene moralni značaj učinjenog krivičnog dela (Čejović, B., 2002). Ovo pravo je u doba Justinijana razlikovalo više kategorija maloletnika, a to su bili: maloletnici uzrasta do 7 godina – *deca (infantes)* – koji nikako nisu mogli biti krivično odgovorni, zatim, maloletnici uzrasta od 7 do 10 godina (*infante proximi*) – koji su izuzetno mogli biti krivično odgovorni, pod uslovom da mogu da shvate značaj svog dela, i maloletnici uzrasta od 10 do 14 godina (*pubertati proximi*) – koji su bili krivično odgovorni za učinjeno delo, ali im je mlađi uzrast predstavljao okolnost ublažavanja kazne (Jovašević, D., 2010). Lica starija od 14 godina su bila krivično odgovorna za učinjeno delo, ali im je uzrast - do 18, odnosno do 25 godina, predstavljao okolnost od značaja prilikom odmeravanja kazne. Ova podela je utoliko značajna, što su u tom poznijem rimskom pravu, maloletnici stariji od 7 godina, dakle oni koji se ne smatraju *decom*, mogli biti kažnjeni drugačije u odnosu na odrasle ili, pak, nešto blaže (Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., 2008).

Na ovom mestu, valja pomenuti da je jedan od najznačajnijih spomenika rimskog prava, Zakon dvanaest tablica, sadržao pojedine odredbe o krivičnom pravnom tretmanu maloletnika obzirom na to da je predviđao mogućnost blažeg kažnjavanja maloletnika za dva krivična dela: javna krađa i oštećenje poljoprivrednih plodova (Knežević, S., 2010).

b. Srednji vek

I pored već dugog perioda formalizovane državne reakcije na prestupništvo, i dalje nije postojao poseban sistem mera za maloletne prestupnike, već su oni smatrani prestupnicima koji su u procesu odrastanja, te se u tom smislu mogu samo blaže kažnjavati u odnosu na odrasle. Odgovornost maloletnika i punoletnih lica je, zapravo, bila istovetna, s tim što je maloletnik mogao imati privilegiju blažeg kažnjavanja. Ovakav položaj maloletni prestupnik zadržava i u srednjem veku.

Tako germansko pravo tog perioda jedino decu uzrasta do 7 godina tretira kao krivično neodgovornu za učinjeno krivično delo, dok su deca uzrasta od 7 do 12 godina već podobna za krivičnu odgovornost i kažnjavanje, s tim što im se izriče ublažena kazna. Poznati pravni spomenik toga doba, krivični kodeks *Karolina*, iz 1532. godine zabranjivao je primenu smrtne kazne prema licima koja nisu navršila 14 godina, ali uz mogućnosti izricanja i ovakave kazne, ako se za tako nešto steknu posebno određni uslovi (*Jovašević, D., 2010*).

I naš najznačajni pravni spomenik toga doba, Dušanov zakonik iz 1349. godine, iako u osnovi nadahnut određenim humanim idejama, ne sadrži odredbe koje bi se ticale posebnih sankcija i mera za maloletne prestupnike.

c. Novi vek i savremeno doba

Do prepoznavanja maloletnika kao posebne kategorije prestupnika od strane pravnog sistema, dolazi tek nakon Francuske buržoaske revolucije. Francuski krivični zakonik (tzv. *Napoleonov zakonik*) iz 1810. godine podiže granicu krivične odgovornosti maloletnika na 16 godina. Mada su, u krivičnom zakonodavstvu, grubo uzeto sve do početka 19. veka maloletnici bili asimilirani sa odraslima, u pogledu krivične odgovornosti i kažnjivosti, s tim što im je uzrast, uglavnom, uziman kao ublažavajuća okolnost, ipak je i to ublažavanje moglo biti umanjeno, odnosno anulirano u skladu sa važećom maksimom "malitia suplet aetatum" – „zla namera nadomešta uzrast” (*Perović, M. 1985*). Zakonodavstvo 19. veka napušta ovu maksimu i znatno poboljšava položaj maloletnih prestupnika, prvenstveno uvođenjem kriterijuma razbora (*discernement*), u sistem krivične odgovornosti (*Ilić, R., 2003*). Naime, maloletnici koji su navršili 16 godina mogli su biti krivično odgovorni i kažnjeni (doduše, nešto blaže nego punoletna lica) ako su pri izvršenju dela pokazali dovoljan stepen razboritosti. U suprotnom, ako nije utvrđeno postojanje razboritosti na strani maloletnika, on je oglašavan krivično neodgovornim za učinjeno krivično delo, pa se prema njemu nije mogla izreći kazna, već samo vaspitna mera (*Jovašević, D., 2010*). Dakle, to je i razdoblje kada u zakonodavstvo probija ideja primene vaspitnih umesto kaznenih mera prema maloletnim prestupnicima. Uspostavljaju se vaspitne mere (zavodske mere, mere roditeljskog staranja i

sl.), koje se, prema kriterijumu razbora, primenjuju prema maloletnicima koji su krivična dela izvršili bez razbora (Ilić, R., 2003).

Posebne krivičnopravne odredbe o maloletnicima kao učiniocima krivičnih dela se u pojedina zakonodavstva unose tek pod uticajem ideja koje su promovisane u okviru Međunarodnog kriminalističkog udruženja 1889. godine, te tako dolazi do donošenja posebnih propisa ili posebnih zakona o maloletnicima kao učiniocima krivičnih dela i postupku u kome se utvrđuje njihova odgovornost i izriču sankcije: u Velikoj Britanji 1908. godine, u Francuskoj i Belgiji 1912. godine, u Nemačkoj 1923. godine, itd. (Jovašević, D., 2010). Prvi zakon koji je inaugurisao poseban sistem vaspitnih mera, čime je okončan proces diferenciranja krivičnopravnog tretmana maloletnih prestupnika, u odnosu na punoletne, bio je holandski Krivični zakon iz 1901. godine, dok je, sa druge strane, prvi poseban zakon kojim se reguliše krivičnopravni status maloletnika (*lex specialis*), bio švedski Zakon o maloletncima iz 1902. godine (Knežević, S., 2010). Godine 1935. Švedska je oformila maloletnički zatvor i zatvor školu (Stojanović-Milošević, G., 2004).

Ono što je zanimljivo, a vezano za je za evoluciju formalizovane krivičnopravne reakcije prema maloletnicima u ovom periodu, jeste da su značajne inovacije na tom terenu stigle u Evropu iz Severne Amerike. Naime, prvi posebni sud za maloletnike oformljen je 1899. godine u Čikagu, u državi Illinois, a tendencija osnivanja takvih sudova proširena je vrlo brzo i na ostale severnoameričke države. Nakon toga, posebni sudovi za maloletnike osnovani su 1908. godine u Engleskoj i 1912. godine u Belgiji, sa usvajanjem gore navedenih zakonskih akata o specifičnom krivičnopravnom položaju maloletnika (Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., 2008).

Regulativu statusa maloletnog prestupnika, krivičnog postupka prem njemu i sistema mera i sankcija koje mu se u tom postupku mogu izreći, u savremenom periodu karakteriše tendencija stvaranja univerzalnih rešenja na međunarodnom nivou u skladu sa globalizacijskom procesima. U tom smislu, možemo govoriti o svojevrsnoj internacionalizaciji maloletničkog zakonodavstva uopšte.

Istorijat međunarodnopravnog regulisanja oblasti maloletničkog prestupništva odvija se paralelno se razvojem dečijih prava. Tokom XX veka usvojen je veći broj dokumenata iz oblasti ljudskih, pa i dečijih prava, na međunarodnom nivou, od kojih će oni najznačajniji za predmet ovog rada biti detaljno obrađeni u daljim izlaganjima.

1.3.1. Krivičnopravni tretman maloletnika u Srbiji kroz istoriju

Evolucija krivičnopravnog tretmana maloletnih prestupnika u Srbiji nije se mnogo razlikovala od one u ostatku sveta. Naime, tek sa pojavom i razvojem moderne srpske države u 19. veku, javljaju se prvi tragovi u pisanim pravnim spomenicima koji ukazuju na drugačije pravno tretiranje maloletnih prestupnika u odnosu na punoletne.

Krivičnim zakonom Kneževine Srbije, iz 1860. godine, koji je sadržao odredbe o maloletnim prestupnicima, krivično odgovornim nisu mogla biti smatrana lica mlađa od 12 godina, kao ni i lica starija od 12 godina, a mlađa od 16 ukoliko su prestup ili zločin učinila bez razbora. Ukoliko se, pak, radilo o razboritom licu starosti između 12 i 16 godina, maloletstvo je predstavljalo ublažavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne, te im se je, umesto smrtne kazne, mogla izreći samo kazna zatvora do 10 godina (Knežević, S., 2010).

Donošenjem Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine, unete su radikalne izmene u oblast maloletničkog prestupništva. Najpre, maloletnicima su smatrana sva lica uzrasta od 14 do 21 godine, dok su lica mlađa od 14 godina smatrana decom, zbog svoje nezrelosti koja je predstavljala osnov za isključenje krivičnog gonjenja i kažnjavanja. Lica uzrasta od 14 do 17 godina smatrana su mlađim maloletnicima, i u odnosu na njih postojala je pretpostavka relativne nezrelosti za kažnjavanje. Lica uzrasta od 17-21 godine su smatrana starijim maloletnicima, i ona su mogla biti kažnjavana, s tim što, ako se radi o kazni zatvora, nju su izdržavala odvojeno od punoletnih lica (Jovašević, D., 2010). Radikalne iskorak učinjen je i u pogledu sistema sankcija i mera koje se izriču maloletnim prestupnicima. Naime, Zakonik je predviđao: *vaspitne mere ukora, prepuštanje maloletnika kućnom ili školskom kažnjavanju, vaspitnu meru vaspitanje u podesnoj porodici i zavodske mere upućivanje u vaspitni zavod i upućivanje u vaspitno-popravni zavod*. Još jedan je značajan pravni dokument iz iste godine, Zakonik o sudskom krivičnom postupku za Kraljevinu Jugoslaviju, jer je njime ustanovljena specijalizacija vršenja sudske funkcije prema maloletnicima.

Zakonom o vrstama kazni, iz 1946. godine, bile su predviđene odredbe koje se odnose na status maloletnih prestupnika i sistem mera i sankcija prema njima. Naime, maloletnicima su smatrana lica koja su navršila 14, a nisu još navršila 18 godina, a predviđeno je i postojanje 3 vaspitne mere koje im se mogu izreći. Krivični zakonik FNRJ, iz 1947. godine, predviđao je je 4 vaspitne mere koje sum ogle biti izrečene mlađim maloletnicima:

predavanje maloletnika roditelju ili staratelju na nadzor; upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravnu ustanovu i upućivanje u medicinsko-popravni dom.

Najznačajnije i sveobuhvatne promene krivičnopravnih i procesnih zakonskih odredaba o maloletnicima izvršene su Zakonom i izmenama i dopunama Krivičnog zakona i Zakonom o izmenam i dopunama Zakonika o krivičnom postupku. Novelama ovih zakonskih tekstova, iz 1959. godine, stvorene su, najpre, pretpostavke za doslednu individualizaciju tretmana maloletnih prestupnika. Predviđeno je 8 vrsta vaspitnih mera, ako i kazna maloletničkog zatvora. Značajno je pomenuti da u tom trenutku organ starateljstva postaje subjekt sa značajnim ovlašćenjima i obavezama kada je u pitanju postupak prema maloletnim pretupnicima. (Knežević, S, 2010).

1.4. Modeli reagovanja na maloletničko prestupništvo

U cilju sagledavanja suštine savremenog pristupa suzbijanju maloletničkog prestupništva, koji "pokriva" i međunarodna dokumenta u toj oblasti, valja se osvrnuti na istorijat različitih pristupa, tj. modela društvene reakcije na maloletničko prestupništvo. Pod modelom reagovanja se podrazumeva ukupnost postulata, stavova i mera u postupanju prema maloletnim delinkventima, kao i ciljeva koji se na taj način žele postići. Hronološki posmatrano, najznačajniji modeli u oblasti reagovanja na prestupništvo maloletnika su zaštitnički pristup (*welfare model*), pravosudni pristup (*justice model*) i trenutno preovlađujući, kombinacija elemenata dva prethodna, pravosudno-zaštitnički pristup (*justice-welfare model*). Smatra se da maloletničko krivično pravo Velike Britanije (bez Škotske) i Holandije spada u *justice model*, da *welfare modelu* pripadaju Nemačka, Francuska, Belgija i zemlje Istočne Evrope, dok mešoviti pristup karakteriše sistem skandinavskih zemalja i Šlotske (Stevens, A., Kessler, I., Gladstone, B., 2006). Prikaz modela postupanja prema maloletnim prestupnicima je učinjen sa namerom da se prikaže razvoj misli u pristupu problematici maloletnih učinilaca krivičnih dela i njihovog društvenog tretmana.

1.4.1. Welfare model

Protektivni ili zaštitnički model razvio se pod snažnim uticajem određenih kriminoloških, psiholoških, pedagoških i socioloških, odnosno humanističkih nauka, te polazi od uverenja da je maloletnička delinkvencija društveno uslovljena (Škulić, M., 2003). U

središtu ovog pristupa je ličnost maloletnog učinioca krivičnog dela, a ne njegova krivica (Stojanović-Milošević, G., 2004).

Naime, uočeno je kako *specifična priroda detinjstva* ostavlja značajne mogućnosti za posebno ustrojene maloletničke sudove i ustanove da blagotvorno utiču na maloletne prestupnike, što istovremeno implicira i da pri sankcionisanju ne treba previše voditi računa o stegama zakona i procesnim formalnostima (Junger-Tas, J., 1994). Stoga, ovaj pristup sugeriše što manje formalizma i rigidnih procesnih pravila, uz istovremenu specijalizaciju pravosudnih organa i stvaranje novih procesnih pravila koja imaju za cilj upoznavanje ličnosti maloletnika i uslova u kojima on živi. Upravo u cilju što boljeg i svestranijeg upoznavanja ličnosti maloletnika, u ovom modelu postupanja sa maloletnim prestupnicima, izuzetno su široka diskreciona ovlašćenja sudije, koji postupak u kom je svedena svaka formalnost, a javnost ograničena, usmerava ka pružanju pomoći maloletniku, pre nego li ka njegovom kažnjavanju (Lukić, T., Samardžić, S., 2012). Nije teško zaključiti da je cilj kome se teži u okviru ovog modela: pomoć, briga, prevaspitavanje, jednom rečju: resocijalizacija maloletnog prestupnika.

Jedna od bazičnih karakteristika *welfare* modela jeste neprekidno isticanje zahteva "individualne pravde", i u tom smislu, insistiranje na individualno skrojenim programima koji će se primenjivati prema svakom maloletniku zasebno, za razliku od *justice* modela koji se karakteriše formalizovanim postupanjem i kažnjavanjem u srazmeri sa težinom delikta. Takođe, jedna od značajnih karakteristika ovog pristupa je postupnost u izricanju sankcija jer se polazi od toga da najteže sankcije smeju biti isključivo poslednje sredstvo (Benekos, J. P., Merlo, V. A., 2008).

Obzirom na to da je krivica maloletnog učinioca krivičnog dela u okviru ove koncepcije u drugom planu, na površinu isplivava *najbolji interes deteta* kao rukovodni princip delanja državnih organa u postupku prema maloletnicima. Pri tome, država je ta koja se ima starati o ostvarivanju najboljeg interesa deteta i sve radnje koje se preduzimaju, imaju za cilj zaštitu tog interesa. Upravo je zato ovo *protekcioniistički*, tj. *zaštitnički* pristup, a dodali bi smo i *paternalistički*. Ovakvo opredeljenje države, da preuzima ulogu zaštitnika, i gotovo roditelja, posledica je prepoznavanja bitnog uticaja faktora sredine, i socijalnog konteksta uopšte, u genezi kriminalnog ponašanja jer takvo ponašanje nije uslovljeno samo slobodnom voljom prestupnika, već i kulturološkim, socijalnim i drugim prilikama u kojima živi.

Zahvaljujući *welfare* modelu u sistem formalnog reagovanja na maloletniko prestupništvo uvedena su značajna poboljšanja. Ukupno posmatrano, ovaj pristup je doprineo humanizaciji postupanja sa maloletnicima u sukobu sa zakonom. Njegov najznačajniji legat

je svakako obogaćivanje sistema sankcija za maloletnike novim formama, pre svega, vaspitnim merama. Nesporan je i njegov uticaj na kreiranje jednog primerenijeg postupka prema maloletnim prestupnicima kroz uključivanje službi socijalnog staranja i sl.

Pa ipak, protekcionistička koncepcija biva sve više napuštena jer je istovremeno pokazala brojne nedostatke. Najpre, ovakav pristup nedovoljno vodi računa o težini krivičnog dela, njegovoj prirodi sa jedne strane, i izrečene sankcije, sa druge. Problem zaštite oštećenih i njihovih interesa ostaje kontinuirano otvoren obzirom da primena *welfare* modela, u krajnjem, vodi ka stavljanju interesa prestupnika iznad interesa oštećenog. Takođe, široka diskreciona ovlašćenja državnih organa ostavljaju veliki prostor za različite zloupotrebe, što zajedno sa prvim nedostatkom, može dovesti u pitanje i princip pravne sigurnosti.

1.4.2. *Justice* model

Osamdesetih godina prošlog veka javlja se novi, sintetički i sveobuhvatan način postupanja sa maloletnim prestupnicima, tzv. *justice* model, koji se kod nas naziva pravosudni ili sudski model ili model pravičnosti. Ovaj pristup nastao je kao kritika prethodno dominantnog, *welfare* modela, u društvenim prilikama koje se odlikuju porastom maloletničke delinkvencije (Lukić, T., Samardžić, S., 2012). Taj zabrinjavajući trend, poljuljao je stubove na kojima počiva protekcionistički model, pre svega, ideje individualizacije, prevaspitavanja i resocijalizacije. Naime, ideje protekcionizma, iako u osnovi humane, sa ciljem da obezbede maloletnikovo blagostanje, u praksi su često dovodile do toga da maloletnici budu odvojeni od svojih porodica na neodređeno vreme i upućeni u neuslovne ustanove u kojima bivaju izloženi kriminalnoj zarazi (Junger-Tas, J., 1994).

Kako stavljanje prestupnika i njegovih interesa u prvi plan, nije dalo željene rezultate, to mesto, u novoj koncepciji, ustupa se žrtvi krivičnog dela i interesima celokupnog društva. Teoretičari, nastojeći da objasne ekspanziju maloletničke delinkvencije krajem osamdesetih godina prošlog veka, insistiraju sada na odgovornosti maloletnika i maloletničku delinkvenciju objašnjavaju osobinama ličnosti (Stojanović-Milošević, G., 2004). S tim u vezi, logično proizilazi jedno od osnovnih obeležja ovog koncepta, a to je insistiranje na srazmernosti kazne težini i posledicama učinjenog krivičnog dela. Primena ovog principa smanjila je prostor za zloupotrebe od strane državnih organa, i isključila je situacije u kojima bi se maloletnom prestupniku izrekla neka stroža sankcija, na primer završnica

vaspitna mera, uslučaju izvršenja lakšeg krivičnog dela, pri čemu bi se takva odluka u zaštitničkom modelu pravdala najboljim interesom deteta (*Junger-Tas, J, 1994*).

Pored ovog, osnovni postulati pravosudnog modela jesu i: precizno definisanje procesnih prava maloletnih prestupnika i precizno definisanje krivičnih sankcija i mera za maloletnike uz tačno određena merila za njihovo izricanje i trajanje, koji i danas figuriraju u formi aktuelnih međunarodnih standarda u oblasti maloletničkih sankcija i mera (*Lukić, T., Samardžić, S., 2012*). Njihovom primenom obezbeđen je viši nivo zaštite procesnih prava i omogućeno je ostavarivanje principa zakonitosti.

Iako je uspeo da otkloni neke značajne nedostatke protekcionističkog modela, pravosudni pristup nije dao očekivane rezultate. Kao da je počelo da se zaboravlja da je kriminalno ponašanje uslovljeno raznim društvenim činiocima, i da se ne može pripisati samo ličnosti maloletnika. U takvim uslovima, kada postaju vidljivi i jasni nedostaci, kako zaštitničkog, tako i pravosudnog modela, stvara se pogodno tle za razvoj novog koncepta.

1.4.3. Welfare – justice model

Obzirom na to da je postalo jasno da i *welfare* i *justice* model imaju svoje manjkavosti, i koje su, ali da, pak, sa druge strane, imaju određene kvalitete, logično se javlja ideja o stvaranju jednog novog, eklektičkog modela.

Ovaj koncept, koji se još naziva i *korporativni*, tekovina je engleske kriminološke i pravne nauke, a teorijski ga je uobličio John Pratt (*Stojanović-Milošević, G., 2004*). Kao takav, predstavlja teorijsku i praktičnu realizaciju težnje za jednim drugačijim krivičnim postupkom, koji će u biti zadržati svoju osnovnu formu, ali u isto vreme omogućiti fleksibilnije postupanje prilagođeno osobenostima konkretnog maloletnika. Promovisan je kao korporativni, što bi značilo, saradnički, jer nastoji da osim suda, u mehanizam formalne reakcije na maloletničko prestupništvo, uključi i socijalne službe i druge ustanove, i to kako u postupak odabira, tako još intenzivnije u postupak izvršenja krivičnih sankcija i *diverzionih* mera (*Pratt, J., 1993*).

Obzirom na to da se mešoviti ili hibridni model u osnovi oslanja na zaštitnički model, karakteriše ga ideja da krivični postupak i aktivnosti svih institucija maloletničkog pravosuđa budu fokusirani ka ostavriivanju najboljeg interesa deteta. S tim u vezi, sistem maloletničkog pravosuđa ne čine samo oragni koji su neposredni učesnici krivičnog postupka, već i socijalna služba i drugi akteri koji se imaju starati o interesima dece

(Souhami, A., 2007). Ideja je da svi oni koji se bave maloletničkom delinkvencijom i zaštitom prava deteta koordinirano rade, nadopunjujući se u svojim aktivnostima, imajući u svakom trenutku u vidu *najbolji interes deteta*. Apeluje se na uključivanje lokalne zajednice, civilnog sektora radi uspešne prevencije maloletničkog prestupništva ili, pak, resocijalizacije onih koji su tim putem krenuli, te je takvo ponašanje bilo sankcionisano. Za ovaj model veoma je značajno što naglašava potrebu kontinuiranih naučnih istraživanja i što intenzivnije razmene iskustava i dobrih praksi na međunarodnom nivou, što je uostalom jedan od aktuelnih standarda koji proizilazi iz pojedinih međunarodnih dokumenata. Zapravo, u većini međunarodnih dokumenata iz oblasti maloletničkog prestupništva i preovladava zalaganje za mešoviti pristup.

1.4.4. Model restorativne pravde

Iako su sva tri napred navedena modela reagovanja društva prema maloletnim prestupnicima manje ili više zastupljena u različitim delovima sveta, oni često, zavisno od društvenih prilika, bivaju korigovani, bilo naglašavanjem društvenog interesa i principa lične odgovornosti, bilo uvođenjem tehnika kojima se nastoji popraviti šteta do koje je došlo usled vršenja krivičnog dela. Stoga, na ovom mestu, nalazimo kao potrebno da predstavimo osnovna obeležja još jednog modela reagovanja, a to je model restorativne pravde.

Za razliku od sistema krivičnog prava koji je okrenut retribuciji, restorativna pravda usmerena je interesima učinioca krivičnog dela, oštećenom licu i lokalnoj zajednici. Ona, zapravo, omogućava da učinilac krivičnog dela, oštećeni i lokalna zajednica zajedno odluče o konkretnom društvenom odgovoru na tačno određeno krivično delo (Dimovski, D., Ilić, I., 2012). Nasuprot retributivnom konceptu kažnjavanja učinioca, model restorativne pravde počiva na ideji uvođenja diverzionih mera, kompenzacije žrtava, posredovanja između žrtve i učinioca i drugih društveno zasnovanih sankcija. On teži restorativnom ishodu, a to je nagodba, pomirenje koje predstavlja rezultat sprovednog restorativnog procesa. Restorativni ishod može biti: restitucija, društveno koristan rad ili duga mera čije je svrha kompenziranje oštećenog, kao i reintegracija prestupnika i oštećenog u društvo (Lažetić – Bužarovska, G., Misoski, B., 2011).

Za razliku od tradicionalnih modela, kod kojih se postavljaju pitanja: ko je izvršio krivično delo; koje su zakonske odredbe povređene; šta treba učiniti da se maloletnik kazni ili prevaspita; model restorativne pravde postavlja sledeća pitanja: kakva je priroda štete nastale

povredom zakona, šta treba učiniti da se ta šteta popravi ili nadoknadi i ko je odgovoran za za nadoknadu ili popravljjanje štete (*Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. 2012*).

Da bi koncept restorativne pravde, kao alternative krivičnom postupku bio ostvariv u praksi, neophodno je učešće i saglasnost svih onih koji su na neki način bili pogođeni krivičnim delom. Pri tome, ne treba izgubiti iz vida da primena ovog koncepta podrazumeva i svako potrebno učešće policije, javnog tužilaštva, sudskih organa, kao i službi za sprovođenje sankcija, tokom i nakon uslovnog otpusta (*Van Ness, Daniel W., 2005*). Ovakva postavka restorativne pravde kao modela reagovanja na maloletničko prestupništvo, nastoji da napravi balans između onih subjekata, i njihovih interesa, kojima je bila davana prednost ili su, pak, bili stavljani u drugi plan, kroz primenu zaštitničkog ili pravosudnog modela. Akcenat je, dakle, na jednakom uvažavanju različitih interesa (prestupnika, oštećenog i same zajednice). Pri tome, zajednica ne sme imati osuđujući pristup prema maloletnom prestupniku, već treba predstavljati podršku maloletniku u procesu shvatanja sopstvenih grešaka, njihovom ispravljanju i reintegraciji u društvo. U tom smislu, za funkcionisanje koncepta restorativne pravde je ključno da prestupnik preuzme odgovornost za učinjeno delo, te da se između žrtve i prestupnika ostvari dijalog, u cilju uspostavljanja međusobnog razumevanja i reparacije štete, uz svesrdno angžovanje na reintegraciji maloletnog prestupnika u društvenu zajednicu i uticanje na njega da više ne vrši krivična dela. Iz ovakave postavke koncepta restorativne pravde kao specifičnog odgovora društva na maloletničku delinkvenciju, mogu se izdvojiti sledeća načela, tj. principi na kojima taj koncept počiva: princip presonalizma, odnosno shvatanja krivičnog dela pre svega kao povrede ljudi i međuljudskih odnosa; princip popravljjanja štete nastale krivičnim delom; princip učešća i princip reintegracije (*Ćopić, S., 2007*).

U praksi, postoje različiti modusi ostvarivanja koncepta restorativne pravde, počev od tzv. krugova za kažnjavanje („sentencing circles“), preko najraznovrsnijih aktivnosti civilnog sektora, škola i službi socijalnog staranja, među kojima se ističu: posredovanje između žrtve i učinioca („victim offender mediation“), porodične rasprave („family unity meeting“), mirotvorni krugovi („peacemaking circles“) , grupe za podršku žrtvama, grupe za inkluziju prestupnika, itd. (*Sullivan, D., Tift, L., 2006*).

Iako podložan različitim kritikama, koje proističu mahom iz njegove praktične primene, restorativna pravda kao model društvenog odgovora na prestupništvo maloletnika, danas predstavlja sastavni deo hibridnog modela. Kao takva, našla je svoje mesto u međunarodnopravim dokumentima, koji nekim svojim odredbama (o čemu će biti više reči u

narednom odeljku), upućuju na različite modalitete putem kojih maloletnik može da pokuša da izvrši restituciju u pogledu moralne i materijalne štete pričinjene krivičnim delom.

2. Međunarodni dokumenti u oblasti maloletničkog prestupništva

2.1 Pregled najznačajnih dokumenata iz oblasti reagovanja na maloletničko prestupništvo

Od polovine prošlog veka sve izrazitije su tendencije da se usvoje pravila koja će deci i maloletnicima garantovati prava u najrazličitijim oblastima, pa tako i u vezi sa izvršenjem krivičnih sankcija ili mera. Tako se evolucija međunarodne regulative u oblasti maloletničkog prestupništva odvijala paralelno sa razvojem dečijih prava. To znači da su dokumenti koji garantuju zaštitu prava maloletnih učinilaca krivičnih dela pratili donošenje akata koji na uopšteni način garantuju prava deteta. Dakle, najpre se maloletniku garantuju neka prava opšteg karaktera (pravo na život, fizički i mentalni integritet, itd.), a zatim se takva opšta prava potom detaljnije razrađuju kroz posmatranje deteta, odnosno maloletnika, kao aktera različitih situacija, pa i subjekta krivičnog postupka i formalnopravne reakcije, na kraju krajeva.

Svi međunarodni akti koji se bave pravima maloletnog prestupnika, za potrebe ovog rada, biće podeljeni u 3 kategorije:

- Akti Organizacije Ujedinjenih nacija
- Akti Saveta Evrope
- Akti Evropske Unije.

Razlozi ograničavanja na dokumenta ovih međunarodnih organizacija su, pre svega, praktične prirode. Kako je međunarodnopravna regulativa u ovoj oblasti veoma bogata, to bi bavljenje svim dokumentima značajno prevazišlo mogućnosti ovog rada. Akti UN, kao univerzalne međunarodne organizacije, predstavljaju rezultat jednog globalnog konsenzusa, te svojom univerzalnošću izbijaju u prvi plan prilikom obrade međunarodne regulative u bilo kojoj oblasti. U ostalom, rešenja drugih međunarodnih organizacija po pravilu se ugledaju na rešenja usvojena u okviru UN.

Analiza akata usvojenih u okviru Saveta Evrope rezultat je i činjenice da ova organizacija ima bogatu tradiciju u regulisanju ljudskih prava, kao i da je naša zemlja njena članica od 2003. godine, te je, s tim u vezi, obavezna da poštuje akte usvojene pod njenim okriljem.

Kada je reč o opredeljenju za sistematizaciju i analizu dokumenata koje je EU usvojila u oblasti prava dece u sukobu sa zakonom, ono je rezultat aktuelne proevropske klime i tendencija u našoj zemlji koja pretenduje da postane deo ove nadnacionalne organizacije, što implicira da na tom dugotrajnom putu pristupanja mora *uskladiti* svoje zakonodavstvo sa evropskim.

Obzirom na to da je gotovo nemoguće upoznati se sa svim dokumentima međunarodnih organizacija na čiju se regulative pozivamo, u ovom radu će biti predstavljeni samo oni koji su se izdvojili kao nezaobilazni pri suštinskom upoznavanju sa standardima koji se odnose na materiju krivičnih sankcija i mera za maloletnike, a to bi bili sledeći dokumenti:

- Konvencija UN o pravima deteta, usvojena Rezolucijom 44/25 Generalne Skupštine UN od 20.11.1989. godine;
- Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe – *Pekinška pravila*, usvojena Rezolucijom 40/33 Generalne Skupštine UN od 29.11.1985. godine;
- Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije – *Rijadske smernice*, usvojene Rezolucijom 45/112 Generalne Skupštine UN od 14.12.1990. godine;
- Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode – *Havanska pravila*, usvojena Rezolucijom 45/133 Generalne Skupštine UN od 14.12.1990. godine;
- Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu – *Tokijska pravila*, usvojena Rezolucijom 45/100 Generalne skupštine UN od 14.12.1990. godine;
- Smernice za tretman maloletnika u okviru maloletničkog pravosuđa – *Bečke smernice*, usvojene Rezolucijom 97/39 Ekonomsko-socijalnog saveta UN od 21.07.1997. godine;
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, otvorena za potpisivanje 04.11.1950. u Rimu, stupila na snagu 1953. godine;
- Preporuka Saveta Evrope o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju, broj R (87) 20, usvojena od strane Komiteta ministara 17. septembra 1987. godine na 410. zasedanju;

- Preporuka Saveta Evrope o pravilima o sankcijama i merama za maloletnike broj R (08) 11, usvojena od strane Komiteta ministra 5. novembra 2008. godine na 1040. Zasedanju.

2.2. Akti Organizacije Ujedinjenih Nacija

U oblasti maloletničkog prestupništva, značajni su sledeći akti usvojeni pod okriljem UN:

- Konvencija UN o pravima deteta (1989.)
- Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe – *Pekinška pravila* (1985.)
- Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije – *Rijadske smernice* (1990.)
- Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode – *Havanska pravila* (1990.)
- Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu – *Tokijska pravila* (1990.)
- Pravila UN o postupanju prema zatvorenicama i ženama prema kojima se izvršavaju institucionalne mere – *Bangkočka pravila*, usvojena Rezolucijom 65/229 Generalne skupštine UN od 21.12.2010. godine.
- Smernice za tretman maloletnika u okviru maloletničkog pravosuđa – *Bečke smernice* (1997.)

2.2.1. Konvencija UN o pravima deteta

Ova konvencija predstavlja najznačajniji dokument o pravima deteta. Ona se bavi pravima deteta u njihovoj ukupnosti, te predstavlja polaznu osnovu za sve ostale međunarodne akte koji će se baviti tim pitanjima na detaljniji način. Spada u dokumenta sa najvećim brojem ratifikacija u svetu - do sada su je ratifikovale sve zemlje, osim SAD i Somalije (*Todres, J., Wojcik, E. M., Revaz, C., 2006*). Regulišući najširi mogući korpus prava, Konvencija predviđa da je deci, usled njihove osetljivosti, potrebna briga i zaštita uz primarnu ulogu porodice. U njoj se reafirmiše neophodnost pravne, i druge zaštite deteta, važnost poštovanja kulturnih vrednosti zajednice iz koje dete potiče i vitalna uloga međunarodne saradnje u zaštiti prava deteta.

Konvencija UN o pravima deteta je značajan dokument koji se osnažio dete, učinivši ga nosiocem korpusa prava koja imaju i odrasli. Neka od tih prava, odnose se i postupak

koji se vodi prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, kao i izricanje sankcija i mera prema njima.

U čl.1 Konvencija predviđa da će se za potrebe njenog teksta detetom smatrati svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, osim ukoliko se zakonom date zemlje punoletstvo ne stiče ranije. Ova odredba je veoma značajna i za oblast maloletničkog prestupništva, jer sugeriše do kog uzrasta je poželjna primena specifičnog korpusa odredaba za maloletnike. Iako je reč o fleksibilnoj odredbi, obzirom na to da ostavlja mogućnost sticanja punoletstva i u ranijem uzrastu, ona ipak utiče na to da se donja granica punoletstva ne postavlja isuviše rano.

Od posebnog značaja za maloletničko prestupništvo i materiju izvršenja sankcija prema njima, jeste čl. 3 Konvencije, jer se njime uvodi *načelo najboljeg interesa deteta*. Odredba ovog člana predviđa da će kako javne, tako i private institucije socijalnog staranja, zatim sudski i administrativni organi, i uopšte svi oni koji službeno dolaze u kontakt sa decom voditi računa o njihovom blagostanju.

Još jedan član Konvencije koja uvodi jedno od vrhovnih načela koja se odnose na položaj dece, pa i maloletnih prestupnika, jeste čl.12. Naime, odredbom ovog člana predviđeno je *da će se detetu koje sposobno da formira svoje mišljenje obezbediti pravo slobodnog izražavanja o pitanjima koja se tiču deteta*, čime je uvedeno i načelo uvažavanja mišljenja deteta o stvarima koje ga se tiču, odnosno, *načelo paticipacije*.

Na oblast izvršenja krivičnih sankcija prema maloletniku nesposredno se odnose odredbe čl.37, prema kojima nijedno dete *ne sme biti podvrgnutomučenju, odnosno drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju*. Takođe, zabranjeno je izricanje doživotne kazne bez prava na oslobođenje, kao i smrtne kazne. Odredbama ovog člana *zabranjeno je nezakonito ili proizvoljno lišenje slobode*. Hapšenje, zadržavanje u pritvoru i zatvaranje deteta može biti primenjeno jedino u skladu sa zakonom, kao poslednja moguća mera i u najkraćem mogućem trajanju. Dete lišeno slobode mora biti tretirano sa uvažavanjem i njegovo dostojanstvo se mora poštovati. Pri lišenju slobode maloletnik treba da bude odvojen od odraslih lica, osim ukoliko suprotno nije u njegovom interesu. Mora mu se omogućiti kontakt sa porodicom. Dete lišeno slobode ima pravo na ukazivanje pravne pomoći, pravo da osporava zakonitost lišavanja slobode, pred nezavisnim i nepristrasnim organima, kao i pravo da se o ovakvom njegovom zahtevu rešava po hitnom postupku.

U čl.40 Konvencije sadržane su odredbe o karakteristikama postupka koji se vodi prema maloletnom prestupniku. Takav postupak mora voditi računa o dostojanstvu deteta,

kao i o potrebi da se dete podstakne na poštovanje tuđih prava. U ovom članu sadržane su i odredbe o garantovanju procesnih prava maloletnih prestupnika poput: pretpostavke nevinosti, prava na žalbu u svim fazama postupka, prava na pravnu pomoć. Naročito je značajno uspostavljanje obaveze da predvide što više mogućnosti za *izbegavanje pokretanja i za obustavu krivičnog postupka*, te da usvoje propise koji će omogućiti specifičan postupak i specifičan sistem sankcija za maloletna lica. Time je stvoren međunarodni pravni osnov za primenu *diverzinog modela* postupanja (Knežević, S., 2008). Stavom 4 ovog člana predviđen je širok spektar *alternativnih mera* društvenog reagovanja na prestupništvo maloletnika.

Kada je reč o merama reagovanja na maloletničko prestupništvo Konvecija predviđa da su države dužne da predvide čitav niz *alternativnih mera* kojima se izbegava institucionalizacija maloletnika, te se daju sledeći primeri takvih mera: usmeravanje, nadzor, uslovno kažnjavanje, obrazovanje i stručni program, s tim da se na ovaj način ne iscrpljuje katalog mogućih mera koje država potpisnica ima predvideti kada su u pitanju maloletnici. Iz čitavog teksta Konvencije proizilazi insistiranje na odgajanju deteta u okviru porodice, a to je od izuzetnog značaja za oblast izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (Todres, J., Wojcik, E. M., Revaz, C., 2006). Ideju favorizovanja porodičnog okruženja naspram institucionalizacije, preuzeće i ostali međunarodni dokumenti, o kojima će na dalje biti više reči, predviđajući na taj način širok spektar alternativnih mera za maloletne prestupnike.

2.2.2. Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe

Pekinška pravila

Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe usvojena su 1985. godine i predstavljaju prvi međunarodni dokument koji se isključivo bavi položajem maloletnog učinioca krivičnog dela.

Pravila se sastoje iz 6 delova. Prvi deo posvećen je opštim principima. Na tom mestu, pravila broj 1.1. do 1.3. apostofiraju značaj prevencije maloletničke delinkvencije i ulogu konstruktivne socijalne politike u tome, dok ostala pravila prvog dela predviđaju kakav treba da bude karakter maloletničkog pravosuđa. U tom smislu, ističe se da neophodnost postojanja jedne sveobuhvatne socijalne politike čiji će osnovni cilj biti smanjenje o blagostanju maloletnika. Na taj način se nastoji smanjiti nužnost intervencije od strane

maloletničkog pravosuđa, kao i posledice koje zbog toga pogađaju mlade (*Rauschning, D., Wiesbrock, K., Lailach, M., 1997*). Dakle, sugeriše se jedan odgovoran odnos društva prema maloletnicima koji podrazumeva obezbeđivanje adekvatnih uslova za život i razvoj maloletnika jer je to istovremeno i najbolje sredstvo prevencije i suzbijanja maloletničkog kriminaliteta.

Drugi deo ovog međunarodnog dokumenta posvećen je istrazi i krivičnom gonjenju. Pri tome, pravilom broj 4 se ukazuje na minimalni uzrast za krivičnu odgovornost, i to ne na taj način što se on striktno određuje, već formulacijom da ta *granica neće biti vezana za suviše rani uzrast, imajući u vidu emotivnu, mentalnu i intelektualnu zrelost*. Kao jedan od prioriteta se ističe kreiranje što više mogućnosti za izbegavanje vođenja formalnog postupka prema maloletnicima, a ukoliko, pak, postupak otpočne, to ne treba da bude prepreka da se on u nekom budućem trenutku obustavi ako postoje alternative za tako nešto (pravilo broj 11). Takođe, pravilom 6.3. sugeriše se da sva lica koja učestvuju u postupku prema maloletnicima moraju biti kompetentna, tj. raspolagati specijalnim znanjima iz oblasti rada sa maloletnicima.

Pravilom broj 5 formulisana su dva osnovna cilja kojima maloletničko pravosuđe treba da stremlji. Prvi cilj jeste očuvanje blagostanja svakog maloletnika, dok je drugi ostvarivanje *principa proporcionalnosti*. Prema tom principu, sankcija izrečena maloletnom prestupniku treba da korespondira ne samo sa prirodom i težinom učinjenog dela, već i sa ličnim prilikama, kako na strani maloletika, tako i na strani oštećenog (*Omaji, P., 2003*). Osim toga, pravilom 11.4 predviđaju se i alternativni modeli reagovanja na prestupništvo maloletnika. Kada je reč o sankcijama i merama za maloletne prestupnike, Pravila još predviđaju da se pri izricanju sankcija mora voditi računa o potrebi da se maloletnik reintegriše u društvo.

Na posletku, Pravila predviđaju i da će države obezbediti resurse neophodne za svestrano proučavanje maloletničke delinkvencije, te da će se maloletničko zakonodavstvo reformisati u svetlu saznanja do kojih se tim putem bude došlo. Na taj način ukazuje se značaj naučnog istraživanja fenomena maloletničkog prestupništva i na potrebu inovacije postojećih rešenja u nacionalnim zakonodavstvima.

2.2.3. Pravila UN o zaštiti maloljetnika lišenih slobode

Havanska pravila

Na 68. plenarnom zasjedanju UN, 1990. godine, usvojena su pravila o zaštiti maloljetnika lišenih slobode – dokument koji predstavlja svojevrsnu dopunu *Pekinških pravila*, i to u materiji lišenja slobode. Naime, pravilo broj 13 *Pekinških pravila* sugeriralo je da pritvaranje maloljetnika bude svedeno na minimum i da se mora voditi računa o bezbolnom povratku maloljetnika u zajednicu nakon toga. S obzirom da lišenje slobode predstavlja jedan od najozbiljnijih vidova zadiranja u ljudska prava uopšte, a pogotovo u prava dece, jasno je da su rešenja na ovom polju zahtevala detaljniju razradu kroz jedan poseban dokument.

Havanska pravila sastoje se iz 5 delova. Nakon segmenta koji predviđa načelne odredbe, slede segmenti koji se odnose na pritvaranje maloljetnika, na njihovo zavodsko tretiranje, te na kraju na samo osoblje koje postupaju sa njima.

Havanska pravila, kao i *Pekinška*, predviđaju da lišavanje slobode maloljetnika bude isključivo krajnje sredstvo, onda kada ne postoji nijedno drugo, i kao takvo, svedeno na najkraće moguće trajanje (*Rauschning, D., Wiesbrock, K., Lailach, M., 1997*). Takođe, kao i u *Pekinškim pravilima*, insistira se na specijalnoj obučenosti svih lica koja po službenoj dužnosti postupaju sa maloljetnicima.

Od nacionalnih zakonodavstva se očekuje da precizno definišu starosnu granicu ispod koje maloletno lice ne može biti lišeno slobode, kao i da usvoje takva pravila koja će osigurati da se lišenje slobode maloletnika odvija samo pod uslovima i okolnostima koji obezbeđuju poštovanje ljudskih prava i ličnosti maloletnika.

Propisuje se da maloletnici lišeni slobode moraju biti odvojeni od punoletnih lica koja su lišena slobode, a da oni koji čekaju suđenje ne smeju biti smešteni zajedno sa osuđenima. Maloletnicima se mora obezbediti pravo na stručnu i besplatnu pravnu pomoć, kao i mogućnosti za njihovo dalje školovanje, usavršavanje i reintegraciju u društvo uopšte.

Havanska pravila se detaljno bave potencijalnim problemima u institucijama u kojima se nalaze maloletna lica, počev od načina vođenja spisa i prijema maloletnika u ustanovu, pregleda, opservacije, klasifikacije i smeštaja, preko organizovanja fizičkog ambijenta, obrazovanja, zanatske obuke i rada, do pitanja religije, rekreacije, nege, kontakta sa širom zajednicom, inspekcije, disciplinskih postupaka, odluka osoblja i žalbi na iste. Insistira se na tome da maloletnici u ustanovama ne budu diskriminirani u odnosu na svoje vršnjake u svakodnevnim životnim okolnostima (*Cantwell, N., Holzscheiter, A., 2008*).

2.2.4. Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu

Tokijska pravila

Osnovi za *diverziono reagovanje* na prestupništvo maloletnika, i primenu *alternativnih sankcija* prema njima, postavljeni su članom 40 Konvencije UN o pravima deteta, kao i pravilom broj 11 *Pekinških pravila*. Tokijska pravila su dalje razradila smernice u ovoj oblasti.

Tokijska pravila se sastoje iz 8 poglavlja. Prva poglavlja ovog međunarodnog akta posvećena su opštim principima, a potom pravilima i standardima vezanim za postupanje sa maloletnicima u fazama koje prethode krivičnom postupku, u samom postupku, kao i posle donošenja sudske odluke. Naime, osnovni principi promovisani ovim aktom su: intenzivna primena alternativa insitucionalnom sankcionisanju prema maloletnim prestupnicima i aktivno učešće lokalne zajednice u suzbijanju maloletničkog prestupništva. U delu koji se odnosi na *fazu pre suđenja* predviđena je mogućnost da postupajući organi oslobode prestupnika ako smatraju da to nije nužno u interesu zaštite društva od kriminaliteta. Predviđeno je i da sam tužilac može izreći prestupniku neku od alternativnih mera kada su u pitanju lakša krivična dela. Kao i u ostalim međunarodnim dokumentima ovog tipa, insistira se na što ređem pritvaranju maloletnika. U delu koji se odnosi na *fazu suđenja* sugerise se da je sve podređeno donošenju odluke koja treba da odgovara potrebama rehabilitacije prestupnika, ali i zaštite žrtve i društva uopšte.

U petom poglavlju je sadržan katalog alternativnih mera, dok je šesto poglavlje posvećeno osoblju koje te mere sprovodi. Kako ovaj međunarodni dokument promoviše ideju aktivnog učešća zajednice u suzbijanju maloletničke delinkvencije, to je sedmi deo posvećen *angažmanu volontera*. Poslednje poglavlje se odnosi na naučna istraživanja u domenu kriminaliteta maloletnika i društvenoj reakciji putem alternativnih sankcija na isti. U ovom delu, takođe, naglašena je i potreba međunarodne saradnje na polju istraživanja, obuke, tehničke pomoći i razmene informacija među zemljama članicama UN.

2.2.5. Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije

Rijadske smernice

Rijadske smernice su dokument koji odražava nastojanje UN da pomogne državama članicama prilikom formulisanja i sprovođenja politike i specijalnog programa u oblasti suzbijanja maloletničke delinkvencije. Ovim smernicama se ukazuje na ključni značaj prevencije maloletničkog prestupništva u suzbijanju kriminaliteta uopšte.

Rijadskim smernicama je predviđeno da se ta prevencija odvija na dva nivoa, tj. na makro-društvenom planu i individualnom planu. U tom smislu, one predviđaju stvaranje mogućnosti za obrazovanje, koje odgovaraju potrebama mladih i služe kao mehanizam podrške obezbeđivanju razvoja njihove ličnosti, posebno onih maloletnika kojime je potrebna specijalna briga i zaštita. Blagostanje, dobrobit i potrebe maloletnika su još jednom potvrđene kao primarni cilj. Sugerise se kreiranje specijalnog pristupa sprečavanju maloletničke delinkvencije kroz zakonsku regulativu koja podržava stvaranje mreže pružanja usluga i procese koji imaju za cilj smanjenje motivacije, potreba i mogućnosti za vršenje prestupa od strane maloletnika. Svako delanje državnih organa, i društva uopšte, s ovim ciljem, mora biti vođeno principima zakonitosti i pravičnosti. Smernice naglašavaju potrebu uvažavanja činjenice da je mladalačko ponašanje, ili delovanje koje nije u skladu sa opštim društvenim normama i vrednostima, često deo procesa sazrevanja i odrastanja i ima tendenciju da spontano nestane kod najvećeg broja pojedinaca njihovom evolucijom u odrasle osobe. Takođe, izražen je i stav, da prema preovlađujućem mišljenju stručnjaka, obeležavanje mlade osobe kao „devijantne“, „delinkventne“ ili „preddelinkventne“ često doprinosi stvaranju utvrđenog obrasca nepoželjnog ponašanja mladih (Jovašević, D., Kostić, M., 2012).

2.2.6. Smernice za tretman maloletnika u okviru maloletničkog pravosuđa

Bečke smernice

Bečke smernice izražavaju nastojanje za što intenzivnijom implemetacijom Konvencije UN o pravima deteta u duhu onih rukovodnih principa koji su u njoj izraženi.

Smernice promovišu ideju pravosudnog sistema koji je po meri deteta (*a child-oriented juvenile justice system*). Takav sistem treba da počiva na poštovanju celokupnog korpusa prava deteta. U tom smislu, osnovna načela maloletničkog pravosuđa treba približiti

detetu na način koji on može da ih shvati, ali i čitavom društvu koje treba biti upućeno u politiku koja se sprovodi prema maloletnim prestupnicima. Smernice, zapravo, naglašavaju da je postupanje prema maloletnicima oblast od opšteg društvenog interesa u koju ne treba da budu upućena samo ona lica koja to čine po službenoj dužnosti, već i ostatak zajednice koja treba da bude garant poštovanja prava maloletnika i stvaranja uslova za njihov pravilan razvoj.

Smernice preporučuju državama da usvoje *posebne zakone* kojima će definisati odgovornost i krivični postupak prema maloletnim prestupnicima, kao i da formiraju posebne sudove koji će, na osnovu specifično prilagođenih pravila, sprovoditi postupak prema maloletnicima. No, ako ne dođe do formiranja zasebnih sudova, onda je na državi da se postara da sudovi opšte nadležnosti koji vode postupke prema maloletnicima to čine na specifičan način, prilagođen njima.

Smernica broj 15 sugeriše primenu diverzionog modela i kreiranje što bogatijeg registra alternativnih sankcija i mera, priklanjajući se na taj način standardu minimalne institucionalizacije, profilisanom u prethodno usvojenim međunarodnim dokumentima u ovoj materiji. Istovremeno, smernice naglašavaju da primena alternativnih postupaka i mera ne sme da ugrozi načela zakonitosti i pravičnog postupka bez odugovlačenja, što zapravo predstavlja uvođenje jednog standarda za njihovu primenu.

Smernica broj 24, takođe na sličan način kao i prethodno usvojeni akti UN u oblasti tretmana maloletnih prestupnika, ističe da sva lica koja dolaze u kontakt sa maloletnicima u različitim fazama postupka prema njima, treba da budu specijalno edukovana za to. U ova lica spadaju policajci i drugi pripadnici organa gonjenja, sudije i službenici, javni tužioci, advokati, čuvari u institucijama, socijalni radnici, zdravstveno osoblje, itd.

Bečke smernice ističu potrebu delovanja na uzrok, a ne samo lečenja simptoma, kada je u pitanju maloletnička delinkvencija. One pozivaju na korenite i sistemske reforme svih elemenata mehanizma postupanja sa maloletnim prestupnicima. Sa tim ciljem, one pozivaju države da zatraže pomoć, pre svega tehničku, od UN i drugih organizacija pod njenim okriljem.

2.2.7. Pravila UN o postupanju prema zatvorenicama i ženama prema kojima se izvršavaju institucionalne mere

Bangkočka pravila

Bangkočka pravila usvojena su ne bi li se ponudila rešenja za brojne probleme sa kojima se susreću žene i maloletnice u sistemu izvršenja krivičnih sankcija. Potreba za ovakvim dokumentom proizašla je iz toga što kada je reč o primeni penalnih mera, pvenstveno se misli na mušku populaciju, čemu doprinosi i činjenica da muškarci tradicionalno čine daleko veći deo zatvorkse populacije u odnosu na žene. Do usvajanja Pravila, nije bilo dokumenta koji bi na sistematski način uređivao penitencijarni tretman osuđenica, a za čime postoji i realna potreba, obzirom na specifičnosti vezane za pol, kao što su trudnoća, porođaj, materinstvo.

Kada su u pitanju maloletne zatvorenice, na njih se odnose pravila broj 36, 37, 38 i 39. Naime, pravila 36 i 37 predviđaju da će se penitencijarna administracija postarati da se zadovolje posebne potrebe maloletnica, kao i da one uživaju jednaka prava na obrazovanje i stručno osposobljavanje, kao i maloletnici. Pravilo 38 predviđa da će maloletnicama biti dostupni posebno prilagođeni programi, kao što su savetovanje o seksulanom zlostavljanju i nasilju, i edukacija o zdravlju žene. Takođe, treba da im budu omogućeni redovni ginekološki pregledi. Pravilo 39 se bavi maloletnicama u drugom stanju, kojima se garantuje posebna zaštita i lekarski nadzor, pri čemu će se posebno voditi računa o zdravstvenim rizicima koje nosi trudnoća u uzrastu kada se i same maloletne zatvorenice razvijaju.

Dakle, Bangkočka pravila predviđaju da maloletne zatvorenice ne smeju biti diskriminisane u odnosu na maloletne zatvorenike suprotnog pola, kao i da im se moraju obezbediti posebni uslovi obzirom na specifičnosti u vezi sa polom.

2.3. Akti Saveta Evrope

Savet Evrope, kao regionalna organizacija koja se, između ostalih ciljeva, zalaže za demokratski pluralizam, očuvanje i unapređenje ljudskih prava, iznedrila je značajan broj dokumenata u vezi sa položajem maloletnih prestupnika i maloletničkim pravosuđem.

Pored Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine, kao akta koji se na uopšten način bavi ljudskim pravima, za oblast maloletničkog prestupništva posebno su značajni sledeći dokumenti:

- Preporuka o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju, broj R (87) 20, usvojena od strane Komiteta ministara 17. septembra 1987. godine na 410. zasedanju;
- Preporuka o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju kod mladih osoba iz migrantskih porodica, broj R (88) 6, usvojena od strane Komiteta ministara 18. aprila 1988. godine, na 416. zasedanju;
- Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava, usvojena i otvorena za potpisivanje u Strazburu 26. januara 1996. godine, u primeni od 2000. godine;
- Preporuka o novim tendencijama u suzbijanju maloletničke delinkvencije i o ulozi maloletničkog pravosuđa, broj R (03) 20, usvojena od strane Komiteta ministara 24. septembra 2003. godine na 853 zasedanju;
- Preporuka o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike, broj R (08) 11, usvojena od strane Komiteta ministara 5. novembra 2008. godine na 1040. zasedanju;
- Smernice o pravosuđu po meri deteta, usvojene od strane Komiteta ministara 17. novembra 2010. godine na 1098. zasedanju, sa redigovanom verzijom teksta objavljenom 31.05.2011. godine.

2.3.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Kao što je već rečeno, Konvencija se ne odnosi neposredno na oblast prava maloletnika, niti na pitanja u vezi sa maloletničkim prestupništvom, ali može biti relevantna i za ovu oblast.

Za maloletnike su posebno značajne odredbe sadržane u čl. 5. i čl. 6. Konvencije. Naime, članom 5. propisano je pravo na slobodu i sigurnost, te predviđeno da niko ne može biti lišen slobode mimo slučajeva koji su izričito propisani zakonom, odnosno da, shodno čl. 5. st. 1. tač. d, u slučaju maloletnika lišenje slobode može da usledi samo na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora, odnosno radi privođenja nadležnom organu.

Član 6. Konvencije propisuje pravo svakog lica na pravično suđenje koje podrazumeva poštovanje načela javnosti, s tim što se štampa i javnost mogu isključiti, bilo u celosti, bilo delimično, kada to, između ostalog, zahteva interes zaštite maloletnika. Svako, pa tako i maloletnik, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom obrazovanim na osnovu zakona.

Član 14. Konvencije predviđa zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili drugi status, što znači da ni maloletnici ne mogu biti uskraćeni u uživanju prava i sloboda zaštićenih Konvencijom, a koja pripadaju svima.

2.3.2. Preporuka Saveta Evrope o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju

Ova preporuka Saveta Evrope iz 1987. godine bazira se na već postojećim aktima UN koji se tiču maloletničkog prestupništva. U tom smislu, trend primene mera alternativnih institucionalizaciji, a koje pogoduju reintegraciji maloletnog prestupnika u normalne društvene tokove, zastupljen je i u ovom aktu.

Tekst preporuke se sastoji iz 5 delova. Prvi deo, tj. segment, posvećen je pitanjima *prevencije*. U tom smislu, države se pozivaju da preduzmu sve neophodne mere radi sprečavanja delinkventnog ponašanja maloletnika, a što podrazumeva kreiranje i implementaciju različitih programa, uključujući sportske i eksperimentalne, te ukazivanje posebne pažnje onim maloletnicima koji su se susreli sa poteškoćama u procesu socijalne inkluzije. Preventivne mere treba da obuhvate i primenu tehničkih mera kojima se utiče na smanjenje vršenja krivičnih dela.

Drugi deo teksta Preporuke odnosi se na *diverzivno* reagovanje, kojim treba postići skretanje sa puta krivičnog postupka prema maloletnicima, kad god je to moguće i opravdano. Suština ovih odredbi je u ideji izbegavanja formalizovanog postupka prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, kako bi se izbegle i sve one negativne posledice koje on ostavlja na njih, obzirom na njihovu osetljivost, specifične potrebe i nedovršen razvoj ličnosti. Prema Preporuci, diverzioni model treba da bude primenjivan već od strane javnog tužioca, odnosno policije, ukoliko ona ima određena ovlašćenja u gonjenju maloletnih prestupnika. Za njegovu primenu, u svakom slučaju, neophodna je saglasnost samog maloletnika, uz uključivanje, po potrebi, njegove porodice ili organa starateljstva. Preporuka naglašava da, prilikom ovakvog postupanja, državni organi moraju voditi računa o najboljem interesu maloletnika, ali i o potrebama i interesima oštećenog.

Treći segment odnosi se na *posebni postupak prema maloletnim učiniocima krivičnih dela*. U tom smislu, preporučuje se upotreba drugačijeg postupka prema maloletnicima, u

odnosu na postupak koji se primenjuje prema punoletnim izvršiocima krivičnih dela, kao i posebna edukovanost svih lica koja postupaju sa maloletnicima. U toku postupka treba konsultovati stručna lica i predstavnike službi socijalnog staranja, a neophodno je i garantovanje svih onih procesnih prava koja uživaju i punoletna lica. Svako lišenje slobode mora biti svedeno na minimum. Na kraju, podaci o osudama maloletnika moraju biti poverljivog karaktera, pri čemu, ranije osude, nakon proteka određenog vremenskog perioda, ne bi smele imati negativne posledice po maloletnike.

Četvrti deo Preporuke bavi se *izvršenjem mera* prema maloletnim prestupnicima. Kao što je već rečeno, insistira se na što široj primeni alternativnih mera naspram onih institucionalnog karaktera. U tom pogledu, posebno se propagiraju: supervizija, programi za poboljšanje maloletnikovog uklapanja u društvenu zajednicu, naknada štete oštećenima i društveno koristan rad. Onim državama koje unutar svog pravnog sistema nisu predvidele registar alternativnih mera, snažno se sugeriše da takvu regulativu noveliraju što pre. Ukoliko se, pak, primena neke insitucionalne mere ne može izbeći, onda je neophodno da trajanje takve mere bude što kraće i da postoje raznovrsne mogućnosti za uslovni otpust.

Peti deo Preporuke posvećen je naglašavanju značaja *naučnih istraživanja* u materiji maloletničke delinkvencije, pa tako ona sugeriše da treba promovisati i podržavati uporedna istraživanja na polju maloletničke delinkvencije.

2.3.3. Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava

Ova Konvencija usvojena je 1996. godine i u velikoj meri se oslanja na Konvenciju UN o pravima deteta i druge međunarodne dokumente iz te oblasti. Ono što je posebno zanimljivo u vezi sa ovom Konvencijom, jeste to što je ona otvorena za potpisivanje i za države koje nisu članice Saveta Evrope. Cilj donošenja Konvencije je namera da prava deteta budu što snažnije osigurana, a naročito u postupcima pred državnim organima. Stoga, ona ne sadrži samo odredbe o pravima maloletnika u krivičnom, već i drugim postupcima, a u kojima se rešava o pitanjima od interesa za lica ispod 18 godina starosti.

Konvencijom je istaknut značaj dostupnosti informacija maloletnicima o njihovim pravima. Konkretno, odredbama čl.3 Konvencije predviđeno je da će dete, pod uslovom da je u uzrastu koji to dozvoljava, biti ovlašćeno da zahteva i dobija sve relevantne informacije, da će imati pravo da bude konsultovano i da iznese svoje mišljenje, kao i da će biti informisano o tome u kojoj meri će tako izraženo mišljenje biti od uticaja.

Član 12 Konvencije propisuje da države treba da osnuju posebna tela za promovisanje dečijih prava koja bi davala konstruktivne predloge za unapređenje prava deteta, uticala na davanje inicijative i izradu normativnih akata od kojih zavisi ostvarivanje prava deteta, kao i informisala javno mnjenje i decu o njihovim pravima i načinima njihovog ostvarivanja.

Član 13 Konvencije još jednom potvrđuje stremljenje međunarodnopravne regulative ka primeni meri alternativnih modela postupanja prema maloletnicima o čijim se pravima i interesima odlučuje. Odredbama ovog člana postavlja se osnov za primenu diverzionog modela reagovanja, obzirom da se ističe potreba izbegavanja formalnih procedura. U tom smislu, posebno se naglašava, kao u ostalom i u Preporukama o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju, neophodnost primene postupka *medijacije*. Iako se u odredbama ovog člana ne pominje konkretno krivični postupak, obzirom da je reč o dokumentu koji se na uopšten način bavi ostvarivanjem prava maloletnika, nalazimo da su one i te kako primenljive i na položaj dece u sukobu sa zakonom.

Na posletku, značajno je što Konvencija predviđa i formiranje stalnog komiteta kome su države potpisnice dužne da podnose izveštaje o stanju dečijih prava. Na taj način nastojalo se doprineti mogućnostima za realno poboljšanje prava dece kroz izvesni kontrolni mehanizam.

2.3.4. Preporuka o novim tendencijama u suzbijanju maloletničke delinkvencije i o ulozi maloletničkog pravosuđa

Još u preambuli ove preporuke ističe se da je njeno donošenje uslovljeno hitnom potrebom za suštinskim sagledavanjem problema maloletničke delinkvencije, i činjenicom da maloletničko prestupništvo zahteva drugačije odgovore nego li prestupništvo odraslih.

Iz Preporuke je vidljivo nastojanje da se suzbijanju maloletničke delinkvencije pristupi kroz osmišljavanje *šire strategije*. Takva strategija treba da se zasniva na potencijalima lokalne zajednice, pri čemu se uzimaju u obzir i porodica, škola, vršnjačke grupe. Dakle, ovim međunarodnim dokumentom još jednom je naglašena ideja aktivnog učešća društvene zajednice u suzbijanju maloletničkog kriminaliteta, prisutna i u ranije usvojenim međunarodnim aktima. Još jedna od ideja apostrofirana Preporukom, a prisutna od ranije u međunarodnopravnoj regulativi materije maloletničkog prestupništva, je zasnivanje modela društvenog reagovanja na ovo prestupništvo na naučnom istraživanju, a kako bi se

došlo do što potpunijih saznanja o tome kakve mere i u kojim okolnostima mogu povoljno da utiče na određene maloletnike.

Treći deo Preporuke takođe je posvećen jednom od aktuelnih trendova u oblasti reagovanja na prestupništvo maloletnika, a to je intenziviranje primene alternativnih mera. Odredbe ovog segmenta Preporuke počivaju, na već tada rasprostranjenoj, ideji izbegavanja formalnog procesuiranja maloletnih prestupnika. Ističe se da alternativne mere treba da postanu deo standardizovanog postupanja prema maloletnim prestupnicima i unutar pravnih sistema država članica.

Četvrti deo Preporuke je veoma značajan jer se odnosi na saradnju između nosilaca različitih funkcija u sistemu reagovanja na maloletničko prestupništvo. Tako je naglašena potreba bliske saradnje svih subjekata – policijskih službenika, pravosuđa, službi socijalnog staranja, službi koje se bave zapošljavanjem, kao i obrazovnih i zdravstvenih insitucija. Ove službe su dužne da angažuju stručne kadrove za koje će obezbediti posebnu i kontinuiranu obuku za rad sa mladima. Takođe, te službe bi trebalo da postavljaju određeno standarde u svom postupanju, da izveštavaju o svom radu, ali i razmenjuju iskustva i primere dobrih praksi.

Poslednji, šesti deo Preporuke odnosi se na isticanje potreba evaluacije rezultata do kojih se došlo primenom određenog modela postupanja sa maloletnim prestupnicima. Takođe, insistira se i na popularisanju novih strategija i tendencija u oblasti suzbijanja maloletničkog prestupništva i maloletničkog pravosuđa putem sredstava javnog informisanja.

2.3.5. Preporuka Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike

Ovim međunarodnim aktom istaknuta je potreba za boljom i svestranijom zaštitom maloletnika prema kojima se vodi krivični postupak, te je naglašeno da treba graditi *jedinstveni evropski pristup* i reformisati pravosuđe u državama članicama u cilju stvaranja sistema po meri deteta (*child – friendly justice system*). Stoga je naglašena i potreba popularisanja ovih pravila, kao i suštinsko upoznavanje sa njima od strane svih onih koji rade sa maloletnim prestupnicima.

Tekst pravila podeljen je u 7 delova. Prvi deo tiče se opštih principa, gde se ističe obaveza poštovanja maloletnikovih ljudskih prava, odnosno da će se sankcije izvršavati na human način koji pogoduje budućoj reintegraciji i sprečavanju daljeg vršenja krivičnih dela.

Što se samog sankcionisanja tiče, naglašava se poštovanje *načela zakonitosti*, jer će se maloletniku izricati samo sankcije predviđene zakonom i to od strane suda, s tim što će u slučaju kada o sankciji odlučuje neki drugi za to zakonom ovlašćeni organ, biti obezbeđena odgovarajuća pravna zaštita.

Dalje, istaknut je *princip srazmernosti*, što znači da sankcija treba da odgovara prirodi i težini krivičnog dela. Istovremeno, u pogledu sankcionisanja, istaknut je i *princip individualizacije* obzirom na zahtev za korespondiranjem sankcije sa ličnim prilikama maloltenika i njegovom zrelošću. Kako bi se princip individualizacije mogao ostvariti, organu koji odlučuje o sankciji ostavljen je određen stepen diskrecije, uz napomenu da to ne sme dovesti do izicanja bitno drugačijih sankcija u sličnim slučajevima. Da bi se odabrala najadekvatnija sankcija, organi koji odlučuju o njoj mogu zatražiti izveštavanje od strane stručnjaka o psihijatrijskim, psihološkim, i socijalnim okolnostima koje se tiču konkretnog maloletnika.

Sledeće načelo u oblasti reagovanja na maloletničko prestupništvo postavljeno ovim međunarodnim dokumentom jeste načelo *minimalne intervencije*. Ovo načelo podrazumeva da se sankcija određuje u najkraćem mogućem trajanju, kao i da se izbegava lišavanje slobode u periodu pre izricanja sankcije.

Pravilima je akcenat stavljen, između ostalog, i na primenu alternativnih mera, i to od najranijih faza postupka. Sa primenom ovakvih mera maloletnik se mora saglasiti, a poželjna je i inkluzija roditelja u sam postupak. Pored toga, ističe se potreba korišćenja svih raspoloživih društvenih resursa u procesu reakcije na prestupništvo mladih, čime je još jednom potvrđen i princip *aktivnog učešća zajednice*.

2.3.6. Smernice Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta

Bazirane na postojećim međunarodnim i evropskim standardima, pre svega na onima koji proističu iz Konvencije UN o pravima deteta i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih slobode, smernice su kreirane tako da garantuju efektivan pristup dece pravosuđu, kao i njihov adekvatan tretman u okvirima tog sistema. Smernice se odnose na sva lica mlađa od 18 godina, kada se po bilo kom osnovu, nađu u kontaktu sa krivičnom, građanskom ili administrativnom pocom. Smernice se pozivaju na već etablirane postulate kao što su: *najbolji interes deteta, principi brige i zaštite, jednakog tretmana, participacije deteta i vladavine prava* (Council of Europe, 2012).

Najbolji interes deteta podrazumeva sagledavanje svih fizičkih, psihičkih i emotivnih potreba deteta, njegovih socijalnih, ekonomskih i pravnih interesa, kao i poštovanje prava i dostojanstva deteta i uvažavanje dečijeg mišljenja. Ukoliko se u nekom slučaju radi o interesima više maloletnika koji su u međusobnoj koliziji, sagledavaće se interes svakoga od njih ponaosob dok se ne pronađe kompromis koji će obezbediti adekvatnu i podjednaku zaštitu svakog od njih.

Princip jednakog tretmana tj. zabrane diskriminacije, našao je, takođe, svoje mesto u Smernicama. Značajno za princip jednakog tretmana je i to što se ovim aktom kao posebno ranjive kategorije prepoznaju: deca iz migrantskih porodica, izbeglice i oni koji traže azil, Romi i deca koja borave u različitim ustanovama.

U skladu sa načelom *vladavine prava* deci se garantuje pravo na pravično suđenje u razumnom roku. Isto tako, deca uživaju pravo na prezumpciju nevinosti, na stručnu pravnu pomoć i dostupan pravni lek. Obim ovih prava ne sme ni u kom slučaju biti umanjivan, uz obrazloženje da se radi o najboljem interesu deteta ili bilo kom drugom interesu.

Smernice, potom, sadrže i niz pravila o tome na koji način se dete upoznaje sa smislom i svrhom postupka koji se vodi prema njemu, kao i sa mogućnostima da u tim postupcima ostvari svoja prava. Istaknuto je da sva lica koja rade sa decom moraju biti specijalno obučeni profesionalci za rad sa maloletnicima različite starosne dobi. Pri tome, potrebno je preduzeti potrebne mere kako bi se deci omogućilo da koriste različita pravna sredstva, uključujući i pravne lekove, odnosno da se na što jednostavniji način upoznaju sa svojim pravima i nadležnostima onih koji im mogu pomoći u njihovoj realizaciji. U tom smislu, država treba da podržava rad nevladinih organizacija i drugih nezavisnih tela koja se bave pravima deteta. Takođe, države članice treba da svojim normativnim aktima predvide postojanje posebnih sudija i advokata za maloletnike.

Kao i međunarodni dokumenti koji im prethode u ovoj oblasti, i Smernice se bave diverzionim modelima postupanja i primenom alternativnih mera. Međutim, kako je njihova dotadašnja primena ukazala na to da se maloletnici često opredeljuju za alternativne postupke i medijaciju iz straha od onoga što bi ih u protivnom očekivalo, posebno je apostrofirano da se maloletnicima mora na prijemčiv i iskren način objasniti šta pojedine alternativne mere zaista podrazumevaju, odnosno koje su njihove implikacije. Dete, njegovi roditelji ili zakonski staratelji moraju dati informisani pristanak na primenu ovakavih mera, pri čemu ne smeju osećati nikakav pritisak da daju svoj pristanak (Turković, K., 2009). Kada su u pitanju same sankcije za maloletna lica, sugerise se da sve sankcije i mere treba da budu konstruktivne prirode, te individualizovane u skladu sa prirodom i težinom izvršenog dela sa

jedne strane, ali sa druge, i proporcionalne maloletnikovom uzrastu, mentalnom i fizičkom blagostanju. Lišenje slobode mora predstavljati poslednju meru, pri čemu, ukoliko do njene primene dođe, uslovi i režim u ustanovi u kojoj se dete nalazi moraju odgovarati specifičnim potrebama deteta. Takođe, u tom slučaju, maloletnici treba da budu u odvojenom smeštaju u odnosu na odrasle, osim ako to nije suprotno najboljem interesu deteta. Prava na obrazovanje, stručno osposobljavanje, zaposlenje, rehabilitaciju i reintegraciju moraju biti zagarantovana. S tim ciljem, podaci iz kaznene evidencije, nakon sticanja punoletstva, ne smeju biti dostupni institucijama izvan pravosudnog sistema, osim u posebnim slučajevima.

Kako prava iz Smernice ne bi predstavljala samo „spisak lepih želja“ njima su predviđeni i mehanizmi implementacije, počev od školskih programa u kojima će deca biti podučavana o metodama ostvarivanja svojih prava, zatim, *online* servisa, određenih telefonskih linija za hitne slučajeve, lokalnih centara za pomoć mladima, do kontinuiranog evaluiranja rezultata u oblasti poboljšanja statusa maloletnika, do revidiranja rešenja u nacionalnim zakonodavstvima u tom cilju.

2.4. Akti Evropske Unije

Kada je u pitanju Evropska Unija ne može se govoriti o nekom posebnom i sistematizovanom skupu dokumenata koji bi se odnosio na oblast maloletničkog prestupništva. Siromašna regulativa Evropske unije u ovoj materiji opravdana je činjenicom da ona predstavlja nadnacionalnu organizaciju koja se prvenstveno bazira na ekonomskoj saradnji država članica, ali i time, da je Savet Evrope organizacija koja se daleko više bavi materijom ljudskih prava i stvaranjem regulative u toj oblasti, kada je u pitanju evropski pravni prostor. Pa ipak, neki dokumenti doneti u okviru EU se odnose i na pitanja maloletničke delinkvencije i maloletničkog pravosuđa.

Jedan od takvih dokumenata jeste *Rezolucija o maloletničkoj delinkvenciji, ulozi žena, porodice i društva*, usvojena od strane Evropskog parlamenta 21. juna 2007. godine. U uvodnom delu ovog dokumenta se ističe da je maloletnička delinkvencija opasnija od kriminaliteta odraslih, jer su njeni akteri lica koja se još uvek razvijaju i stasavaju, te su izložena riziku buduće stigmatizacije i isključenosti. Takođe, na istom mestu, izražena je i zabrinutost zbog povećanja stope kriminaliteta maloletnika u poslednje dve decenije. Ističe se da je vršenje krivičnih dela od strane maloletnika određeno individualnim prilikama svakog od njih, ali je, pored toga data i detaljna lista činilaca koji doprinose delinkventnom ponašanju

mladih. U uvodnim izlaganjima iznete su još neka značajna opažanja vezana za ovu temu, ali i zablude o njoj. Tako je, na primer, široko rasprostranjena zablude da se među decom koja potiču iz migrantskih porodica krije znatan broj maloletnih prestupnika. Naglašeno je da takve i slične zablude mogu biti veoma štetne.

Naročiti značaj rezolucije ogleda se u iscrpnom bavljenju aspektima njene praktične primene. Naime, državama članicama je sugerisano da aktivno rade na kreiranju odgovarajućih strategija u sklopu kojih će ključnu ulogu imati država kao središte administriranja svih aktivnosti, ali i regionalne i lokalne vlasti, zatim nevladine organizacije, škole, pri čemu se posebna pažnja mora posvetiti obezbeđenju finansijskih sredstava. Istaknuta je potreba obezbeđenja sredstava za smanjenje siromaštva dece i resursa za adekvatan rad sa porodicama koje se suočavaju sa problemom maloletničke delinkvencije. Druge konstruktivne mere predložene ovim aktom tiču se uticaja na medije, i to u dva pravca. Najpre u tom smislu, da kroz programe koje prikazuju ne treba da promovišu nasilje, jer je to prepoznato kao jedan od faktora koji doprinosi porastu maloletničke delinkvencije, a drugo, da mediji ne smeju kršiti prava maloletnika u vezi sa pretpostavkom nevinosti i očuvanjem tajnosti identiteta (Mirić, F., 2011).

Još jedan značajan dokument u oblasti maloletničke delinkvencije jeste *Mišljenje o prevenciji maloletničke delinkvencije, načinima borbe protiv iste i ulozi sistema maloletničkog pravosuđa u Evropskoj Uniji (2006/S 110/13)* usvojeno do strane Ekonomsko-socijalnog komiteta, savetodavnog organa u strukturi EU, u martu 2006. godine. Već u uvodnim izlaganjima ovog dokumenta ističe se da će efikasan odgovor evropskog društva na maloletničko prestupništvo počivati na tri ključna elementa: *prevenciji, punitivno-obrazovnim merama i socijalnoj (re)integraciji maloletnih prestupnika*. U mišljenju je zastupljen model društvenog odgovora na maloletničko prestupništvo koji podrazumeva: preventivno delovanje, što manje represivnih elemenata, poštovanje procesnih prava i garancija, izbegavanje institucionalizacije kad god je to moguće, kao i široku diverzifikacija mera kako bi se mogle pronaći one koje odgovaraju individualnim potrebama pojedinog maloletnika.

3. Ključni međunarodni standardi u oblasti maloletničkog prestupništva

3.1. Opšte napomene

Međunarodni pravni standard je pravni pojam koji predstavlja rezultat sublimacije pravnog iskustva i znanja, kao i napredovanja relacijske norme do načela. (*Beljanski, S., 2001*). Možemo da reći da su to rukovodni principi koji su toliko široko prihvaćeni na međunarodnom planu da se njihova vrednost ne dovodi u pitanje. Određeni rukovodni principi se već izvesno vreme smatraju neprikosnovenim u materiji maloletničkog prestupništva, tj. u pogledu položaja maloletnih prestupnika, maloletničkog pravosuđa i sankcija i mera za maloletnike. U prilog tome, govori i sadržina do sada analiziranih međunarodnih dokumenata. Tako se u Konvenciji UN o pravima deteta, u načelnim odredbama Bečkih smernica, kao i u literaturi (*Jovašević, D., 2010*) uvek izdvajaju četiri nezaobilazna međunarodnopravna standarda, a to su:

- 1) poštovanje najboljeg interesa deteta**
- 2) zabrana diskriminacije**
- 3) pravo na život i odgovarajuće uslove za rast i razvoj**
- 4) pravo deteta na izražavanje sopstvenog mišljenja i poštovanje tog mišljenja**

Naredna izlaganja će biti posvećena sadržini i smislu međunarodnih standarda koji se smatraju ključnim kada je u pitanju položaj deteta u sukobu sa zakonom.

3.2. Poštovanje najboljeg interesa deteta

U apsolutno svim međunarodnim dokumentima iz oblasti maloletničkog prestupništva postignuta je saglasnost o tome da reagovanje na takvo prestupništvo mora biti usaglašeno sa najboljim interesom deteta. Tako, na primer, pravila broj 5.1 i 14.2 *Pekinških pravila* predviđaju da će sistem maloletničkog pravosuđa isticati dobrobit maloletnika, odnosno da će se postupak voditi u skladu sa najboljim interesom maloletnika, u atmosferi razumevanja u koj je maloletniku omogućeno da se slobodno izrazi. Poštovanje najboljeg interesa deteta kao najviši cilj prilikom svake vrste postupanja sa detetom, predviđeno je i smernicom broj 52 *Rijadskih smernica*, kao i pravilom broj 1 *Havanskih pravila*.

Međutim, značajan problem koji se javlja u vezi sa ovim načelom tiče se njegove implementacije. Razlog tome je što u odredbama čl. 3 Konvencije UN o pravima deteta, koja je postavila ovo načelo, kao ni u ostalim međunarodnim dokumentima koji se bave položajem dece i maloletnika, nije precizno definisano šta se, zapravo, smatra pod najboljim interesom deteta (Vlašković, V., 2102). O sadržini ovog standarda možemo jedino posredno zaključivati iz odredbi ovih i drugih međunarodnih akata u njihovom totalitetu. Tako možemo reći da najbolji interes deteta podrazumeva poštovanje mišljenja deteta, jednako postupanje, stvaranje adekvatnih uslova za rast i razvoj deteta, što manju zastupljenost institucionalnih mera, itd. Ipak, i pored posredne mogućnosti za definisanje ovog međunarodnog standarda kroz odredbe međunarodnih dokumenata o položaju deteta, i dalje postoji znatan prostor za njegovio arbitrarno i neadekvatno definisanje i tumačenje. Tako nešto je uslovljeno različitošću društvenih činilaca, ekonomsko-socijalnih prilika, kao i kulturološkom različitošću koja vlada u svetu, ali i raznovrsnošću unutrašnjih činilaca, poput želja i potreba deteta (Vlašković, V., 2102). Ovu problematiku potvrđuje i praksa, što postaje jasno ukoliko se prisetimo nedostatka protekcionističkog modela, o čemu je bilo reči u ranijim izlaganjima. Tako su, na primer, preširoka diskreciona ovlašćenja nadležnih organa koji postupaju sa maloletnim prestupnicima u tumačenju ovog standarda, dovela do toga da maloletnici budu preterano dugo zadržavani u ustanovama i odvojeni od svojih porodica. Nedovoljna preciznost u određenju sadržine ovog standarda, dakle, omogućava da se najrazličitiji postupci nadležnih pravdaju upravo najboljim interesom deteta. Na ovaj način, implementacija najboljeg interesa deteta dovodi do jedne paradoksalne situacije gde on upravo biva negiran.

S ciljem bližeg određenja sadržine standarda zaštite najboljeg interesa deteta, smatramo potrebnim sagledavanje tog standarda u odgovarajućem kontekstu. U ovom slučaju, taj kontekst predstavlja krivični postupak u kome se maloletnom izvršiocu krivičnog dela treba izreći sankcija ili mera za delo koje je učinio. Stoga, značenje najboljeg interesa deteta treba tumačiti u svetlu ovakvih okolnosti koje nesumnjivo odtupaju od „normalnih“ ili makar uobičajenih. U tom smislu, *najbolji interes deteta u sukobu sa zakonom* predstavlja tretman koji uzima u obzir uzrast maloletnika, koji promoviše njegovu reintegraciju u društvo vodeći računa o konstruktivnoj ulozi koju bi taj maloletnik u buduću mogao imati u društvu. To dalje znači da tradicionalni ciljevi, poput represije i retribucije, moraju dati prednost rehabilitaciji i mogućnostima za ostvarivanje ciljeva restorativne pravde, uz istovremeno dovoljno posvećivanje pažnje zahtevima sigurnosti pravnog poretka (Doek, J., 2009). Dakle, u datim okolnostima, kada je već utvrđeno da je maloletnik učinio neko kažnjivo delo, načelo

zaštite najboljeg interesa neminovno dobija jedno specifično značenje, zasigurno drugačije od onog kada se radi o maloletnicima koji nisu u poziciji da se odlučuje o njihovoj odgovornosti za neko takvo delo i da njihovo ponošanje bude sankcionisano. U takvim prilikama, standard zaštite najboljeg interesa deteta zapravo znači sledeće: da se mora nastojati, da u okolnostima koje krivičnopravna reakcija neminovno podrazumeva, maloletnik dobije najbolju moguću zaštitu, kao i da će prema njemu biti primenjena sankcija ili mera koja će, između ostalog, biti prilagođena njegovim ličnim prilikama i specifičnim potrebama. U ostalom, cilj krivičnog postupka prema maloletniku i nije zaštita jedino njegovih prava, već naprotiv, on, kao i postupak izvršenja krivičnih sankcija i mera, podrazumeva i ostvarivanje drugih ciljeva, pre svega zaštitu interesa drugih lica i društva u celini. Može se reći da princip zaštite najboljeg interesa deteta u oblasti izvršenja krivičnih sankcija i mera direktno korespondira sa principom individualizacije. Praktično gledano, to znači da njegova procena mora biti vršena u svakom konkretnom slučaju uz učešće socijalnih radnika, psihologa, psihijatara i drugih stručnih lica, uz napomenu da mere koje promovišu socijalnu integraciju maloletnog prestupnika generalno predstavljaju njegov najbolji interes (*Council of Europe, Committee of Ministers, 2008*).

3.3. Zabrana diskriminacije

Standard jednakog tretmana, tj. nediskriminacije kada su pitanju maloletnici postavljen je već odredbama člana 2 Konvencije UN o pravima deteta, a potvrđen i pravilom 2.1. *Pekinških pravila* i pravilom broj 4 *Havnskih pravila*. Njemu je posvećen i čl. 14 Evropske Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i Protokol 12 uz nju, pravilo broj 5 Preporuke Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike, itd.

U svetlu Konvencije UN o pravima deteta, odredbe o nediskriminaciji podrazumevaju da su sva prava predviđena Konvencijom jednako dostupna svoj deci bez razlike, i da su države dužne da to poštovanje prava deca i obezbede. Jedna od praktičnih implikacija principa nediskriminacije za zakonodavce u oblasti maloletničkog prestupništva jeste da termin „maloletnik“ bude uklonjen iz legislative i zamenjen terminom „dete“. Nijedan propis ne bi trebalo da upotrebljava izraz „maloletni prestupnik“, već da koristi nestigmatizirajuću i neutralnu terminologiju (*Van Bueren, G., 1999*).

Na ovom mestu veoma značajno je pomenuti da u kontekstu člana 2 Konvencije, Komitet UN za prava deteta preporučuje državama članicama da ukinu sve propise kojima se kriminalizuje problematično ponašanje dece, kao što je: bežanje od kuće, škole, iz ustanova, skitnja, prosjačenje, a što se označava statusnim deliktima (Doek, J., 2009). Statusni delikti su oni delikti koji se ne smatraju krivičnim delima u situacijama kada ih preduzimaju punoletna lica (Škulić, M., 2011). U tom pogledu, značajan je i paragraf 56 *Rijadskih smernica* koji sugerise da nacionalna legislativa treba biti takva da svako ponašanje koji nije kriminalizovano onda kada se kao počinioci javljaju punoletna lica, ne sme predstavljati kažnjivo delo ni u slučaju kada se radi o maloletnim licima. Dakle, takvim radnjama se treba baviti u okviru programa i mera za zaštitu dece koje se bave uzrocima takvog ponašanja.

Međutim, daleko veći problem predstavlja diskriminacija maloletnika koja sledi nakon izricanja sankcije. Do toga dolazi jer njihova stigmatizovanost utiče na umanjene mogućnosti za obrazovanje, a naročito za zapošljavanje. Istraživanje sprovedeno u Belgiji je pokazalo da maloletni prestupnici imaju za 22% manje mogućnosti na tržištu rada u odnosu na ostala lica, sa tendencijom porasta ovog procenta ukoliko je reč o manje obrazovanim osobama (Baert, S., Verhofstadt, E, 2013). Stoga, države su dužne da posebnu pažnju posvete toj problematici kako bi se moglo govoriti o stvarnoj implementaciji načela zabrane diskriminacije.

U oblasti izvršenja krivičnih sankcija i mera, standard jednakog tretmana je od vitalnog značaja. Pravilo broj 6 Preporuke Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike, predviđa da je u cilju komplementarnosti sa pravilom broj 11 o zabrani diskriminacije, prilikom izvršenja mera i sankcija, neophodno pokloniti posebnu pažnju identifikovanju lokalnih, etničkih, kuluroloških i drugih razlika i proceni toga da li bi eventualno *drugačiji tretman* bio opravdan u cilju postizanja reintegracije maloletnika. Interesantno je i pravilo 43.1 ovog dokumenta koje predviđa da prikladne sankcije i mere koje se tiču rada u društvenoj zajednici treba da budu dostupne svim maloletnim prestupnicima, uključujući strance i pripadnike nacionalno prepoznatih etničkih ili jezičkih manjina (npr. Romi).

Dalje, princip nediskriminacije podrazumeva da maloletni prestupnici imaju isti nivo prava u pogledu zdravstvene zaštite, obrazovanja, rekreacije i slično, kao i njihovi vršnjaci u svakodnevnom životnim okolnostima. U ovoj sferi, princip jednakog tretmana podrazumeva i obavezu država da izgrade posebne institucije za maloletne prestupnice. Naime, u mnogim državama maloletnice su smeštaju u iste ustanove za izvršenje zavodskih sankcija gde i odrasle žene jer ne postoje ustanove predviđene samo za maloletnice (Van Bueren, G., 1999).

Inače, rodna ravnopravnost bazirana na standardu zabrane diskriminacije odnosi se i na normativna rešenja u pogledu uzrasta za određivanje krivične odgovornosti. Tako, kada nacionalni zakonodavac određuje starosnu granicu za krivičnu odgovornost, ona mora biti jednaka za dečake i devojčice.

3.4. Pravo na život i odgovarajuće uslove za rast i razvoj

Načelo zaštite prava na život sadržano je u odredbama čl. 6 Konvencije UN o pravima deteta, u skladu sa kojim države potpisnice Konvencije priznaju da svako dete samim rođenjem stiče pravo na život, te da će se u tom smislu obezbediti, u najvećoj mogućoj meri, opstanak i razvoj deteta.

U vezi sa pravom na život treba pomenuti da je među relevantnim međunarodnopravnim dokumentima postignut konsenzus o zabrani izricanja i izvršenja smrtno kazne prema maloletnicima. Zabrana smrtno kazne za lica koja su izvršila neko krivično delo pre osamnaeste godine života je proklamovana još Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (*Rezolucija Generalne skupštine UN, broj 2200A (XXI) od 16. decembra 1966.*). Ova zabrana predviđena je i članom 37(a) Konvencije UN o pravima deteta, kao i pravilom broj 17.2 *Pekinških pravila*.

Još jedan konsenzus postignut na internacionalnom planu u vezi sa ovim načelom jeste *zabrana telesnog kažnjavanja maloletnika i drugog surovog i ponižavajućeg postupanja* prema njima (*Pekinška pravila 17.1, Preporuka Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike, pravilo 7*).

Međutim, pored načela zaštite telesnog integriteta u užem smislu, načelo zaštite prava na život implicira i obavezu država da obezbede optimalne uslove, ne samo za opstanak, već i za razvoj deteta. Kada je reč o materiji izvršenja krivičnih sankcija i mera za maloletnike, ovo načelo podrazumeva da institucije u koje se smeštaju maloletnici ne treba da budu prebukirane, da se u njima primenjuje strog režim vojničkog tipa, osamljivanje maloletnika ili, pak, da se maloletnicima onemogućava održavanje socijalnih kontakata. Nedostatak dnevne svetlosti, vode, adekvatne ishrane i primerene odeće i obuće, takođe, predstavlja ugrožavanje načela stvaranja odgovarajućih uslova za opstanak i razvoj. Isto tako, i sankcije rada u društvom interesu bi mogle biti u suprotnosti sa ovim načelom ako bi u pitanju bili preterano teški poslovi neprimereni uzrastu i fizičim sposobnostima maloletnika, ili ako bi oni bili stigmatizirajući, npr. nošenje uniformi koje označavaju maloletnika kao prestupnika.

U oblasti izvršenja krivičnih sankcija i mera za maloletnike, načelo prava na život i stvaranja uslova za rast i razvoj maloletnika, se praktično oslanja na sva ona pravila kojima se maloltenom prestupniku garantuje zdravstvena zaštita, obrazovanje, stručno osposobljavanje i slično. U tom smislu je naročito ilustrativno pravilo broj 28 Evropskih pravila o sankcijama i merama za maloletnike koje propisuje da prava maloletnika u pogledu obrazovanja, profesionalnog obučavanja, zdravstvene i socijalne zaštite ne smeju biti ograničena zbog toga što se prema njemu primenjuje neka sankcija ili mera jer bi tako nešto redukovalo mogućnosti maloletnika u daljem životu. Tako, na primer, maloletnici ne bi trebalo da izgube svoja prava iz socijalnog osiguranja i prava za vreme nezaposlenosti samo zato što su neaktivni na tržištu rada za vreme dok izdržavaju kaznu društveno korisnog rada (*Council of Europe, Committee of Ministers, 2008*).

Za suštinsku realizaciju načela poštovanja prava na život nije dovoljno da se nadležni samo suzdržavaju od izricanja i izvršenja smrtne kazne i telesnog kažnjavanja maloletnika. To je, zapravo, samo jedan element ovog kompleksnog standarda koji znači *negativnu obavezu* države, tj. obavezu suzdržavanja od određenog delanja. Pored njega, ovaj međunarodni standard uključuje i *pozitivnu obavezu* države, tj. delovanje u pravcu stvaranja adekvatnih uslova za rast i razvoj maloletnika kroz obezbeđivanje adekvatne ishrane i odevanja, životnog prostora, higijenskih uslova, zdravstvene i socijalne zaštite, i još mnogo toga. Jednostavno rečeno, pravo na život ne može se svesti na goli opstanak, već podrazumeva i obavezu države na obezbeđivanje uslova za pravilan telesni i intelektualni razvoj maloletnika, i njihovo blagostanje. Kako se to navodi u komentaru pravila broj 24 *Pekinških pravila*, blagostanje maloletnika je pitanje od najveće važnosti, pa je tim pravilom naglašena obaveza država da obezbede preduslove, potrebne usluge i asistiranje kroz čitav proces rehabilitacije maloletnih prestupnika.

3.5. Pravo deteta na participaciju

U međunarodnim dokumentima o položaju dece uopšte, kao i dokumentima koji se bave položajem deteta u sukobu sa zakonom, značajan prostor je posvećen standardu *posebnog uvažavanja ličnosti maloletnika i pravo maloletnika na aktivno učešće u krivičnom postupku i postupku izvršenja krivičnih sankcija i mera*.

Odredbama čl.12 Konvencije UN o pravima deteta proklamovana je obaveza strana ugovornica, da detetu koje je sposobno da formira svoje mišljenje, obezbede da takvo

mišljenje slobodno izrazi o svim pitanjima koja ga se tiču, s tim što se mišljenju posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta. Komitet za prava deteta naglašava da Konvencija ne postavlja nikakva ograničenja u pogledu uzrasta deteta kada je ovo pravo u pitanju. Štaviše, Komitet obeshrabruje države da kroz svoju pravnu regulativu ili praksu postave starosne granice koje bi ograničavale pravo deteta da izrazi svoje mišljenje u svim stvarima koje ga se tiču (*Committee on the rights of the child, 2009*). Naime, biološki uzrast nije konačna determinanta zrelosti deteta, već ona zavisi od brojnih drugih činilica koje treba u svakom konkretnom slučaju procenjivati. Detetu će biti omogućeno da u svim postupcima, pa i krivičnom ili administrativnom, bude saslušano neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa. Konvencija, dakle, ostavlja slobodu državama da odluče o načinu na koji će mišljenje deteta biti izneto, s tim što, u sistemima gde proceduralna pravila nalažu da mišljenje deteta bude izneto preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, oni imaju obavezu da prenesu viđenje deteta (*UNICEF, 2007*). Ovaj princip ne treba mešati sa obavezom iz čl. 3 da se najbolji interes deteta osigura u svim postupcima od značaja za dete.

Potrebu poštovanja aktivne uloge deteta u društvu ističu i *Rijadske smernice* (smernica broj 3). One preporučuju da deca treba da budu prihvaćena od strane države kao potpuni i jednaki partneri u procesu integracije, kao i da im bude omogućeno ostvarivanje prava da učestvuju u kreiranju politike prevencije kriminaliteta (smernica 9 (h)). Participacija dece u formulaciji i implementaciji strategija prevencije doprineće kako relevantnosti tih strategija, tako i sprečavanju rizika indoktrinacije (*Van Bueren, G., 1999*). Što efektivnije učešće dece u ovom procesu, učinilo bi same strategije prijemčivijim i atraktivnijim. Inače, ova ideja dosledno je primenjena u procesu stvaranja Smernica Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta (*Kilkelly, U., 2010*).

Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava, takođe, posvećuje posebnu pažnju standardu poštovanja mišljenja deteta. Članom 3. te Konvencije predviđeno je pravo maloletnika da bude informisan i da izražava sopstveno mišljenje u zvaničnim postupcima. Dete koje raspolaže dovoljnim mentalnim kapacitetima ima pravo da dobije sve relevantne informacije o postupku, da bude konsultovano, da iznese svoje viđenje stvari, kao i da bude upućeno u implikacije koje iznošenje njegovog mišljenja može proizvesti.

Evropska pravila o sankcijama i merama za maloletnike, konkretno pravilo broj 13, predviđa da će pravosuđe preduzeti sve mere da se efikasno obezbedi učešće i uticaj maloletnika, kako u postupku u kome se sankcije i mere izriču, tako i u postupku u kome se one izvršavaju. U vezi sa ovim je i pravilo 14 koje predviđa pravo roditelja i zakonskih staratelja maloletnog lica da učestvuju u svim fazama postupka, a koje može biti isključno

samo ako se participiranje ovih lica u postupku koji se tiče maloletnika kosi sa njegovim najboljim interesom. Veoma je značajna još jedna odredba ovog međunarodnog dokumenta koja se tiče samog izvršenja krivičnih sankcija ili mera, a to je pravilo 31.2. Naime, njime je predviđeno da će maloletnici biti ohrabreni da iznesu svoje stavove u pogledu izvršenja sankcija ili mera, te da o tome mogu, bilo kolektivno, bilo individualno komunicirati sa nadležnima.

Praktična primena načela participacija direktno korespondira sa ostvarivanjem još nekih, komplementarnih prava maloletnih prestupnika. Pre svega, maloletnik mora biti informisan o svojim pravima kako u krivičnom postupku, tako i u postupku izvršenja krivičnih sankcija i mera. U tom smislu, kada je u pitanju krivični postupak, mora mu biti omogućeno ostvarivanje prava na razgledanje spisa predmeta, pravo da bude salušan, da se brani ćutanjem, da postavlja pitanja svedocima i veštacima, da predlaže dokaze i slično. Na praktičnom planu, princip poštovanja mišljenja deteta se ostvaruje i kroz pravo na pravni lek. Stoga, države su dužne da obezbede mehanizme za ostvarivanje prava na žalbu u svim fazama postupka. Pravo na pravni lek naročito dobija na značaju u fazi izvršenja krivične sankcije ili mere, obzirom da je uputno obezbediti kontrolu postupka izvršenja od strane nezavisnih instanci. Ovo je posebno bitno prilikom izvršenja sankcija koje podrazumevaju lišenje slobode, kada maloletniku treba da bude omogućeno da posnosi žalbe upravniku ustanove. Tako, pravilima broj 75 i 76 *Havanskih pravila*, predviđeno je da maloletnik ima pravo da se putem žalbe obrati organima centralne vlasti, sudovima ili drugim nadležnim organima koji će bez odlaganja odlučiti o njegovom zahtevu.

3.6. Načelo minimalne intervencije

U dosadašnjem izlaganju bila su prikazana četiri načela, u pogledu čijeg značaja je, za materiju prava deteta generalno, kao i za materiju maloletničkog krivičnog prava, postignut konsenzus na međunarodnom, praktičnom i teorijskom planu. Međutim, kada je oblast izvršenja krivičnih sankcija i mera prema maloletnicima u pitanju, smatramo da ovime nije zaključena lista ključnih međunarodnih standarda u toj oblasti. Na ovom mestu, smatramo potrebnim da ukažemo na još jedno načelo koje se, iz ranije pobrojanih i analiziranih međunarodnih akata, iskristalisalo kao jednako značajno u oblasti izvršenja krivičnih sankcija i mera. Reč je o načelu *minimalne intervencije*. Naime, u svim ovim međunarodnim dokumentima preporučuje se izbegavanje krivičnog postupka prema maloletnicima

(*diverzija*) ili, ukoliko to nije moguće, primena blažih oblika sankcionisanja. To je posledica globalnog trenda u oblasti formalnopravne reakcije na prestupništvo mladih. On se sastoji, kao što je već pomenuto, u izbegavanju punitivnog pristupa i afirmisanju reintegrativnog pristupa, pa čak u svojevrsnom *modelu nereagovanja*. U savremenim sistemima maloletničkog pravosuđa suština reagovanja na maloletničko prestupništvo zasniva se na podsticanju maloletnika na promene u ponašanju, na razvijanju osećanja lične odgovornosti za svoje postupke i njihovog uticaja na druge, na konstruktivnom rešavanju u okviru zajednice, izbegavanju uključivanja formalnog sudskog sistema i izbegavanju, uvek kada je to moguće, kažnjavanja (*Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M., 2007*).

Opravdanje gore opisanog pristupa leži u činjenici da formalni krivični postupak i sankcije koje podrazumevaju lišenje slobode deluju traumatizirajuće i stigmatizirajuće na maloletnike, a često i kontraproduktivno. Takođe, najveći broj maloletnika, nakon prvog prestupa, spontano prestaje sa takvim ponašanjem – bez ikakve formalne reakcije. O tome govore *Rijadske smernice* koje u odeljku o osnovnim principima nalažu da treba posebno uvažiti činjenicu da društveno opasno mladalačko ponašanje često predstavlja deo procesa sazrevanja i odrastanja, te kod najvećeg broja mladih spontano nestaje tokom odrastanja. U smernici broj 5 ovog odeljka takođe se ističe, da prema preovlađujućem mišljenju stručnjaka, etiketiranje maloletnika kao „devijantnih“, „delinkventnih“ ili „predlinkventnih“ ličnosti često doprinosi stvaranju utvrđenog obrasca nepoželjnog ponašanja kod mladih. Način da se izbegne stigmatizovanje, predviđen je pravilom broj 58, a ogleda se u upućivanju maloletnih prestupnika na programe kojima se oni, zapravo, isključuju iz pravosudnog sistema.

Pekinška pravila predviđaju da reakcija treba da bude srazmerna ne samo okolnostima i težini datog prestupa, već i okolnostima koje se odnose na maloletnika. Dalje, njima je predviđeno da lišavanje slobode neće biti nametnuto, osim ako je maloletnik osuđen za ozbiljan prestup koji uključuje nasilje nad drugom osobom ili ako maloletnik ispoljava upornost u činjenju drugih ozbiljnih prestupa, kao i u slučajevima kada ne postoji drugi adekvatan odgovor (pravilo 17.1). Ukoliko, pak, do lišenja slobode ipak dođe, pravilo broj 28 predviđa će se uslovno oslobađanje iz institucija koristiti u najvećoj mogućoj meri, kao i da će ono biti odobravano već u najranijoj fazi. Iz ovih odredaba je jasno da se za invazivnijim merama treba posezati samo onda kada se iscrpe druge raspoložive mogućnosti. U vezi sa time, da bi bila odabrana ona sankcija ili mera koja najviše odgovara potrebama i ličnosti maloletnog prestupnika, pravilo broj 6 ovog međunarodnog akta predviđa postojanje diskrecionih ovlašćenja organa koji odlučuje o sankciji ili meri. U tom smislu, pravilo 6.1. propisuje da će se, imajući u vidu različite potrebe maloletnika, kao i niz različitih

raspoloživih mera, dozvoliti odgovarajuća sloboda u svim fazama postupka i na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa, od istrage, preko krivičnog gonjenja, presuđenja, pa do praćenja sprovođenja odluka. Na ovaj način se jasno favorizuje skretanje krivičnog postupka prema maloletnicima na manje formalne modele reagovanja. Ipak, u vezi sa primenom ovih pravila, a naročito onih koja se odnose na visok stepen diskrecione slobode nadležnih u odlučivanju, treba biti veoma obazriv. Ovo zbog toga što uspešno sprovođenje ovakve zamisli zahteva visok nivo, kako profesionalnih, tako i moralnih kompetencija na strani onih koji donese odluke u vezi sa maloletnicima, jer u suprotnom se može pretvoriti u svojevrstan manevarski prostor za različite zloupotrebe. Još jedna potvrda načela minimalne intervencije u *Pekiškim pravilima* sadržana je i u odeljku 11 koji nosi naziv *Odstupanje od redovnog postupka*. Njegove odredbe predviđaju izbegavanje formalnog sudskog postupka, kad god je to moguće, te da će policija, tužilaštvo i drugi organi biti ovlašćeni da maloletničke slučajeve rešavaju po svom nahodanju, a u skladu sa određenim kriterijumima.

Tokijska pravila predstavljaju međunarodni dokument koji je u celosti posvećen promovisanju standarda minimalne intervencije, uključivanja zajednice i osiguranja ravnoteže između prava prestupnika, prava žrtava, i zainteresovanosti društva za javnu bezbednost i prevenciju kriminala. Tako ova pravila predviđaju da će nadležne instance realizovati svoje ovlašćenje da ne pokrenu krivični postupak u svim situacijama kada to nije nužno radi „zaštite društva, prevencije kriminala ili unapređenja poštovanja zakona i prava žrtava“ (pravilo 5.1). Tužilac može u lakšim slučajevima izreći maloletnom prestupniku i odgovarajuće alternativne mere. Kao i u drugim dokumentima, i ovde je izričito navedeno da pritvor pre suđenja može biti primenjen samo kao poslednja mera uz dužnu pažnju prema istrazi određenog prestupa i radi zaštite društva i žrtve. Ukoliko se, pak, nakon suđenja utvrdi da se neka sankcija ili mera treba primeniti, onda nadležnoj instanci stoji na raspolaganju bogat registar mera reakcije od koji će se odabrati ona koja najbolje koresponira, kako sa potrebom rehabilitacije maloletnika, tako i sa zaštitom društva i interesa žrtve.

I dokumenti Saveta Evrope slede princip minimalne intervencije. Tako, Preporuka o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju sugerše državama da prošire opcije za primenu skretanja krivičnog postupka, i to kako na nivou javnog tužilaštva, tako i na nivou policije, u onim državama gde policija ima posebna ovlašćenja u pogledu procesuiranja, a sve u cilju izbegavanja pokretanja krivičnog postupka i nastajanja neminovnih posledica u vezi sa time (pravilo broj 2). Preporučuje se i osnivanje posebnih tela radi sprovođenja alternativnih procedura. Preporuka ističe da svaki oblik reakcije prema maloletnim prestupnicima treba da ima vaspitni karakter u cilju postizanja društvene reintegracije. U tom smislu, treba

favorizovati mere koje će biti izvršavane prema maloletniku u njegovom prirodnom okruženju. Preporuka Saveta Evrope o novim tendencijama u suzbijanju maloletničke delinkvencije i o ulozi maloletničkog pravosuđa, pravilom broj 9, sugerše da pri utvrđivanju odgovornosti maloletnika treba voditi računa o njegovom uzrastu i zrelosti, te da mera i vrsta sankcija bude srazmerna sposobnosti maloletnika da shvati značaj svojih postupaka. Takođe, Preporukom se ističe da odgovor na maloletničko prestupništvo treba da bude multidisciplinarnan, uz angažovanje resursa na različitim nivoima: od pojedinca, preko porodice i škole, do društva u celini. Među novim odgovorima preporučuje se primena medijacije i nadokade štete žrtvi.

Pravilo broj 16 ovog međunarodnog akta je od posebnog značaja, jer predviđa da zadržavanje maloletnika u pritvoru, kao poslednja raspoloživa mera, neće trajati duže od 6 meseci do početka suđenja. U istom duhu, pravilo 17 predviđa da će se, kada su pitanju maloletni osumnjičeni, kada je moguće, primenjivati alternative pritvoru, kao što su: smeštaj maloletnika kod rođaka, u hraniteljsku porodicu i tome slično. Pritvor nikada ne sme biti korišćen kao kazna ili sredstvo zastrašivanja maloletnika, niti kao vid zaštite maloletnika i zamena za njegov smeštaj u odgovarajuće ustanove za mentalno zdravlje. Značaj principa minimalne intervencije u oblasti krivičnih sankcija i mera za maloletnike, proizilazi i iz odredaba Preporuke Saveta Evrope o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike. Pravilo broj 3 ovog dokumenta ističe da će se krivične sankcije i mere izricati u minimalnom trajanju koje je u datom slučaju nužno i isključivo u svrhe koje se mogu smatrati legitimnim. Prema pravilu broj 10, lišenju slobode se može pristupiti tek kao poslednjem raspoloživom sredstvu, onda kada ostale, manje invazivne mere, nisu dale rezultate. Lišenje slobode je rezervisano samo za starije maloletnike involvirane u nasilni kriminalitet i za povratnike. Takođe, lišenje slobode mora biti svedeno na najkraći mogući period. Zadržavanje u ustanovi ne sme se pravdati nekim drugim ciljevima, poput potrebe završetka školovanja ili vokacionog treninga, već maloletniku treba omogućiti da takve programe nastavi odmah po izlasku iz insitucije (*Council of Europe, Committee of Ministers, 2008*).

4. Primena sankcija i mera za maloletnike i međunarodni standardi

4.1. Maloletnički zatvor i međunarodni standardi

Poštovanje međunarodnih standarda pri izvršenju institucionalnih sankcija je od najveće važnosti jer upravo ove sankcije nose najveće rizike po dobrobit maloletnika. Rezultati velikog broja empirijskih istraživanja nedvosmisleno pokazuju da institucionalizacija i izolacija mogu imati ozbiljne negativne posledice po razvoj maloletnika. Naime, maloletnici iz institucija obično ispoljavaju razvojne zastoje, kašnjenja, odstupanja ili regresije, pri čemu se neke od tih regresija praktično ireverzibilne (Stakić, Đ., 2011). Svi ti razvojni problemi najviše pogađaju socijalni razvoj maloletnika, te se dešava da institucionalizacija umesto da leči, zapravo, samo pospešuje antisocijalno ponašanje.

Institucionalizacija maloletnih prestupnika predstavlja *poslednje raspoloživo sredstvo*, i u tom pogledu postoji apsolutna saglasnost svih međunarodnih dokumenata koji su doneti u toj materiji. Konsenzus postoji i u pogledu toga da pri institucionalizaciji prednost imaju *vaspitne mere zavodskog karaktera*. Sa druge strane, kazna maloletničkog zatvora podrazumeva i *primenu vaspitnih sadržaja*, što znači da se maloletnički zatvor i vaspitne mere zavodskog karaktera, zapravo, približavaju.

Pekinška pravila predviđaju da će smeštanje maloletnih prestupnika u instituciju uvek predstavljati *krajnju meru*, kao i da ona će njeno trajanje biti svedeno na najkraći mogući vremenski period (pravilo 19.1). Pri tome, maloletnik treba da bude *odvojen od odraslih prestupnika*. *Havanska pravila*, takođe, predviđaju zatvaranje kao poslednje raspoloživo sredstvo i samo u izuzetnim slučajevima, te da sud treba da odlučuje o trajanju boravka u zatvoru, imajući uvek na umu *moгуćnost uslovnog otpuštanja maloletnika* (pravilo broj 2).

Za kaznu maloletničkog zatvora, zanačajni su standardi postavljeni Evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike. Naime, prema pravilu 49.1, ova sankcija se može izreći maloletniku samo onda kada je nesumnjivo utvrđena njegova krivična odgovornost, pri čemu je primarni cilj takve sankcije: edukacija i reintegracija u društvo. Smisao odredbe pravila 49.1 se ogleda u tome da je lišenje slobode samo po sebi kazna, te da nikakvi dalji koraci u pogledu kažnjavanja ne smeju biti dozvoljeni. U tom smislu, ovim dokumentom se apeluje na evropske države da revidiraju svoje zakonodavstvo ukoliko ono podrazumeva primenu drugačijeg tretmana prema maloletnicima lišenim slobode u zavisnosti

od težine učinjenog krivičnog dela (*Council of Europe, Committee of Ministres, 2008*). Pravilo 49.2 sugerše državama postavljanje širokih mogućnosti za rano puštanje maloletnika na slobodu. Međutim, od velikog značaja za tretman maloletnika u institucijama, pa i u maloletničkom zatvoru, jeste *princip progresivnosti*, sadržan u velikom broju odredaba ovog međunarodnog dokumenta. Ovaj princip podrazumeva da i onda kada je lišenje slobode retributivnog karaktera (dakle, kada je reč o kazni maloletničkog zatvora), pripremanje maloletnika za reintegraciju u društvo postoje sve značajnije kako izvršenje ove sankcije odmiče (pravilo broj 10). U tom smislu su i odredbe pravila 50.1 koje kao opšti princip postavljaju utvrđivanje takve *dnevne rutine* u ustanovi koja će povećati sposobnosti maloletnika za reintegraciju u društvo. Stoga, maloletnicima u ustanovi treba da bude ponuđen što veći broj aktivnosti koje će ih pripremati za život po okončanju zadvoske sankcije.

Ovakav pristup zastupljen je i u pravilu broj 26 *Pekinških pravila*, kao i u *Havanskim pravilima* (pravilo broj 12). Te aktivnosti i programi treba da budu, pre svega, edukativnog karaktera, usmereni na razvijanje osećaja lične odgovornosti i socijalnih veština kod maloletnika kako bi bili pripremljeni da nakon otpuštanja vode život koji podrazumeva poštovanje zakona.

Uprkos gore opisanim međunarodnim standardima i opšteprihvaćenom stanovištu o nužnosti izbegavanja kazne zatvora za maloletnike, realna slika je nešto drugačija. Pre svega, samo mali broj država vodi kontinuiranu evidenciju o broju maloletnika u zatvorima, tako da zvaničan broj maloletnih zatvorenika u svetu nije poznat, ali se procenjuje na čak jedan milion u celom svetu (*Dammer, H., Albanese, J., 2013*). Ova brojka još više dobija na značaju ako uzmemo u obzir da ukupna zatvorska populacija u svetu iznosi nešto preko 10,2 miliona ljudi (*Walmsley, R., 2013*).

4.2. Institucionalne sankcije i mere za maloletnike i međunarodni standardi

Ne samo kada je u pitanju kazna zatvora za maloletne prestupnike, već i kada se radi o bilo kom drugom obliku institucionalnog tretmana maloletnika, međunarodni standardi nalažu primenu takvih sankcija tek kada se iscrpe sve alternative. Dakle, ne samo da je nepoželjno smeštanje maloletnih prestupnika u penalne institucije, nego treba izbegavati i ostale institucije koje su u suštini zatvorenog karaktera i koje maloletnik ne može napuštati po svom nahođenju (*UNICEF, 2008*).

Kako bi maloletnici koji su, mimo zatvorske kazne smešteni u različite ustanove radi izvršenja sankcija i mera, uživali adekvatnu zaštitu, *Havanska pravila* preciziraju da će se lišenjem slobode smatrati svako zadržavanje ili smeštanje u javnu ili privatnu ustanovu koju maloletnik ne može napustiti po svom nahođenju, a gde je smešten odlukom sudske, administrativne ili kakve druge javne vlasti (pravilo 11. b). Ovim pravilom je isključena mogućnost primene bilo kakvog proizvoljnog režima prema maloletnicima. Pravilom 12 ovog dokumenta predviđeno je da maloletnici treba da borave u uslovima u kojima se dosledno poštuju njihova ljudska prava. Maloletnici imaju pravo na planski osmišljene aktivnosti i na programe koji će podsticati njihovo samopoštovanje, negovati zdravlje, jačati osećanje odgovornosti, te veličati one vrednosti i veštine koje omogućavaju njihovu reintegraciju kao lica korisnih za zajednicu i koje obezbeđuju razvoj njihovih potencijala. Pravilo broj 30 sugeriše državama osnivanje malih ustanova otvorenog tipa kako bi se prema maloletnim prestupnicima primenjivao individualizovani tretman i kako bi se izbegle negativne posledice lišavanja slobode. Na praktičnom planu, to bi značilo da maloletnici po prijemu u ovakvu ustanovu treba da budu intervjuisani kako bi se, prema njihovim potrebama, odredio najadekvatniji rehabilitativni program, o čijim će ciljevima, specijalno obučeno osoblje sastaviti izveštaj (*Van Bueren, G., 1999*).

Evropska pravila o sankcijama i merama za maloletnike predviđaju da sistem ustanova i posebnih odeljenja unutar ustanova treba da bude takav da obezbedi uslove prilagođene različitim kategorijama maloletnika, kako bi se svaki maloletni prestupnik mogao uputiti u onu ustanovu ili odeljenje koji najviše odgovara njegovim potrebama (pravilo broj 53). Dalje, sugeriše se institucijama da ne sprovode isuviše restriktivan režim i da ne insistiraju na bezbedonosnim merama, izuzev u meri koja je neophodna da se obezbedi sigurnost maloletnika, osoblja i drugih lica. Empirijska istraživanja su pokazala da institucije u kojima se primenjuje manje striktan režim, imaju i manje problema sa samoubistvima, samopovređivanjem i agresivnim ponašanjem štićenika (*Council of Europe, Committee of Ministres, 2008*). Na ovaj način, pravilom 53.2 postavljen je *princip minimalne restrikcije osnovnih prava*. Pored toga, pravilo broj 53.3 ističe i *princip normalizacije*, poznat još iz Evropskih zatvorskih pravila (*Preporuka Saveta Evrope No.R(87)3, usvojena od Komiteta ministra, 12.02. 1987*). Naime, *život u instituciji treba da se približi, što je više moguće, pozitivnim aspektima života u zajednici*. Pravilo 53.4 predviđa da kapaciteti u ustanovama treba da budu podesni za upravljanje, pri čemu se ne navodi maksimalan broj štićenika koje institucija može prihvatiti, obzirom na specifične razlike koje postoje između evropskih zemalja. U svakom slučaju, još jednom se preporučuje stvaranje više manjih odeljenja unutar

institucije, jer se na taj način lakše interveniše, na primer, u slučaju sukoba, a i socijalne veštine se bolje uče u manjim grupama. Još jedna od sugestija je da ustanove ne treba da budu udaljene od ostatka zajednice; niti od porodica maloletnika. Mogućnost maloletnika da održava kontakt sa porodicom i što bolja integrisanost institucije u lokalnu sredinu naročito su važni zbog procesa reintegracije maloletnih prestupnika (pravilo 55).

4.3. Izvršenje sankcija i mera institucionalnog karaktera prema maloletnicima i međunarodni standardi

Da bi ciljevi formalne društvene reakcije na maloletničko prestupništvo bili postignuti, pored adekvatnog odabira sankcije ili mera, podjednako je važan i način njenog izvršenja. Izvršenje kazne zatvora i vaspitnih mera institucionalnog karaktera predstavlja jednu od ključnih komponenti, i od postignutog uspeha u toj završnoj fazi bavljenja maloletnikom, u velikoj meri zavisi njegov dalji životni put – da li će se taj maloletnik ponovo pojaviti kao izvršilac krivičnog dela, odnosno u kojoj meri će se ostvariti specijalna i generalna prevencija (Simonović, S., 2012).

Standardi izvršenja ovih sankcija i mera opet su uslovljeni činjenicom da je maloletnik biće u fazi razvoja, da je kao takav posebno osetljiv, kao i da su ciljevi sankcionisanja maloletničkog prestupništva, pre svega, prevaspitavanje i reintegracija. Iz tih razloga, međunarodni standardi u oblasti izvršenja sankcija i mera lišenja slobode maloletnih prestupnika, podrazumevaju načelo poštovanja prava na život i uslova za adekvatan rast i razvoj, što podrazumeva posebne standarde u oblasti zaštite psihofizičkog integriteta, uslova života u ustanovama, zdravstvene zaštite, pravo na edukaciju i stručno osposobljavanje, kao i načelo reintegracije.

Članom 37 Konvencije UN propisana je zabrana podvrgavanja deteta mučenju ili drugom nehumanom, okrutnom ili ponižavajućem postupanju. Istim članom garantuje se **očuvanje mentalnog integriteta deteta**, naročito onog koje je lišeno slobode, te se proklamuje da će se sa svakim detetom lišenim slobode *postupati humano, uz poštovanje rođenjem stečenog dostojanstva i na način koji uvažava potrebe osoba njegovog uzrasta*. Članom 40 Konvencije garantuje se **poštovanje dostojanstva** deteta, što je pored očuvanja psihofizičkog integriteta, od elementarne važnosti za proces izvršenja sankcija i mera prema maloletnicima. Naime, praksa je pokazala da je nasilje prema maloletnim prestupnicima prisutno u svim fazama: od prvog kontakta sa policijom, preko zadržavanja u pritvoru, do

boravka u institucijama za izvršenje sankcija i mera, te je u tom smislu i apel državama od strane Komiteta za prava deteta da usvoje efektivne mere kojima će takve oblike nasilja preduprediti (*Committee on the Rights of the Child, 2007*).

Značajne standarde u oblasti sankcija i mera koje podrazumevaju lišavanje slobode maloletnika postavljaju Havanska pravila. Pravilom 66 propisano je da sve disciplinske mere i postupci u institucijama u kojima borave maloletnici lišeni slobode treba da budu u funkciji očuvanja bezbednosti, tj. uređenog zajedničkog života i usaglašeni sa očuvanjem urođenog dostojanstva maloletnika i osnovnim ciljem institucionalnog staranja koji je oličen u usađivanju osećaja pravednosti, samopoštovanja i poštovanja osnovnih prava svih ljudi. Sledeće pravilo, broj 67, propisuje da sve disciplinske mere koje predstavljaju **svirepo, nehumano ili ponižavajuće postupanje treba da budu strogo zabranjene**, a tu spadaju: telesno kažnjavanje, zatvaranje u mračnu ćeliju, samicu i svi drugi oblici disciplinovanja koji mogu da naruše fizičko i mentalno zdravlje, redukovanje ishrane, ograničavanje ili zabranjivanje poseta od strane porodice, rad koji se ne sprovodi u edukativne svrhe, kolektivne kazne, višestruko sankcionisanje za isti disciplinski prestup. Značajno je i pravilo 65 kojim se **zabranjuje nošenja i upotreba oružja, i uopšte sredstava prinude** u svim institucijama u kojima borave maloletnici.

Evropska pravila o krivičnim sankcijama i merama za maloletnike, takođe predviđaju da treba detaljno definisati postupke u vezi sa disciplinovanjem, a što se posebno odnosi na: različite oblike prinude, okolnosti pod kojima određeni oblik prinude može biti primenjen, osoblje koje može silu primeniti, izveštavanje o primeni sile i procedure za ocenjivanje takvih izveštaja (pravilo 90.4). Narednim pravilom, broj 91, zabranjena je upotreba lanaca i predviđeno je da se izolacija u samici može koristiti samo izuzetno, u trajanju od nekoliko časova, a svakako ne duže od 24h ukupno, s tim da, za sve to vreme, maloletnik mora biti u kontaktu sa zdravstvenim radnikom.

Kao što je u ranijim izlaganjima predočeno, svi maloletnici, pa tako i oni u sukobu sa zakonom, imaju **pravo na adekvatne uslove za rast i razvoj**, pri čemu je to pravo ima rang jednog od vrhovnih principa u postupanju sa maloletnicima. U tom smislu, međunarodni dokumenti postavljaju određene minimalne standarde u oblastima koji se odnose na ključne elemente rasta i razvoja: počev od smeštaja, preko ishrane, zdravstvene zaštite, obrazovanja, stručnog osposobljavanja.

Međunarodni akti propisuju **standarde u vezi sa smeštajem** maloletnih prestupnika koji borave u institucijama. Ovi standardi govore o tome kakve bi prostorije u kojima maloletnici borave trebalo budu u načelu, dok konkretizaciju kvadrature prostorija, nameštaja,

tehničkih uređaja ostvljaju nacionalnoj regulativi. Osnovno pravilo u vezi sa smeštajem maloletnih prestupnika u institucijama, ponovljeno u skoro svim međunarodnim aktima, jeste njihovo *odvajanje od odraslih*. Ovo stanovište je kao obavezno nametnuto državama već članom 37.a Konvencije UN o pravima deteta. Međutim, veliki broj država potpisnica Konvencije je stavio rezervu na ovu odredbu, a i realna slika je često suprotna toj odredbi, jer smeštanje maloletnih prestupnika i odraslih u iste ustanove i dalje prisutno u nekim zemljama (*Committee on the Rights of the Child, 2007*).

Pravilo broj 27 *Havanskih pravila* propisuje da maloletnika treba, najpre, smestiti u *odgovarajuće odeljenje unutar ustanove*. Da bi se donela adekvatna odluka o tome, potrebno ga je, po prijemu intervjuisati, pa nakon toga sastaviti psihološki i socijalni izveštaj kojim se identifikuju faktori relevantni za determinisanje određenog oblika postupanja prema tom maloletniku. Pri tome, pravilo 28 predviđa da glavni kriterijum za kategorisanje treba da bude obezbeđenje tretmana koji najbolje odgovara potrebama konkretnog maloletnog prestupnika, uzimajući u obzir njegov uzrast, pol, ličnost, vrstu krivičnog dela koje je učinio. Dalje, pravilom broj 30, koje je već bilo predmet razmatranja u delu izlaganja o institucionalnim vaspitnim merama, sugerise se osnivanje *ustanova manjih smeštajnih kapaciteta*, a u cilju individualizovanog postupanja sa maloletnim prestupnicima. Slična rešenja sadržana su i u Evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike koja govore o institucijama čiji su *kapaciteti takvi da omogućavaju individualni pristup*. Jasno je da je ideja koja stoji iza ovakvih sugestija sadržanih u međunarodnim aktima, da se maloletnim prestupnicima posveti dovoljno pažnje i omogući boravak koji će što više nalikovati na porodični ambijent.

Dalje, u pogledu smeštaja, *Havanska pravila* predviđaju da je za spavanje potrebno obezbediti *zasebne sobe ili male spavaonice*, koje će biti redovno nadzirane tokom noći, a svaki maloletnik mora da ima sopstveni krevet i odgovarajuću posteljinu koja se redovno menja. Takođe, maloletniku treba da budu dostupne sanitarne prostorije u kojima će zadovoljavati svoje higijenske potrebe u punoj privatnosti (pravila broj 33, 34). Evropska pravila o sankcijama i merama za maloletnike predviđaju da prostorije u kojima maloletnici borave moraju ispunjavati uslove u pogledu kvadrature, ventilacije, osvetljanja i grejanja, s tim što će ti uslovi biti precizirani na nacionalnom nivou. Svaki maloletnik treba da spava u zasebnoj sobi, ukoliko je to primereno i izvodljivo. Ukoliko nije, tako da više maloletnika mora da spava u istoj prostoriji, vodiće se računa o tome da budu podeljeni u odgovarajuće grupe, kao i konsultovani o tome sa kime žele da dele sobu. Sanitarne prostorije treba da budu dovoljnog kapaciteta kako bi se maloletnicima omogućilo svakodnevno tuširanje, ukoliko je to moguće, i uz dovoljnu zagrejanost kupatila (pravila 63-65). Pravilo 65.4

predviđa da će se maloletnici, pored staranja o svojoj ličnoj higijeni, starati i o čistoći svoje garderobe i prostroja u kojima borave, s tim što će ih nadležni naučiti kako to da rade i obezbediti im neophodna potrošna sredstva. Ovime je istaknuta potreba da maloletnici imaju aktivnu ulogu u obavljanju tekućih poslova, a sve u cilju njihovog osposobljavanja za život i resocijalizacije.

Što se tiče *tehničkih karakteristika prostorija* u kojima maloletnici borave, one treba da odgovaraju očuvanju dostojanstva maloletnika i potrebe za privatnošću, kao i njegovim zdravstvenim potrebama. Pored toga, one treba da budu takve da omoguće i druženje sa vršnjacima, bavljenje sportom i drugim aktivnostima koje su prikladne da se njima ispuni slobodno vreme. Prostorije moraju biti snabdevene odgovarajućim alarmnim uređajima i prilagođene potrebama evakuacije u slučaju požara, a takođe, ne smeju biti građene na području koje, iz bilo kog razloga, može ugrožavati zdravlje maloletnika (*Havnska pravila* 31 i 32).

Pravilo 35 *Havanskih pravila* bavi se *ličnim stvarima* maloletnika, zauzimajući stav da im treba omogućiti da poseduju što više predmeta za koje su se izjasnili da su im potrebni, obzirom da to predstavlja jedan od esencijalnih elemenata prava na privatnost. U tom smislu, potrebno je obezbediti im i uslove za odlaganje i čuvanje takvih stvari. Pravilo broj 36 propisuje da maloletnicima treba, u najvećoj mogućoj meri, dozvoliti da nose sopstvenu *odeću i obuću*. Takođe, institucije su obavezne i da maloletnicima obezbede odeću i obuću adekvatnu klimatskim uslovima, koja odgovara zahtevima zaštite zdravlja maloletnika, i koja nikako ne sme biti degradirajuća.

U vezi za adekvatnim uslovima za rast i razvoj maloletnika kao veoma značajno, postavlja se i pitanje njihove **ishrane**. Međunarodni standardi u tom pogledu predviđaju da je potrebno obezbediti, ne samo dovoljnu količinu hrane za opstanak, već hranu koja odgovara razvojnim potrebama maloletnika, tj. koja ima odgovarajuću nutritivnu vrednost. U tom smislu i Evropska pravila za sankcije i mere prema maloletnicima koriste izraz „*nutrition*“, a ne izraz „*food*“, apostrofirajući time potrebu da maloletnici imaju, ne samo dovoljne, već i *zdrave i hranljive obroke* (*Council of Europe, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, 2009*). *Havnska pravila* (pravilo broj 37) i Evropska pravila o sankcijama i mera za maloletnike predviđaju gotovo ista rešenja u ovom pogledu. Tako, prema *Evropskim pravilima* maloletnicima treba da bude obezbeđen odgovarajući nutritivni režim baziran na njihovom uzrastu, zdravstvenom stanju, religijskim i kulturnim obeležjima, te aktivnostima u koje su uključeni tokom boravka u ustanovi. Hrana treba da bude služena 3 puta dnevno u odgovarajućim vremenskim razmacima, a ukoliko je to tehničko izvodljivo, maloletnicima

treba dopustiti da i sami pripremaju hranu jer to doprinosi razvijanju veština kod njih i stvaranju osećaja kosrisnosti, što je opet ključno za resocijalizaciju. Razume se da čista pijaća voda mora uvek biti dostupna.

U materiji izvršenja sankcija i mera prema maloletnicima značajni su i međunarodni standardi koji si tiču obezbeđivanja odgovarajuće **zdravstvene zaštite** maloletniku. *Havanska pravila* detaljno definišu standarde zdravstvene zaštite maloletnika prema kojima se izvršavaju sankcije i mere koje podrazumevaju lišenje slobode. Prema pravilu broj 49 medicinska zaštita obuhvata preventivu i lečenje, uključujući stomatološku, oftamološku i mentalnu zdravstvenu zaštitu, te farmaceutske proizvode i poseban dijetetski režim ukoliko je to medicinski opravdano. Ukoliko je izvodljivo zdravstvena zaštita će se maloletnicima pružati u zdravstvenim ustanovama lokalne zajednice gde se institucija za izvršenje sankcija i mera za maloletnike nalazi, a sve u cilju sprečavanja stigmatizacije maloletnika i povećavanja mogućnosti njihove reintegracije. Pravilo broj 50 propisuje da će se maloletnik pregledati prilikom prijema u ustanovu, kojom prilikom će se registrovati eventualni dokazi o prethodnom zlostavljanju i utvrditi postojanje fizičkih ili mentalnih oboljenja koja treba lečiti. U skladu sa pravilom broj 51 maloletnici koji su bolesni ili se žale da su bolesni, kao i oni koji manifestuju simptome nekog oboljenja, moraju neodložno biti pregledani od strane medicinskog osoblja. Dalje, pravilo broj 52 predviđa način postupanja u slučaju da maloletnici određeni vid svog nezadovoljstva ispoljavaju kroz štrajk glađu, pri čemu, zdravstvenik radnik kao nepristrano stručno lice mora neodložno obavestiti upravnika ustanove o psihofizičkim implikacijama do kojih može doći ukoliko se štrajk glađu nastavi.

Evropska pravila o sankcijama i merama za maloletnike takođe posvećuju dosta pažnje standardima u pogledu zdravstve zaštite maloletnika. Pre svega, pravilo 69.2 ilustruje princip jednakog tretmana, jer se potvrđuje da maloletnici prema kojima se primenjuju sankcije i mere imaju pravo na istovetne standarde zdravstvene zaštite kao i njihovi vršnjaci u svakodnevnom životnim okolnostima. Dalje, iz pravila proizilazi da zdravstvena zaštita maloletnika prema kojima se izvršavaju sankcije i mere, ne podrazumeva samo lečenje kada su bolesni, već i preventivne medicinske mere, edukaciju o očuvanja zdravlja i kontinuiranu kontrolu nutritivnog kvaliteta njihovih obroka. Evropska pravila posebnu pažnju posvećuju i zdravstvenim rizicima koji su upravo u vezi sa lišenjem slobode. Pravila 72.1 i 72.2 odnose se na primenu lekova i medicinskih intervencija, pri čemu se je ona opravdana samo ako je medicinski indikovana, a svaka primena lekova i intervencija u svrhu uspostavljanja reda ili u eksperimentalne svrhe je zabranjena. Obavezno je vođenje evidencije o konzumiranju lekova i sprovedenim intervencijama.

Još jedno veoma značajno pravilo u pogledu zdravstvene zaštite maloletnika je i pravilo broj 73. U njemu su pobrojane određene kategorije maloletnika koje se u tom domenu smatraju posebno osetljivima, te im treba posvetiti osobitu pažnju. Tu spadaju: mlađi maloletnici, trudne maloletnice i maloletnice sa malom decom, zavisnici od alkohola i opojnih droga, maloletnici sa dijagnostifikovanim oboljenjima i mentalnim poremećajima, maloletnici koji su iz atipičnih razloga dugo lišeni slobode, maloletnici koji su bili žrtve fizičkog, mentalnog ili seksualnog nasilja i drugi maloletnici koji se mogu smatrati posebno ranjivima.

Međunarodni standardi u oblasti izvršenja sankcija i mera prema maloletnim prestupnicima podrazumevaju i da se u tom procesu mora poštovati **pravo na obrazovanje i stručno osposobljavanje** maloletnika, jer su upravo to jedni od ključnijih ciljeva kojima teži svaki vid odgovara na maloletničko prestupništvo. Tako, *Pekińska pravila* konstatuju da je cilj smeštanja maloletnih prestupnika u institucije obezbeđivanje zaštite, obrazovanja i stručnog osposobljavanja, kako bi im se pomoglo u preduzimanju konstruktivne i produktivne uloge u društvu (pravilo broj 26.1).

Dalje, *Havnska pravila* propisuju da svaki maloletnik koji je u uzrastu za obavezno školovanje ima **pravo na obrazovanje**, koje odgovara njegovim kapacitetima i potrebama, te koje će doprineti njegovoj reintegraciji u društvo. Posebno je naglašeno da bi obrazovanje maloletnika, koji se nalaze u institucijama, trebalo da se odvija u redovnim školama unutar zajednice, a ukoliko tako nešto nije izvodljivo, u samoj ustanovi treba da se primenjuju standardizovani obrazovni programi i angažuje kvalifikovano osoblje, kako bi maloletnici mogli da se kasnije, bez teškoća, uključe u redovan sistem obrazovanja (pravilo broj 38). Dalje, pravilom broj 39 predviđeno je da pravo maloletnika u institucijama nije ograničeno samo na obavezno obrazovanje (prema čl.28 Konvencije UN o pravima deteta to je osnovno obrazovanje), već i na dalje obrazovanje ukoliko za to postoji njihovo interesovanje. Istim članom sugeriše se da pravo na obrazovanje ne podrazumeva samo formalne školske programe, te stoga maloletnicima treba omogućiti pristup i zabavnoj literaturi i časopisima za mlade, te ih ohrabrivati da koriste takve sadržaje. Ukoliko tokom obrazovnog procesa u ustanovi za izvršenje sankcija i mere, maloletnik stekne sertifikat ili diplomu, iz tih dokumenta se ne sme videti gde su stečeni, kako maloletnici ne bi kasnije, prilikom reintegracije, bili diskriminisani (pravilo 40).

Inače, i *Tokijska pravila* sugerišu saradnju institucija koje sprovode alternativne mere prema maloletnim prestupnicima, pravosuđa, službi socijalnog stranja i civilnog sektora u različitim oblastima, pa i u oblasti obrazovanja.

Preporuka Saveta Evrope o društvenoj reakciji na moletničku delinkvenciju takođe naglašava ulogu i značaj obrazovanja, kako u oblasti prevencije kriminaliteta, tako i u oblasti izvršenja sankcija i mera prema maloletnim prestupnicima. U tom smislu, insistira se na što manjoj zastupljenosti zavodskih sankcija i mera, a u slučaju da se one nisu mogle izbeći, treba da se izvršavaju u ustanovama manjih kapaciteta, čvrsto integrisanim u lokalnu zajednicu, te da budu usmerene prevashodno na edukaciju maloletnih prestupnika (paragraf 13).

Evropska pravila o sankcijama i merama za maloletnike, u suštini potvrđuju standarde postavljene drugim međunarodnim dokumentima u toj oblasti, uz naglašavanje da sve aktivnosti maloletnika dok boravi u ustanovi, treba da budu dizajnirane tako da omogućavaju što produktivnije korišćenje vremena u ustanovi i da maloletnika što bolje pripreme za reintegraciju i samostalan život.

Uz obrazovanje obično se govori i o pravu na **stručno osposobljavanje**, s obzirom na to da je ono jednako važno za postizanje svrhe sankcija i mera koje se izriču maloletnim prestupnicima i za njihovu reintegraciju. Tako, *Havanska pravila* predviđaju da svako maloletno lice ima pravo da bude obučeno za zanimanje koje će mu verovatno doneti buduće zaposlenje. Poželjno je i zapošljavanje maloletnika u lokalnoj zajednici, ako za tako nešto postoje mogućnosti, pri čemu oni treba da budu plaćeni za svoj rad, mada je akcenat ipak na sticanju veština, a ne na zaradi (pravila 44 i 45). Dalje, pravilom 46 predviđeno je da maloletniku treba omogućiti da od ovako ostvarene zarade pribavlja predmete za svoje potrebe, ili da je koristi za obeštećenje žrtve.

Kako je krajnja svrha svih krivičnih sankcija i mera izrečenih prema maloletnicima prestupnicima njihovo reintegrisanje u svakodnevne društvene tokove, dolazimo i do poslednjeg međunarodnog standarda u oblasti implementacije tih sankcija i mera, a to je **načelo reintegracije**. Isti je cilj i svih onih odredaba međunarodnih akata, o kojima je bilo reči u dosadašnjem izlaganju, a koje se tiču: redovnog održavanja kontakta maloletnika sa porodicom za vreme dok boravi u ustanovi, položaja i integriteta ustanove u lokalnu zajednicu, kao i prava na obrazovanje i stručno osposobljavanje.

O tome koliko je angažovanja potrebno da bi se načelo reintegracije ostvarilo, a pogotovo kada su u pitanju maloletni prestupnici prema kojima su bile izrečene sankcije i mere institucionalnog karaktera, govori i činjenica da *Havanska pravila* sadrže poseban odeljak pod nazivom „*Povratak u zajednicu*“. U sklopu tog odeljka pravilo broj 80 propisuje da nadležni organi treba da obezbede službe čiji je zadatak da pomognu maloletnicima prilikom povratka u svakodnevne društvene tokove. Te službe treba, u skladu sa

mogućnostima, da maloletniku obezbede smeštaj, odeću, zaposlenje i osnovna sredstva za život po otpuštanju.

Evropska pravila o sankcijama i merama za maloletnike takođe posvećuju posebnu pažnju reintegraciji maloletnih prestupnika. Iako ovaj dokument obiluje odredbama čiji je cilj da postave neophodne standarde za uspešnu reintegraciju maloletnog prestupnika u svakodnevni život, na ovom mestu pomenućemo još samo pravilo 102.1 koje utvrđuje obavezu nadležnih instanci da međusobno sarađuju od momenta kada maloletnik pristigne u ustanovu, a kako bi mu se omogućio povratak u porodicu ili našla odgovarajuća hraniteljska porodica, smeštaj, omogućio nastavak obrazovanja i stručnog osposobljavanja ili ostvarivanje prava na neku novčanu pomoć.

4.4. Neinstitucionalne sankcije i mere za maloletnike i međunarodni standardi

Kao što je već rečeno, svi međunarodni dokumenti doneti u oblasti prava deteta, kao i položaja maloletnika u sukobu sa zakonom, saglasni su da sankcije institucionalnog karaktera predstavljaju poslednje raspoloživo sredstvo. Njihova primena je opravdana samo onda kada *alternative* institucionalnom tretmanu ne mogu poslužiti ostvarivanju ciljeva maloletničkog krivičnog prava. Te alternative jesu *vaspitne mere koje podrazumevaju ostavljanje maloletnika na slobodi, tj. vaninstitucionalne mere ili alternativne mere. Alternativne sankcije i mere* primenjuju se prema maloletnicima prema kojima se vodi sudski postupak ali ih je potrebno odvratiti od institucionalizacije ili primene institucionalnog tretmana (*Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M., 2007*). Prednosti primene vaninstitucionalnih mera su mnogobrojne: maloletnik se ne izoluje iz sredine ili porodice u kojoj je živeo, može da nastavi sa redovnim školovanjem ili radom i sl. Vrste vaspitnih mera koje podrazumevaju ostavljanje maloletnika na slobodi, dakle alternativnih mera, su različite i njihova primena zavisi od ličnih osobina maloletnika i pretpostavljenih mogućnosti da se izrečenom merom utiče na maloletnika da promeni svoje ponašanje (*Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M., 2011*). U tom pogledu, valja se još jednom podsetiti da je svrha krivičnih sankcija za maloletnike resocijalizacija, te da elementi prinude i represije i ugrožavanje prava i sloboda treba da budu svedeni na najmanju moguću meru, a značajno više unapređeni aspekti preduzimanja neophodnih vaspitnih, obrazovnih i drugih mera (*Skakavac, T., 2012*).

Sva međunarodna dokumenta u oblasti suzbijanja maloletničkog prestupništva plediraju za intenzivniju primenu vaninstitucionalnih sankcija prema maloletnicima. Ipak, dokument koji se najviše bavi tim pitanjem jesu *Tokijska pravila* koja nalažu da nacionalni zakonodavci, s ciljem obezbeđivanja veće fleksibilnosti i prilagođavanja okolnostima konkretnog slučaja (*princip individualizacije*), kao i radi izbegavanja nepotrebnog korišćenja zatvorske kazne, treba usvoje širok spektar mera alternativnih institucionalnom tretmanu, koje će se primenjivati od faze pre suđenja do faze posle izricanja presude. U tom smislu, predviđeno je da sud, imajući na raspolaganju više alternativnih mera, treba u fazi donošenja odluke da uzme u obzir potrebe prestupnika za rehabilitacijom, zaštitu društva i interese žrtve, te da izabera meru koja je najadekvatnija da odgovori svim tim zahtevima. Pravilom 8.2 predložene su i neki mogući oblici alternativnih sankcija i mera, kao što su: usmene sankcije, uslovno puštanje na slobodu, statusne kazne, novčane kazne, zaplenjivanje ili nalog o oduzimanju, odšteta žrtvi ili nalog o kompenzaciji, nalog o radu u zajednici, uslovna ili odložena kazna, uslovna osuda i sudski nadzor, upućivanje u disciplinski dnevni centar, kućni pritvor, bilo koji drugi oblik neinstitucionalnog tretmana. U smislu standarda zaštite položaja maloletnih prestupnika, značajno je pomenuti princip zakonitosti u okviru koga se posebno insistira na postavljanju jasnih kriterijuma za izbor.

Nadalje, interesi maloletnika se štite i principom saglasnosti - za primenu bilo koje alternativne mere koja podrazumeva nametanje neke obaveze maloletniku potrebna je i njegova saglasnost (*Miladinović-Stefanović, D., 2012*). Pravilima je predviđeno da se nad sprovođenjem alternativne sankcije vrši nadzor, sa ciljem smanjenja mogućnosti povrata i lakše reintegracije u društvo. U slučaju nepoštovanja izrečenih alternativnih mera, može doći do izmene ili povlačenja te mere. Tada nadležni organ može odrediti neku drugu alternativnu meru, što znači da nije neminovna zamena alternativne mere kaznom zatvora.

Ključni standardi prilikom izvršenja alternativnih mera jesu: načelo zaštite prava na život i uslova za rast i razvoj maloletnika (zabranjene su mere koje mogu uticati na fizički i mentalni integritet ili dostojanstvo maloletnika – pravila 3.8 i 3.9), princip aktivnog učešća zajednice (na čemu izričito insistiraju pravila, konkretno pravilo broj 17) i princip reintegracije. Značajna je i opšta klauzula sadržana u *Pravilima* prema kojoj sprovođenje niti jednog alternativnog postupka ne sme biti suprotno međunarodno priznatim standardima ljudskih prava koja se odnose na tretman prestupnika i njihovu zaštitu (pravilo 4.1). Takođe, da bi implementacija alternativnih mera davala što bolje rezultate, *Tokijska pravila*, u poslednjem odeljku, broj VIII, naglašavaju važnost naučnih istraživanja, prikupljanja podataka, aktivne saradnje službi odgovornih za sprovođenje alternativnih mera sa drugim

organima, kao i značaj međunarodne saradnje. Sve to vodi utvrđivanju rezultata koje je dala implementacija alternativnih mera, njihovom analiziranju, kao i razmeni iskustava i dobrih praksi u vezi sa izvršavanjem alternativnih mera.

Preporuka Saveta Evrope o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju, takođe, preporučuje upotrebu vaninstitucionalnih sankcija i mera. Tako, tačka 14 sugeriše državama, da u cilju napuštanja institucionalizacije prošire registar alternativnih sankcija i mera koje se mogu izreći maloletnim prestupnicima.

4.5. Diverzione mere i međunarodni standardi

Jedna od najznačajnijih intencija međunarodnopravnih akata iz oblasti maloletničkog prestupništva je *omogućavanje neformalnog pristupa* prilikom društvenog reagovanja na prestupničko ponašanje maloletnika (Knežević, S., 2008). Taj neformalni pristup predstavlja instrument za skretanje (*diverziju*) glavnog toka krivične represije u polje alternativne reakcije i alternativnih društvenih mera. Diverzioni pristup predstavlja značajno sredstvo kojim se nastoji postići primena efikasnijih i humanijih mera prema određenim kategorijama prestupnika, kao i rasterećenje krivičnog pravosuđa (Đurđić, V., 2014). Diverzioni pristup naročito dobija na značaju kada je u pitanju društvena reakcija na maloletničko prestupništvo. U tom pogledu, suština diverzionog postupanja je da deca ne budu uključena u formalni krivični postupak, već da se prema njima usmeri podrška zajednice, kako formalna, tako i neformalna (Van Bueren, G., 1999). Dakle, društvenu reakciju treba usmeriti na nepenalni pristup, jer se na taj način sprečava povratnoigmatizirajuće i traumatično dejstvo krivične procedure na ličnost maloletnika. Takođe, maloletni prestupnik se vrlo brzo suočava sa posledicama kršenja prava, ali ne tako da one deluju traumatizirajuće, i da vode stvaranju kriminalnog dosijea (Penal Reform International, 2013).

Najznačajniji međunarodnopravni izvori koji sadrže standarde postupanja prema maloletnim prestupnicima predviđaju instrumente i metode *diversionog pristupa* reagovanju na maloletničko prestupništvo. Konvencija UN o pravima deteta pledira za primenu diverzionog modela. Članom 40(3) predviđeno je donošenje mera, kadgod je to moguće i poželjno, za postupanje sa decom, bez pribegavanja sudskom postupku. Dalje, predviđa se da diverzija može biti korišćena samo onda kada dete prizna da je učinilo prestup ili kada bude utvrđeno da je učinilo prestup. U tom smislu, diverzioni model može biti primenjivan u dve faze: na samom početku krivičnog gonjenja kako bi se izbegao krivični postupak i/ili u

kasnijoj fazi kao alternativa institucionalizaciji (Van Bueren, G., 1999). Nacionalno zakonodavstvo treba da sadrži jasne odredbe o tome u kojim slučajevima je diverzija dozvoljena, o ovlašćenjima policije, tužilaštva i drugih službi koje donose odluke o presumeravnju sa redovnog na neformalni put, a sve u cilju zaštite od diskriminacije. Iz ovako postavljene obaveze nacionalnim zakonodavcima jasno su vidljivi princip zakonitosti i princip jednakog tretmana kao međunarodni standardi u implemetaciji diverzionog modela postupanja prema maloletnim prestupnicima. Insistira se i načelu participacije deteta i principu davanja saglasnosti, obzirom na to da maloletnik treba da dobije sve relevantne informacije o prirodi, sadržini, trajanju predložene mere, kao i posledicama pristajanja ili nepristajanja na istu. Takođe, detetu treba omogućiti da zahteva pravni ili drugi adekvatni savet o primerenosti i poželjnosti diverzije koja mu je ponuđena od strane nadležnih organa. Diverzija se mora okončati „zatvaranjem slučaja“ (*Committee on the Rights of the Child*, 2007).

Osnov za diverziono reagovanje na prestupništvo maloletnika sadržan je i u *Pekinškim pravilima*. Pravilom 11 propisuje se mogućnost odstupanja od redovnog postupka reagovanja. Naime, prema pravilu 11.2 policija, tužilaštvo i drugi organi ovlašćeni su da reaguju na prestupe maloletnika bez pribegavanja formalnim raspravama. Odstupanje od redovnog postupka moguće je uz saglasnost maloletnika, njegovih roditelja ili staratelja, pod uslovom da odluka o odstupanju bude predmet preispitivanja od strane nadležnog suda (pravilo 11.3).

Širok dijapazon mera diverzionog reagovanja na maloletničko prestupništvo predviđaju i *Rijadske smernice*. Smernica broj 5 sugerše izbegavanje nepotrebne kriminalizacije i kažnjavanja maloletnika zbog ponašanja koja ne izazivaju veće negativne posledice.

Smernica broj 15 *Bečkih smernica* predlaže državama da preduzmu odgovarajuće korake koji će omogućiti širok spekatar mera diverzije u svim fazama, počev od hapšenja, prethodnog postupka, suđenja, i faze nakon donošenja odluke. Kad god je moguće, treba koristiti mehanizme za neformalno rešavanje konflikta. Država treba da osigura da roditelji maloletnog prestupnika budu uključeni u diverzivno postupanje, kao i da primena ovog modela bude saglasna ljudskim pravima deteta.

Dokument koji snažno anfirmiše primenu diverzioni model reagovanja jesu i *Tokijska pravila*. Iako su ona u suštini bave preporučivanjem mera alternativnih institucionalnom tretmanu, ona ostvljaju prostor i za izbegavanje formalnog procesuiranja prestupnika kad god je to moguće. Tako, pravilo 5.1. sugerše da se u slučajevima, kada je to primereno, policiji,

tužilaštvu i drugim službama daju mogućnosti da oslobode prestupnike, ukoliko smatraju da dalje postupanje nije potrebno u svrhu zaštite društva, prevencije kriminaliteta ili podsticanja poštovanja zakona i prava oštećenih.

Preporuke o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju, u drugom odeljku, preporučuju razvijanje postupka diverzije i medijacije na nivou javnog tužilaštva ili na nivou policije, u zavisnosti od toga kako su ovlašćenja za krivično gonjenje u konkretnom sistemu raspodeljena. Na taj način se teži sprečavanju „ulaska“ maloletnih prestupnika u pravosudni sistem i svih posledica koje to neminovno nosi. Inače, *Preporuka* nastoji da populariše one diverzione mere koje podjednako vode računa i o interesu maloletnika i interesu oštećenih, odn. o opštem interesu, što ukazuje na suštinsku podudarnost ideja diverzionog i restorativnog modela.

4.6. Restorativne mere i međunarodni standardi

Koncept restorativne pravde, tj. njeno definisanje, principi na kojima počiva, modeli ostvarivanja i ciljevi koji se time žele postići, bili su predmet razmatranja u okviru odeljka o različitim modelima društvene reakcije na kriminalitet maloletnika. Na ovom mestu, želimo da ukažemo na standarde u primeni ovog modela postavljene međunarodnim dokumentima.

Sve odredbe ranije pomenutih međunarodnih dokumenata koje se odnose na primenu diverzionog modela reagovanja, kao i potrebu jednake zaštite interesa maloletnih prestupnika, oštećenih i celokupne zajednice, postavljaju osnove za primenu, makar ideja, ako ne i samih programa restorativne pravde. Međutim, pojedini dokumenti usvojeni na internacionalnom planu, neposredno se bave restorativnom pravdom, odnosno, pojedinim programima restorativnog karaktera, kao što je posredovanje između žrtve i učinioca.

Tako, *Rezolucija UN o osnovnim principima primene programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima*, čiju je izmenjenu i dopunjenu verziju usvojio Ekonomski i socijalni savet UN na 37. plenarnom zasjedanju 24.07.2002. godine, predstavlja jedan od ključnih dokumenata koji se na sveobuhvatan način bavi pitanjem restorativne pravde, postavljajući standarde i principe za primenu ovog oblika reagovanja na kriminalitet. Važan korak koji je učinjen usvajanjem ovog dokumenta odnosi se na definisanje restorativne pravde, jer usvajanje jedne uniformne, ali dovoljno široke definicije, može da doprinese razumevanju i kvalifikovanju odedene mere ili programa kao restorativnog, a onda i da posluži kao osnov za ocenu usklađenosti određenih rešenja sa smernicama koje postavlja međunarodna zajednica.

(Ćopić, S., 2010). Prema odredbama ovog dokumenta, restorativna pravda podrazumeva čitav niz mera koje su fleksibilne i mogu da se prilagode postojećem krivičnompravnom sistemu i čine njegov sastavni deo, uz vođenje računa o pravnim, socijalnim i kulturološkim prilikama. U delu teksta koji se odnosi na određivanje ključnih pojmova data je i definicija restorativnog procesa. Tako, restorativni proces predstavlja svaki postupak u kome se omogućava prestupniku i oštećenom, kao i drugim članovima zajednice koji su pogođeni krivičnim delom, da aktivno učestvuju u pronalaženju rešenja za situaciju do koje je došlo usled izvršenja krivičnog dela. Taj proces obično podrazumeva učešće posrednika, a odvija se u formi: medijacije, konferencije, pomirenja i krugova za kažnjavanje.

Pored određivanja ključnih pojmova, ovaj dokument sadrži još tri celine: odredbe o primeni restorativnih programa i njihovom odnosu sa postojećim krivičnompravnom sistemom, odredbe koje su od značaja za funkcionisanje restorativnih programa u praksi, kao i odredbe o potrebi kontinuiranog razvoja programa restorativne pravde.

U pogledu implementacije restorativnih programa predviđeni su sledeći standardi: primena restorativne pravde treba da bude moguća u svim fazama krivičnog postupka, pri čemu se, posebno kod posredovanja, navodi da bi odluku o upućivanju slučaja na posredovanje i procenu postignutih rezultata trebalo da donose organi krivičnompravnog sistema; programi restorativne pravde trebalo bi da se primenjuju samo u slučajevima kada postoji dovoljno dokaza za optuženje osumnjičenog; uključivanju u program restorativne pravde i žrtve i učinioca treba da prethodi slobodan i dobrovoljan pristanak, uz mogućnost da se odustane u bilo kom trenutku; učinilac treba da prihvati odgovornost za izvršeno krivično delo i štetu koja je njime naneta; učinilac mora imati pravo na pomoć prevodioca/tumača, pomoć roditelja ili staratelja kada se radi o deci; pre uključivanja u restorativni program, strane moraju da budu u potpunosti informisane o svojim pravima, prirodi postupka i mogućim posledicama svoje odluke (Ćopić, S., 2010).

5. Primena sankcija i mera za maloletnike u Srbiji i međunarodni standardi – normativni i praktični aspekt

5.1. Svrha maloletničkih sankcija prema ZOMUKD

Svrha maloletničkih krivičnih sankcija je dvojako određena (*Jovašević, D., 2008*). Najpre, njihova svrha se poklapa saptom svrhom svih krivičnih sankcija, koja je određena članom 4 Krivičnog zakonika Republike Srbije (*"Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013*) – suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim, zakonodavstvom. Međutim, u okviru ove opšte svrhe svih (pa i maloletničkih) krivičnih sankcija, u čl.10 ZOMUKD je posebno određeno da je svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima da se utiče: na njihov razvoj i jačanje lične odgovornosti, na vaspitanje i pravilan razvoj njihove ličnosti kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu. Ova svrha se može postići na tri načina: nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja. Iz ovih odredaba ZOMUKD jasno proizilazi opredeljenje našeg zakonodavca za resocijalizaciju i reintegraciju maloletnih učinilaca krivičnih dela. Pa ipak, ma koliko god da je težište ovih sankcija na vaspitanju, prevaspitanju, pravilnom razvoju, dakle resosocijalizaciji i reintegraciji maloletnih prestupnika, one nisu u potpunosti lišene prinudnog, retributivnog karaktera. Naime, njihova primena ne zavisi od volje maloletnika, a u svojoj biti predstavljaju određena ograničenja, zabrane i sl. Pored toga, svrha maloletničkog zatvora, koji pored vaspitnih mera predstavlja jednu od dve vrste krivičnih sankcija za malolenike u sistemu RS, jeste i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i da ostale maloletnike odvraća od takvog ponašanja.

Dakle, naš zakonodavac se opredelio za primenu zaštitničkog modela reagovanja na kriminalitet maloletnika, korigovanog izvesnim primesama pravosudnog modela. To znači da je osim usmerenosti na ličnost prestupnika i njegovu rehabilitaciju, apostrofirana i reintegracija maloletnika u društvo, bez zanemarivanja težine krivičnog dela i uz poštovanje prava koja pripadaju maloletniku (*Soković, S., 2008*).

5.2. Krivične sankcije za maloletnike prema ZOMUKD

U našem pravu, maloletnicima se mogu izreći: vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti predviđene članom 79 Krivičnog zakonika (osim zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti). To su zakonom predviđene mere društvenog reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela koje izriču zakonom određeni organi s ciljem zaštite društva od kriminaliteta kroz vaspitanje, prevaspitavanje i pravilan razvoj maloletnika (Jovašević, D., 2011). Dok maloletnički zatvor predstavlja krivičnu sankciju koja se primenjuje samo izuzetno, vaspitne mere, kod nas, i dalje predstavljaju primarni vid suprotstavljanja prestupništvu maloletnika. Članom 11.st.1 ZOMUKD predviđene su tri vrste vaspitnih mera:

- 1) mere upozorenja i usmeravanja
- 2) mere pojačanog nadzora
- 3) zavodske mere.

5.2.1. Maloletnički zatvor

U skladu sa postojećim međunarodnim standardima u oblasti društvene reakcije na kriminalitet maloletnika, lišenje slobode malolenika predstavlja *ultima ratio*, poslednju mogućnost koja izuzetno stoji zakonodavcu na raspolaganju. Uopšteno govoreći, u spektru mera društvene reakcije na maloletničko prestupništvo, institucionalizacija i kažnjavanje predstavljaju izuzetnu mogućnost.

U našem pravu, maloletnički zatvor predstavlja jedinu kaznu i najtežu vrstu maloletničke sankcije koja se može izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela. Prema članu 28 ZOMUKD maloletnički zatvor se može izreći samo starijem maloletniku, ako je učinio krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora teža od 5 godina, pod uslovom da visok stepen krivice, priroda i težina krivičnog dela ne opravdavaju primenu vaspitne mere. Dakle, prvi uslov za izricanje kazne maloletničkog zatvora jeste da je reč o licu koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 16 godina, a nije navršilo 18 godina života. Drugo, kazna maloletničkog zavora se može izreći samo kada je reč o krivičnim delima veće apstraktne težine, kao i delima čija priroda opravdava ovakvu meru, što se utvrđuje prema zaštitnom objektu. Zakonodavac predviđa i visok stepen krivice kao uslov za izricanje kazne maloletničkog zatvora. Kako ZOMUKD ne predviđa posebna pravila za utvrđivanje krivice

maloletnih učinilaca krivičnih dela, jasno je da se primenjuju opšta pravila predviđena Krivičnim zakonikom. To znači da maloletni prestupnik, mora, najpre, biti sposoban da shvati značaj svojih postupaka i da upravlja njima. Interesantno je da zakonodavac ne predviđa duševnu zrelost, kao psihičko svojstvo približno uračunljivosti kao uslov za izricanje kazne maloletničkog zatvora (*Knežević, S., 2007*). Takođe, za izricanje ove kazne potrebno je da sud dođe do uverenja da zbog prirode i težine učinjenog krivičnog dela i visokog stepna krivice nije opravdano izreći vaspitnu meru. Upravo ovaj uslov ukazuje na ekskluzivan karakter primene kazne maloletničkog zatvora, čak i kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi za njeno izricanje. Na taj način sudu je ostavljena i izvesna diskreciona sloboda kada je reč o izricanju ove kazne, a što je u skladu sa međunarodnim standardima koji insistiraju na ostavljanju polja slobodne procene nadležnim organima.

Kazna maloletničkog zatvora se izriče u trajanju od 6 meseci do 5 godina. Pored toga, postoji još jedan maksimum za iricanje ove kazne. Naime, maloletnički zatvor u trajanju od 10 godina se može izreći u dva slučaja: 1) kada je učinjeno krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna od 20 godina ili stroža kazna i 2) kada su u sticaju učinjena najmanje dva krivična dela za koje je u zakonu propisana kazna teža od 10 godina.

Lice kome je izrečena kazna maloletničkog zatvora sud može uslovno otpustiti sa daljeg izdržavanja kazne, što je, u principu, saglasno sa generalnim zahtevom za postojanjem mogućnosti uslovnog otpusta, predviđenog relevantnim međunarodnim standardima. Uslovi za davanje uslovnog otpusta su: 1) da je maloletnik izdržao trećinu izrečene kazne, ali ne pre nego što je proteklo šest meci, i 2) da se na osnovu postignutog uspeha u izvršenju kazne može očekivati da će se maloletnik na slobodi dobro ponašati i da neće vršiti krivična dela. Kazna maloletničkog zatvora se izvršava shodno odredbama čl.137-145 ZOMUKD u kazneno-popravnog zavodu za maloletnike. Osuđena lica, kaznu izdržavaju zajedno, a odvojeno samo kada to zahteva zdravstveno stanje osuđenog ili potreba osiguranja bezbednosti i discipline u zavodu. Kazna izrečena maloletnicama se izvršava u posebnom odeljenju kazneno-popravnog zavoda za žene.

U pogledu izvršenja, kazna maloletničkog zatvora, sadrži elemente vaspitne mere i kazne (*Simonović, S., 2012*). Iz razloga što sadrži elemente vaspitne mere, analogno se primenjuju oderdbe vezane za upućivanje u vaspitno-popravni dom, a kojima se uređuje: upućivanje i prijem maloletnika, odlaganje i prekid izvršenja, razvrstavanje u vaspitne grupe, ishrana, pravo na posete, bavljenje fizičkom kulturom, mogućnost redovnog školovanja i disciplinsko kažnjavanje maloletnika u vaspitno-popravnog domu, primenjuju se i naizvršenje kazne maloletničkog zatvora (čl.145.st.1). Za oblast izvršenja kazne

maloletničkog zatvora, posebno su značajne odredbe čl. 138 ZOMUKD, prema kojima se osuđenim maloletnicima tokom izdržavanja kazne omogućuje: obrazovanje, stručno i radno osposobljavanje za zanimanje prema njihovim sposobnostima, sklonostima i dotadašnjem školskom i radnom angažovanju, u skladu sa mogućnostima kazneno-popravnog zavoda. Osnovu postupanja sa osuđenim maloletnicima čini uključivanje u vaspitno korisno radno angažovanje uz odgovarajuću naknadu, omogućavanje i podsticanje veza maloletnika sa društvom izvan zavoda putem pisama, telefonskih razgovora, primanja poseta, odsustva i dr., kao i uključivanje u sportsku, kulturnu, umetničku, zabavnu aktivnost i osiguravanje uslova za vršenje verskih obreda. Takođe, stručna lica koja sprovode tretman maloletnika moraju posedovati posebna znanja iz oblasti pedagogije, psihologije i penologije. Ako umemo u obzir prethodna izlaganja o međunarodnim standardima u oblasti lišenja slobode maloletnika, nesumnjivo zaključujemo da ih je naš zakonodavac inkorporirao u tekst ZOMUKD.

5.2.2. Zavodske vaspitne mere

Pored maloletničkog zatvora, zavodske vaspitne mere su jedine institucionalne sankcije koje se izriču maloletnim prestupnicima, u našem pravnom sistemu. One, kao mere institucionalnog tretmana predstavljaju najtežu vrstu vaspitnih mera. Inače, u primeni vaspitnih mera treba ići postepeno, stepenasto (*Jovašević, D., 2008*). Naime, prioritet imaju blaže vaspitne mere (mere upozorenja i usmeravanja), zatim teže vaspitne mere (mere pojačanog nadzora), i tek na kraju zavodske mere. Ovo je, uostalom, u skladu sa načelom minimalne intervencije i postupnosti u izricanju sankcija, kao značajnim međunarodnim standardom u oblasti reagovanja na maloletničko prestupništvo. Doduše, u pravnoj teoriji su zastupljeni i stavovi da ovde nema reči o načelu postupnosti i minimalne intervencije, već da se radi samo o izricanju sankcije koja je primerena okolnostima konkretnog slučaja (*Škulić, M., 2011*).

U svakom slučaju, zavodske mere se izriču radi pojačanog uticaja na maloletnika prema kome treba preduzeti trajnije mere vaspitanja, lečenja ili osposobljavanja uz njegovo potpuno odvajanje iz sredine u kojoj je do tada živeo. Radi ostvarivanja ovih ciljeva, zavisno od konkretne situacije, sud može da se opredeli za jednu od tri zakonom predviđene zavodske vaspitne mere:

- 1) upućivanje u vaspitnu ustanovu
- 2) upućivanje u vaspitno-popravni dom

3) upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje.

Zavodske vaspitne mere se mogu izreći i starijim i mlađim maloletnicima, kao i mlađim punoletnim licima. Ove mere se ne izriču u određenom trajanju, već je sud koji je meru izrekao u obavezi da aktivno prati tok i rezultate postignute u vaspitavanju i prevaspitavanju i da, zavisno od toga, odluči o zameni izrečene vaspitne mere drugom merom ili da obustavi dalje izvršenje izrečene vaspitne mere.

Upućivanje u vaspitnu ustanovu je zavodska vaspitna mera koje se izriče kada maloletnika treba izdvojiti iz dotadašnje sredine i obezbediti mu pomoć i stalni nadzor od strane stručnih lica. Ova mera je relativno neodređenog trajanja – maloletnik u ustanovi ostaje najkraće šest meseci, a najduže dve godine, pri čemu sud na svakih 6 meseci razmatra da li postoje osnovi za obustavu izvršenja mere ili za njenu zamenu drugom vaspitnom merom, a što zavisi od postignutih uspeha u vaspitanju maloletnika. Inače ova mera se izvršava u ustanovi koja obezbeđuje smeštaj i zadovoljenje vaspitnih, zdravstvenih, obrazovnih, sportskih i drugih razvojnih potreba maloletnika. Suštinska razlika između ove mere i mere upućivanja u vaspitno-popravni dom ogleda se u tome što u vaspitnoj ustanovi ne borave samo maloletni prestupnici, već i oni maloletnici koji su morali biti smešteni u ovakvu ustanovu kako bi im se obezbedili adekvatni uslovi za život, odrastanje i obrazovanje. Do toga mogu dovesti najrazličitije okolnosti, kao što su, na primer: napuštanje od strane roditelja ili život u disfunkcionalnim porodicama. Iz tih razloga, maloletnik, kome je izrečena ova mera, ima ista prava i obaveze kao i ostali maloletnici u ustanovi, s tim što mu se u pogledu postupanja poklanja posebna pažnja, ali tako da se u životu i radu u ustanovi ne izdvaja od ostalih maloletnika.

Upućivanje u vaspitno-popravni dom jeste vaspitana mera koja se primenjuje kada, pored izdvajanja maloletnika iz dotadašnje sredine, treba primeniti pojačane mere nadzora i posebne stručne programe vaspitavanja. Pri odlučivanju o ovoj meri sud posebno vodi računa o ranijem životu maloletnika, o tome da li mu je ranije bila izrečena neka prekršajna ili krivična sankcija, zatim, stepenu poremećaja ponašanja i težini i prirodi učinjenog krivičnog dela. Kao i kod ostalih zavodskih mera, ni ovde se pri izricanju ne određuje trajanje mere, nego sud na svakih šest meseci razmatra da li postoje osnovi za obustavu mere ili za njenu zamenu drugom merom. U svakom slučaju, ova mera ne može trajati manje od 6 meseci, niti duže od 4 godine.

Prilikom stupanja maloletnika u vaspitno-popravni dom najpre se utvrđuje njegov identitet, zatim sledi lekarski pregled, a potom ispitivanje ličnosti u posebnom odeljenju vaspitno-popravnog doma radi određivanja programa postupanja. Ovo ispitivanje može trajati

najduže do trideset dana. Pojedinačni program postupanja sa maloletnikom sačinjava stručni tim vaspitno-popravnog doma. Posle ovakvog ispitivanja maloletnik se raspoređuje u vaspitnu grupu koja se formira prema uzrastu, nivou zrelosti, drugim ličnim svojstvima maloletnika, kao i određenom programu postupanja, u cilju primene istovrsnih vaspitnih postupaka i uticaja.

Upućivanje u vaspitno-popravni dom, iako protektivnog i edukativnog karaktera, predstavlja težu meru od upućivanju u vaspitnu ustanovu. U prilog tome govori i činjenica da je položaj maloletnika u vaspitnoj ustanovi mahom regulisan Zakonom o socijalnoj zaštiti, dok se položaj maloletnika u vaspitno-popravnom domu određuje na identičan način kao i položaj lica u maloletničkom zatvoru odredbama ZOMUKD. Prema tim odredbama (čl.128 i čl.129 ZOMUKD), maloletnik prema kome se izvršava zavodska mera upućivanja u vaspitno-popravni dom ima sledeća prava: da mu vaspitno-popravni dom obezbedi rublje, civilnu odeću i obuću koji su primereni godišnjem dobu i mesnim klimatskim prilikama; na ishranu koja je dijetetski, higijenski i zdravstveno prilagođena njegovom uzrastu, koja će ga održati u dobrom zdravlju i snazi i omogućiti normalan psihofizički razvoj; na najmanje tri obroka dnevno čija je ukupna vrednost najmanje 14.600 džula; da izvan zatvorenih prostorija, u slobodno vreme, na svežem vazduhu provode najmanje tri časa dnevno; da učestvuje u organizovanim kulturnim, sportskim i drugim prikladnim aktivnostima izvan vaspitno-popravnog doma; na obezbeđivanje uslova za bavljenje fizičkom kulturom i sportom; da pod određenim uslovima pohađa nastavu izvan vaspitno-popravnog doma; na neograničeni prijem paketa; da ga jednom nedeljno posete roditelj, usvojilac, staralac, braćni drug, lice sa kojim je zasnovao vanbračnu zajednicu, usvojenik, deca i ostali srodnici u pravoj liniji, a u pobočnoj liniji do četvrtog stepena srodstva; da sa bračnim drugom ili licem sa kojim je zasnovao vanbračnu zajednicu jednom mesečno provede do tri sata nasamo u, za tu svrhu, određenoj prostoriji u okviru vaspitno-popravnog doma; da prema svojim mogućnostima radi u vaspitno-popravnom domu saglasno obavezama u pohađanju nastave; na naknadu za rad i novčane nagrade za posebne uspehe u radu; na dnevni, nedeljni i godišnji odmor; na zdravstvenu zaštitu izvan vaspitno-popravnog doma ako dom ne može da pruži odgovarajuću zdravstvenu zaštitu. Ovaj detaljni prikaz je dat kako bi se ukazalo na podudarnost sa odredbama relevantnih međunarodnih akata kojima se postavljaju standardi za izvršenje institucionalnih sankcija prema maloletnim prestupnicima, a o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju.

Upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje je vaspitna mera koja se izriče maloletnicima ometenim u psihofizičkom razvoju ili sa psihičkim poremećajima.

Može se izreći fakultativno (umesto mere upućivanja u vaspitnu ustanovu ili vaspitno-popravni dom ili obligatorno (umesto mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi). U prvom slučaju, maloletnik može ostati u posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje najduže tri godine, a najmanje 6 meseci, s tim što sud na svakih šest meseci razmatra da li postoje uslovi za obustavu mere ili njenu zamenu nekom drugom merom. U drugom slučaju, maloletnik ostaje u ustanovi sve dok je potrebno, s tim da se od trenutka kada navrši 21 godinu izvršenje mere nastavlja u ustanovi u kojoj se izvršava mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Ova mera se izvršava u posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje, odnosno u ustanovi iz sistema ustanova za socijalnu zaštitu dece i omladinekoja je namenjena lečenju maloletnika. U tim ustanovama se nalaze maloletnici upućeni na osnovu odluke organa starateljstva ili odluke suda. Maloletnici prema kojima se boravkom u ovim ustanovama izvršava krivična sankcija imaju ista prava i obaveze kao i ostali maloletnici koji se nalaze u toj ustanovi. Inače, maloletnik se dovodi i sprovodi u ustanovu u pratnji zdravstvenih radnika, na način kojim se ne sme ugrožavati njegovo dostojanstvo.

5.2.3. Vaspitne mere pojačanog nadzora

Mere pojačanog nadzora su vaspitne mere koje se izriču maloletniku za koga sud proceni da mu je potreban trajniji vaspitni tretman koji će biti realizovan uz stručni nadzor, ali bez izdvajanja maloletnika iz njegove sredine. To su, dakle, mere koje, kao i mere upozorenja i usmeravanja, predstavljaju alternativu institucionalnom tretmanu maloletnih prestupnika. Zato se označavaju još i kao **vaninstitucionalne ili alternativne sankcije i mere** za maloletnike.

ZOMUKD predviđa 4 mere pojačanog nadzora:

- 1) pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca,
- 2) pojačan nadzor u drugoj porodici,
- 3) pojačan nadzor od strane organa starateljstva i
- 4) pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika.

Pri izricanju nekih od ovih mera, sud ne određuje vreme njenog trajanja, već zavisno od rezultata koji su postignuti primenom pojačanog nadzora odlučuje o njenoj obustavi ili zameni drugom vaspitnom merom.

Pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca je mera koju će sud izreći ako su roditelji, usvojilac ili staralac propustili da vrše potrebnu brigu i nadzor nad maloletnikom, a u mogućnosti su da takvu brigu vrše, i to se od njih može osnovano očekivati. Ova mera može da traje najmanje 6 meseci, a najviše 2 godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Izricanje ove mere podrazumeva i da sud da roditelju, usvojiocu ili staraocu potrebna uputstva, te da mu naloži preduzimanje određenih dužnosti u cilju vaspitavanja maloletnika, njegovog lečenja ili otklanjanja štetnih uticaja na njega. Najčešće se radi o dužnostima u vezi sa školovanjem maloletnika, njegovim lečenjem, zabranom posećivanja određenih mesta ili priredbi ili druženja sa određenim licima. Pored toga, sud tom prilikom može odrediti da organ starateljstva proverava njeno izvršenje i ukazuje potrebnu pomoć roditelju, staraocu ili usvojiocu.

Inače, ove je veoma često izricana mera u praksi naših sudova. Naime, njene prednosti se ogledaju u tome što maloletnik ostaje u svojoj porodici, nema poteškoća sa nastavkom školovanja i sl. Takođe, reč je o vrlo ekonomičnoj meri koja malo košta društvo, te je i to jedan od razloga njenog čestog izricanja (*Jovašević, D., 2008*). Treba naglasiti da je ova mera u potpunosti u duhu relevantnih međunarodnih standarda koji insistiraju na tome da maloletnik ne napušta porodično okruženje kad god je tako nešto moguće.

Pojačan nadzor u drugoj porodici je mera koja se izriče onda kada roditelji, usvojilac ili staralac maloletnika nisu u mogućnosti da nad njim vrše nadzor ili ako se to od njih ne može sa osnovom očekivati, pa se maloletnik smešta u drugu porodicu koja je voljna da ga primi i koja ima realne mogućnosti da nad njim vrši pojačan nadzor. Ova mera može da traje najmanje 6 meseci, a najviše 2 godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Izvršenje ove mere se obustavlja kada roditelji, usvojilac ili staralac maloletnika steknu mogućnost da nad njim vrše pojačan nadzor ili kada, prema rezultatu izvršenja mere prestane potreba za pojačanim nadzorom. Pri izricanju ove mere sud će odrediti da organ starateljstva proverava njeno izvršenje, kao i da porodici u koju je smešten maloletnik, pruža potrebnu pomoć.

Pojačan nadzor od strane organa starateljstva je mera koja se izriče ako roditelji, usvojilac ili staralac maloletnika nisu u mogućnosti da vrše pojačan nadzor, a ne postoje mogućnosti za pojačan nadzor u drugoj porodici. Dok traje ova mera, maloletnik ostaje u svojoj porodici, a pojačan nadzor nad njim vrši određeno službeno lice organa starateljstva ili drugo stručno lice koje odredi organ starateljstva. Organ starateljstva brine o školovanju maloletnika, njegovom zaposlenju, odvajanju iz sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom

lečenju i sređivanju prilika u kojima živi. Ova mera može da traje najmanje 6 meseci, a najviše 2 godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku.

Pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika je mera koju sud izriče ako je uz neku od prethodnih mera potrebno i angažovanje stručnih lica u posebnoj ustanovi koja se bavi vaspitavanjem i obrazovanjem maloletnika. Najpodesnije je da se ova mera kombinuje sa merom pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojioca ili straoca, no nema smetnji da se dnevni institucionalni tretman kombinuje i sa ostalim merama pojačanog nadzora (*Knežević, S., 2010*). Ova mera može da traje najmanje 6 meseci, a najviše 2 godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Dok traje ova mera maloletnik i dalje ostaje u svojoj porodici, a u toku dana provodi određeno vreme u ustanovi, ali tako da to ne ometa njegovo školovanje ili zaposlenje. U takvoj ustanovi se odgovarajućim vaspitnim i obrazovnim sadržajima utiče na budući život i ponašanje maloletnika u društvu. Dnevni boravak može da traje najduže 4 sata u toku radnog dana. Uvođenje ove mere u registar alternativnih sankcija i mera za maloletne učinioce krivičnih dela je u potpunosti u saglasnosti sa zahtevima za uvođenje novih, *poluinstitucionalnih oblika vaspitavanja maloletnika (Jovašević, D., 2008)*.

5.2.4. Vaspitne mere upozorenja i usmeravanja

U alternativne krivične sankcije i mere za maloletne prestupnike, prema odredbama ZOMUKD, spadaju još i mere upozorenja i usmeravanja. Ove mere se određuju kada za vaspitavanje maloletnog prestupnika nije potreban trajniji tretman, niti izdvajanje maloletnika iz njegove sredine, i smeštaj u odgovarajuće ustanove. Dakle, njihova primena dolazi u obzir kada se radi o maloletnicima prema kojima nije potrebno primenjivati trajnije mere vaspitanja, koji su izvršili bagatelno krivično delo najčešće iz lakomislenosti i nepromišljenosti kao situacioni učinioci, a ne zbog vaspitne zapuštenosti (*Jovašević, D., 2008*). Naš ZOMUKD predviđa dve mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze.

Sudski ukor je najblaža vaspitna mera koja se sastoji u prekoru koji sud u ime društva upućuje maloletnom učiniocu zbog izvršenog krivičnog dela. Sud izriče ovu meru ako se iz odnosa maloletnika prema učinjenom krivičnom delu i njegove spremnosti da ubuduće ne čini krivična dela, može zaključiti da je dovoljno da ga samo prekori. Izricanje sudskog ukora je, dakle, oportuno kada sud proceni da je delinkvetno ponašanje maloletnika

samo prolazni eksces (*Knežević, S., 2010*). Pri izricanju ove mere sud ukazuje maloletniku na neprihvatljivost, štetnost njegovog postupka i predočava mu da mu može biti izrečena teža sankcija ako ponovo izvrši krivično delo. Samim izricanjem sudski ukor se i izvršava. U tom smislu, njeno izvršenje ne proizvodi nikakve implikacije na svakodnevni život maloletnika.

Posebne obaveze predstavljaju alternativne krivične sankcije čiji je cilj da se, zahtevima i zabranama, utiče na ličnost maloletnog prestupnika. Mogu se izreći samostalno, a mogu i kumulativno (više posebnih obaveza zajedno ili posebne obaveze uz meru pojačnog nadzora). Posebne obaveze podrazumevaju aktivno sudelovanje maloletnika, za razliku od sudskog ukora.

Pri određivanju posebnih obaveza, sud treba da ispolji individualni pristup, te da proceni sposobnost maloletnika da sarađuje u oživotvorenju ovih mera (*Knežević, S., 2010*). Naime, da bi smisao posebnih obaveza bio zasita i ostvaren, potrebno je da one budu strogo individualizirane i da njihovom primenom maloletni prestupnik uvidi smilenost i svrsishodnost obaveza koje su mu nametnute. U tom smislu, akcenat je na kompenzaciji i istovremenom učenju boljeg ponašanja, kao dominantnim tendencijama u savremenoj reakciji na maloletničko prestupništvo.

Sud može naložiti maloletnom učiniocu krivično delo da izvrši neku od sledećih obaveza:

- 1) da se izvini oštećenom;
- 2) da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao;
- 3) da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla;
- 4) da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;
- 5) da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- 6) da se uključi u određene sportske aktivnosti;
- 7) da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- 8) da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama;
- 9) da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje;
- 10) da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva.

Sagledavanjem ovako širokog spektra posebnih obaveza, možemo zaključiti da su njihovom raznovrsnošću, za razliku od ostalih vaspitnih mera, date veće mogućnosti sudu u individualizaciji sankcije prema osobenostima ličnosti maloletnog prestupnika. Drugo, iz raznovrsnosti, pravne prirode i sadržine ovih mera možemo zaključiti da je ličnost maloletnika stavljena u prvi plan, što još jednom govori o primatu zaštitničkog modela u našem maloletničkom krivičnom pravu. Isto tako, ne može se reći ni da su interesi oštećenog i zajednice izostavljeni, što znači da su neke primese modela pravde svakako prisutne. Zaključujemo da je naš zakonodavac, makar sa normativnog aspekta, uvažio preporuke međunarodnih akata o favorizovanju sankcija koje su srazmerne, ne samo prirodi i težini učinjenog krivičnog dela, već i specifičnim potrebama maloletnika kao bića u razvoju i zahtevu za njegovom resocijalizacijom i reintegracijom u društvo.

Inače, u oblasti izvršenja posebnih obaveza donet je i Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza („*Službeni glasnik RS*“, 94/2006). Ovim podzakonskim aktom detaljnije su uređeni način i uslovi za izvršenje posebnih obaveza, ali i uslovi za izricanje svake od 10 obaveza pojedinačno, dužina trajanja obaveze, praćenje i izveštavanje o primeni.

5.2.5. Principi izvršenja krivičnih sankcija i mera za maloletnike prema ZOMUKD

S obzirom na to koliko je za ostvarivanje svrhe neke sankcije ili mere važan način njene primene, smatramo potrebnim da razmotrimo osnovne principe izvršenja krivičnih sankcija i mera za maloletnike u našem pravu. U okviru *Osnovnih odredaba o izvršenju krivičnih sankcija prema maloletnicima* (čl. 87-97 ZOMUKD) normirani su sledeći osnovni principi njihovog izvršenja:

1) princip specifične kaznene politike za mlađa punoletna lica – odredbe o izvršenju krivičnih sankcija prema maloletnicima primenjuju se i na punoletne učinioce krivičnih dela kojima je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora, kao i na lica koja za vreme izvršenja ovih sankcija postanu punoletna; ovime je u potpunosti ispoštovano pravilo 3.3. Pekinških pravila, pravilo 17 Evropskih pravila koja se odnose na jednako tretiranje lica do 21. godine starosti u smislu iricanja i izvršenja krivičnih sankcija i mera.

2) zabrana diskriminacije - maloletnici prema kojima se izvršavaju krivične sankcije ravnopravni su bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, status stečen rođenjem

ili drugi status maloletnika, njegovog roditelja, usvojioca ili staraoca, kao i na druge oblike različitosti. Reč je o izuzetno važnom principu koji je nasiti način formulisan na međunarodnom i nacionalnom planu. Dakle, ovaj standard podrazumeva, ne samo jednakost pred zakonom, jednaku zakonsku zaštitu, već i obavezu jednakog tretmana prilikom izvršenja mera.

3) princip zaštite psihofizičkog integriteta i dostojanstva maloletnika - U toku izvršavanja krivičnih sankcija prema maloletniku treba postupati na način koji odgovara njegovom uzrastu, stepenu zrelosti i drugim svojstvima ličnosti, uz poštovanje dostojanstva maloletnika, podsticanje njegovog celovitog razvoja i učešća u sopstvenoj resocijalizaciji, pridržavajući se savremenih pedagoških, psiholoških i penoloških znanja i iskustava. S ovim ciljem je i zabrana upućivanja maloletnika u samicu, kao i zabrana nošenja vatrenog oružja unutar zavoda i ustanova u kojima se izvršavaju zavodske mere.

4) princip individualizacije - izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora zasniva se na pojedinačnom programu postupanja sa maloletnikom koji je prilagođen njegovoj ličnosti i u skladu sa savremenim dostignućima nauke, pedagoške i penološke prakse. Pojedinačni programi se izrađuju na osnovu celovitog sagledavanja zrelosti i drugih svojstava ličnosti maloletnika, njegovog uzrasta, nivoa obrazovanja, ranijeg života maloletnika i ponašanja u socijalnoj sredini, oblika poremećaja ponašanja, vrste krivičnog dela i okolnosti pod kojima je učinjeno. Pojedinačnim programom posebno se utvrđuju: nivo zrelosti maloletnika, druga svojstva njegove ličnosti, mogućnost uključivanja u proces obrazovanja i radnog osposobljavanja, korišćenje i organizacija slobodnog vremena, rad sa roditeljem, usvojiocem ili staraocem maloletnika i drugim članovima njegove porodice, kao i drugi oblici psihosocijalnog, pedagoškog i penološkog uticaja na maloletnika.

5) obezbeđivanje uslova za sticanje obrazovanja -- maloletniku se omogućuju uslovi za sticanje osnovnog i srednjeg stručnog obrazovanja i radnog osposobljavanja.

6) zdravstvena zaštita - maloletnici prema kojima se izvršava zavodska vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora podvrgavaju se najmanje jedanput godišnje sistematskom pregledu od strane odgovarajuće zdravstvene ustanove. Najmanje dva puta godišnje sastavlja se izveštaj o psihičkom stanju maloletnika i dostavlja sudiji za maloletnike suda koji je sudio u prvom stepenu i koji vrši nadzor, odnosno ima uvid nad izvršenjem krivične sankcije.

7) pravo pritužbe i pravo na žalbu - Maloletnik koji smatra da je lišen određenih prava ili da su mu ona povređena, kao i da su učinjene druge nezakonitosti ili nepravilnosti u toku izvršenja zavodske vaspitne mere i kazne maloletničkog zatvora, ima pravo pritužbe upravniku zavoda ili ustanove u kojima se ta krivična sankcija izvršava. Povodom pritužbe

maloletnika upravnik zavoda ili ustanove u kojoj se vaspitna mera, odnosno kazna maloletničkog zatvora izvršava u roku od tri dana donosi u pisanom obliku obrazloženo rešenje kojim se pritužba odbija kao neosnovana ili se utvrđuje njena potpuna ili delimična osnovanost, u kom slučaju se hitno preduzimaju odgovarajuće mere za otklanjanje učinjenih povreda ili lišavanja prava maloletnika, odnosno drugih nezakonitosti ili nepravilnosti. Rešenje mora sadržati pouku o pravnom leku. Protiv rešenja upravnika o pritužbi maloletnik može, u roku od osam dana od prijema rešenja, podneti žalbu veću za maloletnike prvostepenog suda koji vrši nadzor nad izvršenjem vaspitne mere, odnosno veću za maloletnike prvostepenog suda koji je sudio u postupku u kome je izrečena kazna maloletničkog zatvora.

Dosledna primena ovih principa predstavlja *conditio sine qua non* ostvarivanja izvršne individualizacije, na koju upućuju svi relevantni međunarodni akti. Izvršna individualizacija jeste produžetak sudske individualizacije i nadovezuje se na njene rezultate (Veković, V., 2011).

5.3. Diverzione mere

Pozitivnopravnom regulativom RS uspostavljen je svojevrsni „dvostruki kolosek“ društvenog reagovanja na maloletničko prestupništvo (Knežević, S., 2008). Naime, najznačajnija novina koja je uvedena u sistem maloletničkog krivičnog prava kod nas donošenjem ZOMUKD jeste uvođenje neformalnih ili diverzionih mera, sredstava i postupaka koji treba da vode skretanju krivičnog postupka na jedan drugačiji kolosek (Jovašević, D., 2010). Preusmeravanje društvene reakcije na maloletničko prestupništvo sa koloseka primene krivičnih sankcija (vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora) na jedan neformalni i nepenalni pristup omogućeno je uvođenjem vaspitnih naloga.

Vaspitni nalozi predstavljaju instrumente diverzifikacije (preusmeravanja) društvene reakcije prema maloletnim prestupnicima, pokušajem njenog preobražaja u primarno nepenalno reagovanje. Cilj ovih instrumenata je da se, kada god je to moguće, predupredi vođenje krivičnog postupka prema maloletnim prestupnicima, ili, ako je već pokrenut, da se taj postupak obustavi. Ovime se i naš zakonodavac priklonio globalnom trendu što intenzivnije upotrebe diverzionih modela, a koji je postavljen međunarodnim standardima za postupanje prema maloletnim prestupnicima.

Vaspitni nalozi (jedan ili više njih) mogu se primeniti prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 5 godina (čl.5 st.1

ZOMUKD). Ovakvom odredbom su mogućnosti diverzifikacije vrlo široko postavljene, s obzirom na to da je primena vaspitnih naloga moguća čak i kada su u pitanju dela kojima se ozbiljno ugrožavaju zaštićene društvene vrednosti, a ne samo kada se radi o „bagatelnom, „situacionom“ kriminalitetu i sl. Pored ovog, objektivnog uslova, za primenu vaspitnih naloga potrebno je i ispunjenje subjektivnog uslova koji se javlja u dva vida: 1) da je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela i 2) da postoji određeni odnos maloletnika prema krivičnom delu, ali i oštećenom licu (*Jovašević, D., 2010*). Inače, primena vaspitnih naloga je isključena prema mlađim punoletnim licima.

Primenu vaspitnih određuju javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike (čl.5 st.2 ZOMUKD). Ovakvo zakonsko rešenje je podelilo pravnu teoriju, te su zastupljena shvatanja o tome da bi uloga javnog tužioca morala biti samo inicijativne prirode i manifestovati se kroz predlaganje primene vaspitnih naloga, a nikako i kroz njihove izricanje (*Knežević, S., 2008*). Iako ovakva shvatanja imaju snažene argumente na svojoj strani, pre svega, načelo podeljenosti pravosudnih funkcija, mišljenja smo da su relevantnim međunarodnim izvorima, na primer (*Tokijska pravila*, pravilo 5.1), postavljeni osnovi upravo za rešenja kakva predviđa ZOMUKD, a koja idu i u prilog efikasnosti i ekonomičnosti postupka.

Pri izboru vaspitnog naloga nadležni javni tužilac za maloletnike i sudija za maloletnike uzeće u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog, vodeći računa da se primenjivanjem jednog ili više vaspitnih naloga ne ometa školovanje ili zaposlenje maloletnika. Vaspitni nalog može da traje najduže šest meseci, a u tom roku može se zameniti drugim vaspitnim nalogom ili ukinuti. Izbor vaspitnog naloga i njegovo primenjivanje se vrši u saradnji sa roditeljem, usvojicem ili starocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva. Zakonom su predviđeni sledeći vaspitni nalozi:

- 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;
- 2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
- 3) uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- 4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- 5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Iz ovako postavljenih modaliteta vaspitnih naloga vidljiva je njihova podudarnost sa posebnim obavezama. Međutim, ove mere su istovetne samo po sadržini, ali po pravnoj prirodi i funkciji sasvim su različite (Vasiljević, S., Ignjatović-Ristić, D., Ćirić, Z., 2010). Za razliku od vaspitnih naloga kao diverzionih mera *sui generis*, čija je svrha da se krivični postupak ne pokreće ili da se obustavi, a da se istovremeno ispuni svrha specijalne prevencije, posebne obaveze su, kao što je već rečeno, vrsta krivične sankcije. Tako njih može izreći samo sudija za maloletnike (ne i javni tužilac za maloletnike), a pod određenim uslovima se mogu izreći i mlađim punoletnicima.

Inače, ZOMUKD, kao i ranija rešenja javnom tužiocu za maloletnike ostavlja značajna diskreciona ovlašćenja u pogledu toga da li će pokrenuti krivični postupak za dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 5 godina. Naime, prema odredbama čl. 58 ZOMUKD, za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna javni tužilac za maloletnike može odlučiti da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka, iako postoje dokazi iz kojih proizlazi osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo, ako smatra da ne bi bilo celishodno da se vodi postupak prema maloletniku s obzirom na prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je učinjeno, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva. Radi utvrđivanja ovih okolnosti javni tužilac za maloletnike može zatražiti obaveštenja od roditelja, usvojioca, odnosno staraoca maloletnika, drugih lica i ustanova, a kad je to potrebno, može ova lica i maloletnika pozvati radi neposrednog obaveštavanja. On može zatražiti mišljenje od organa starateljstva o celishodnosti pokretanja postupka prema maloletniku. Pored toga, ista odredba predviđa da kada je izvršenje kazne ili vaspitne mere u toku, javni tužilac za maloletnike može odlučiti da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka za drugo krivično delo maloletnika, ako s obzirom na težinu tog krivičnog dela, kao i na kaznu, odnosno vaspitnu meru koja se izvršava, ne bi imalo svrhe vođenje postupka i izricanje krivične sankcije za to delo. U ova dva slučaja reč je samo o primeni načela oportuniteta krivičnog gonjenja, bez ikakve primene vaspitnih naloga. Dakle, u pitanju je *obustava postupka zbog necelishodnosti gonjenja*, od ranije poznata našem zakonodavcu kada su pitanju maloletni prestupnici (Đurđić, V., 2011).

Međutim, kvalitativna novina koju je donela primena vaspitnih naloga jeste mogućnost *uslovne obustave započetog postupka*. Naime, iz istih onih razloga zbog kojih je mogao uslovno odložiti pokretanje postupka, javni tužilac za maloletnike, po okončanju pripremnog postupka, može predložiti sudiji za maloletnike da obustavi postupak, ukoliko maloletnik prihvati jedan od 3 vaspitna naloga. Ovde je reč u uslovnoj obustavi krivičnog postupka, odnosno uslovnom oportunitetu krivičnog gonjenja, jer maloletnik treba da prihvati

i ispuni određene obaveze (vaspitne naloge), te tako zasluži oprostaj krivičnog gonjenja (Škulić, M., 2011).

Na posletku, možemo zaključiti da vaspitni nalozi imaju elemente podudarnosti i sa ciljevima i merama modela restorativne pravde koji su promovisani na međunarodnom nivou. Najviše elemenata restorativnosti od svih vaspitnih naloga, sadrži, svakako, poravnanje sa oštećenim, a koji predstavlja i najčešće primenjivan vaspitni nalog kod nas.

5.4. Međunarodni standardi i praksa u RS

Iz prikaza normativnog uređenja sistema izvršenja krivičnih sankcija i diverzionih mera u RS, nesporno proizilazi zaključak da je naša pozitivnopravna regulativa usklađena sa ključnim standardima koji prizilaze iz međunarodnih dokumenta. Međutim, pri posmatranju nacionalnih sistema maloletničkih krivičnih sankcija i oceni njihove usklađenosti sa međunarodnim standardima, ne treba sagledavati samo važeću regulativu, već da treba upoznati i realnost u kojoj se ta regulativa ostvaruje.

Kada je reč o praktičnoj implementaciji standarda, sa jedne strane imamo prilično napredan zakonski tekst koji usvaja ideje, preporuke i različite institute predviđene relevantnim međunarodnim izvorima, a sa druge strane imamo protivrečnu realnu sliku. Ovu konstataciju o protivrečnosti standarda i prakse donekle potvrđuje i izveštaj UNICEF-a iz 2007. godine o reformisanju sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji, Crnoj Gori, Rumuniji i Tadžikistanu, u kome se navodi da postoji raskorak između onoga što nalažu međunarodni standardi i realnog stanja. U tom smislu, navodi se da je veliki broj maloletnih prestupnika obuhvaćen merama formalne reakcije, te da je, u nekim slučajevima, dolazilo i do kršenja prava deteta (UNICEF, 2007).

O neusaglašenosti regulative i prakse, pogotovo kada je u pitanju institucionalni tretman maloletnih prestupnika u pitanju, govore i relevantna istraživanja. Rezultati do kojih se došlo pokazuju da, gde god da su konstatovani nedostaci ili propusti, isti su bili povezani sa nedostatkom potrebnih resursa, ali i (ličnim) stavovima i tumačenjima stručnog osoblja u sistemu maloletničkog pravosuđa. Konstatuje se da Srbija ne poseduje razvijen sistem ustanova i službi koji bi obezbedio kontinuitet programa u radu sa maloletnim prestupnicima. Opšti uslovi boravka, života, učenja i socijalizacije u ustanovama opisuju se kao veoma skromni i nestimulativni. Ponegde su ti uslovi čak ugrožavajući, odnosno nisu u skladu sa međunarodnim standardima, a što se posebno odnosi na sve pritvorske jedinice i odeljenja za

intenzivan vaspitno-korektivni rad Vaspitno poravnog doma u Kruševcu. Dalje, ističe se da su u pojedine programe rada u ustanovama uključena i lica koja nemaju dovoljne kvalifikacije za rad sa maloletnicima. Takođe, jedna od zamerki je i da većina ustanova zanemaruje participacioni pristup, kako sa maloletnicima, tako i sa njihovim porodicama (Stakić, Đ., 2011).

U većini ustanova, vrsta, kvalitet i intenzitet programa (obrazovnih, vaspitno-savetodavnih, spotsko-rekreativnih) ne odgovara savremenim stručnim zahtevima, a time ni potrebama maloletnika. Ističe se da, iako u većini ustanova postoji adekvatan žalbeni postupak kojim se maloletnicima garantuje mogućnost pritužbe u slučajevima kada su njihova prava zanemarena ili povređena, sami maloletnici ukazuju da taj mehanizam ne funkcioniše uvek. Takođe, paralelno sa primerima dobre prakse, postoje i propusti u smislu pravovremene revizije izrečenih mera shodno rezultatima postignutim u tretmanu, što dovodi do toga da neki maloletnici ostaju u pritvoru ili ustanovi duže nego što je neophodno (Stakić, Đ., 2011).

Kada je reč o pritvoru, neusaglašenost prakse sa međunarodnim standardima je čak i većih razmera. Naime, država nije obezbedila mogućnosti da maloletnik u pritvoru bude čuvan posebno, a ne sa punoletnim licima. Za tako nešto nemamo finansijskih uslova, a takođe, nemamo ni integraciju u školski sistem maloletnika koji su u pritvoru (Stojanović-Milošević, G., 2012).

Moguće je govoriti čak i o drastičnim primerima kršenja međunarodnih standarda s obzirom na to da u nekim ustanovama vaspitači nagrađuju ili kažnjavaju maloletnike kroz povećavanje ili smanjivanje učestalosti kontakata sa porodicom (Jelić, M., et alia, 2009).

Izvršenje jedne od mera institucionalnog tretmana – vaspitna mera upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje čak nije ni izvodljiva u praksi, jer takva ustanova ne postoji. Neshvatljivo je da do sada nije neka ustanova iz sistema zdravstvene zaštite određena za tu namenu ili makar neko odeljenje u okviru određene zdravstvene ustanove.

Kada je reč o vaspitnim merama pojačanog nadzora, i na tom planu postoji dosta problema u praksi. Problem izvršenja naročito postoji kod vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici, s obzirom na to da ne spostoje registar porodica u kojima bi se realizovala ova vaspitna mera, niti se radi na razvoju specijalizovanog hraniteljstva. Čak i kada je reč o vaspitnoj meri pojačanog nadzora od strane organa starateljstva, koja se široko primenjuje u našem sistemu, postavlja se pitanje realnog kvaliteta njenog izvršenja, s obzirom da se kompletan pojačani nadzor neretko svodi na čisto administrativne radnje – javljanje u Centar

za socijalni rad i administrativno konstatovanje da su određene formalne radnje obavljene. Pored toga, organi starateljstva često dostavljaju stereotipne planove tretmana, tako da, u mnogim slučajevima, princip individualizacije nije ispoštovan (Simonović, S., 2012). Generalno, kod izvršenja mera pojačanog nadzora često nedostaje logistika organa starateljstva, kao i potrebni kadrovski, tehnički i materijalni resursi.

Praktični problemi vezuju se i za izvršenje posebnih obaveza. Sa jedne strane, oni se tiču nedovoljne koordinacije između subjekata kojima je povereno izricanje i izvršenje ove mere (Vasiljević, S., Ignjatović-Ristić, D., Ćirić, Z., 2010). Neka istraživanja pokazuju da postoji raznolikost u izvršenju ove vaspitne mere što ukazuje na „...neaktivnost i nepovezanost pravosudnog sistema, sistema socijalne zaštite, civilnog sektora i organa lokalne vlasti...“ (Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., 2008). Tako, najčešće izricana posebna obaveza – uključivanje maloletnika u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, se na području nekih viših sudova još uvek ne izvršava, jer mnogi centri za socijalni rad nemaju na lokalnom nivou zaključene sporazume sa odgovarajućim ustanovama i organizacijama i to navode kao razlog za nemogućnost izvršenja ove posebne obaveze (Simonović, S., 2012). Takođe, postoje i problemi kod izvršenja posebnih obaveza da maloletnik „redovno pohađa školu...“ i „da maloletnik pohađa kurseve za stručno osposobljavanje...“ jer organi starateljstva, a ni roditelji, usvojioci ili straoci često nemaju dovoljno materijalnih sredstava, odnosno postavlja se pitanje ko realno snosi troškove realizacije tih obaveza u smislu čl. 94 ZOMUKD.

Na posletku, radi prikazivanja realne slike izvršenja vaspitnih naloga u Srbiji, smatramo relevantnim da makar okvirno prikazemo rezultate studije „Mapiranje resursa u u lokalnim zajednicama za realizaciju vaspitnih naloga/posebnih obaveza“ radene u okviru programa „Unapređenje dostupnosti pravde u Srbiji“ čiji je zadatak bio da sprovede analizu o realizaciji vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji za period od 2008. do 2011. godine. Rezultati u pogledu primene vaspitnih naloga ukazali su na sledeće. 1) Naime, u nekim gradovima, samo javni tužioci primenjuju vaspitne naloge, dok, u nekim drugim, to čine samo sudije za maloletnike. 2) Iako ZOMUKD i svi relevantni međunarodni akti propisuju da se izbor i primena vaspitnog naloga vrši u saradnji sa roditeljima, usvojiocem ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva u praksi se od ovoga često odstupa. 3) Uz to, uloga organa starateljstva je često nedefinisina, te oni ponekad aktivno učestvuju u izboru vaspitnog naloga, a nekad su od strane samog sudije za maloletnike ovlašćeni „samo da daju mišljenje“ o primeni određenog vaspitnog naloga. 4) Još jedno odstupanje od međunarodnih preporuka o aktivnom učešću čitave zajednice i potrebi kontinuirane saradnje svih nadležnih

organa i civilnog sektora ogleda se i u tome što za primenu vaspitnih naloga: podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu ne postoje uslovi, jer nedostaju sporazumi između pravosuđa i sistema zdravstvene zaštite (*Satarić, N., Obradović, D., 2011*).

Inače, čak i kada se radi o najčešće primenjivanoj diverzionoj meri kod nas – poravnanju sa oštećenim, ilustrativno je da značajan broj oštećenih ne želi da pristane na poravnanje sa maloletnim prestupnikom usled nedostatka poverenja (*Gavrić, A., 2012*). Ovo ukazuje na nizak nivo svesti na strani građana o mogućnostima neformalnog rešavanja situacija nastalih izvršenjem krivičnog dela, a čije jačanje jeste jedan od standarda koji proizilazi iz međunarodnih dokumenata. Aktivno učešće maloletnog prestupnika, oštećenog i društva, uz uvažavanje interesa svih strana, predstavlja značajan faktor resocijalizacije i reintegracije maloletnog prestupnika, te se postavlja pitanje koliko se čini na promovisanju i popularizaciji restorativnih ideja u našoj zemlji.

6. Zaključak

Retributivni koncept, u državnom i društvenom odgovoru na maloletničko prestupništvo, pokazao je čitav niz slabosti (*Banović, B., Joksić, I., 2011*). Stoga, u sferi društvene reakcije na maloletničko prestupništvo dolazi do značajnih promena u drugoj polovini XX veka. Te promene se, pre svega, ogledaju u krivičnopravnom reagovanju države na prestupništvo maloletnika kombinovanjem dva modela: zaštitiničkog i modela pravičnosti. Tako, danas, društvena reakcija prema maloletnim prestupnicima predstavlja rezultantu usklađivanja ideja prevaspitavanja i retribucije u suzbijanju maloletničkog prestupništva (*Knežević, S., 2008*). Na međunarodnom planu usvojeni su dokumenti koji su postavili standarde postupanja u oblasti maloletničkog pravosuđa. Ti standardi predstavljaju rukovodne principe kojima nacionalni sistemi treba da se vode prilikom kreiranja, izricanja i implementacije mera državne i društvene reakcije na kriminalitet maloletnika. Tako je postavljen bazični okvir koji garantuje minimum zaštite ljudskih prava deteta u sukobu sa zakonom. Svi međunarodni dokumenti propagiraju ideju restriktivnog pristupa kažnjavanju maloletnih prestupnika i ideju preusmeravanja ka alternativnim, neformalnim vidovima reagovanja i restorativnosti.

Ovim globalnim tendencijama u oblasti maloletničkog prestupništva priklonio se je i naš zakonodavac usvajanjem ZOMUKD. Već sama činjenica da u RS postoji poseban zakon koji na specifičan način uređuje položaj maloletnika, govori u prilog o naprednom karakteru naše regulative, te o poštovanju preporuka međunarodnih akata koji se izričito zalažu za izdvojeno maloletničko pravosuđe. Ovaj *lex specialis* na uspešan i kulturološki senzitivnan način reflektuje najsavremenije međunarodne standarde u oblasti maloletničkog pravosuđa, široko otvarajući mogućnosti za njegovo dalje unapređenje i humanizaciju (Stakić, Đ., 2012).

U smislu vrednosnih opredeljenja, sistem krivičnih sankcija i mera prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u Srbiji, oslanja se, prevashodno, na zaštitnički model, uz izvesne uplive ideja modela pravičnosti. To znači da je osim usmerenosti na ličnost prestupnika i njegovu rehabilitaciju, sada akcentovana i reintegracija maloletnika u društvenu sredinu, bez zanemarivanja težine krivičnog dela i uz poštovanje prava koja pripadaju maloletniku (Soković, S., 2008).

Na osnovu analize ključnih standarda postavljenih međunarodnim dokumentima i sadržine ZOMUKD kroz prizmu sankcija i mera za maloletnike prestupnike, možemo reći da je naš normativni okvir u ovoj oblasti u najvećem delu usaglašen sa međunarodnim standardima.

Pre svega, načelo najboljeg interesa deteta je dosledno implementirano kroz čitav zakonski tekst. Počev od činjenice što se zbog tog principa, kada se radi o maloletnim učiniocima krivičnih dela, odstupa od mesne nadležnosti krivičnog suda, te je ovde nadležan sud prebivališta ili boravišta maloletnika, preko toga da niko nema pravo da bude oslobođen dužnosti svedočenja okolnostima potrebnim za ocenu ličnosti i stepena duševnog razvoja maloletnika, procesnih garancija kojima se garantuje pravičnost postupka, odredaba o isključenju javnosti i najšire moguće zaštite privatnosti maloletnika. Principi sudske i izvršne individualizacije, takođe su u službi ostvarivanja najboljeg interesa deteta.

Princip zabrane diskriminacije, pored toga što je unet u tekst ZOMUKD na način koji to čine međunarodni akti, garantovan je i svim ostalim normativnim aktima čija primena dolazi u obzir, počev od Ustava RS.

Princip zaštite prava na život i obezbeđivanja adekvatnih uslova za rast i razvoj je implementiran u naše propise, što se najbolje vidi iz odredaba ZOMUKD koje se neposredno odnose na izvršenje krivičnih sankcija i vaspitnih naloga. Izuzetak predstavlja princip zabrane nošenja vatrenog oružja u svim ustanovama u kojima borave maloletnici, predviđen *Havanskim pravilima* (pravilo broj 65), kao i odredbom člana 92 ZOMUKD. Međutim, odredbom čl. 132 st.2 ZOMUKD dozvoljava se primena vatrenog oružja prema maloletniku

smeštenom u ustanovi u određenoj situaciji, te su ove odredbe kontradiktorne i međusobno se isključuju. Zbog toga je potrebno, u tom delu, uskladiti naš zakon sa *Havanskim pravilima*.

Načelo patricipacije dosledno je implemtirano kroz mnoge odredbe ZOMUKD. Počev od toga da je zabranjeno suđenje maloletniku u njegovom odsustvu, da je predviđeno saslušanje maloletnika u postupku, mogućnost izjavljivanja žalbe ne samo na odluke suda, već i kasnije, u fazi izvršenja sankcija i mera, do davanja saglasnosti (informisanog pristanka) maloletnika za primenu različitih mera.

Načelo minimalne intervencije opredmećeno je kroz mogućnost primene načela oportuniteta krivičnog gonjenja od strane javnog tužioca za maloletnike, kao i kroz implementaciju diverzionog modela postupanja oličenog u primeni vaspitnih naloga. U vezi sa ovim je i načelo postupnosti u izricanju sankcije, a naročito vidljivo iz odredaba o izricanju vaspitnih mera. I načelo institucionalizacije kao poslednjeg sredstva se ostavljuje kroz propisivanje strogih preduslova za izricanje sankcija i mera institucionalnog tretmana. Institucionalizacija je minimizirana i širokim mogućnostima uslovnog otpusta, kao i odredbama o mogućnosti izlaska iz doma u grad, i posete sportskim, kulturnim i drugim primerenim događajima tokom trajanja zavodskih vaspitnih mera.

Nasuprot ovako visokom nivou usklađenosti normativnog okvira sa međunarodnim standardima, realna slika stanja je pokazala brojna odstupanja, o čemu je bilo više reči u prethodnim izlaganjima. Napredan pravni okvir još uvek se čini teškim za istinsku implementaciju. Savremene standarde postupanja sa maloletnicima je, očigledno, lakše inkorporirati u zakonski tekst, nego u stvarni društveni ambijent. Svi problemi i odstupanja u praksi od međunarodnih standarda predstavljaju rezultantu nedostatka, pre svega, finansijskih, a potom i tehničkih i kadrovskih resursa. Sveprisutna je nedovoljna komunikacija i koordinisanost rada između policije, pravosuđa, organa starateljstva, kao i saradnja sa širim zajednicom, kako sa vladinim, tako i nevladinom sektorom. Ovome, donekle, doprinosi i nedostatak podzakonskih akata kojima će se dalje razraditi rešenja iz ZOMUKD. Ovo se, pre svega, odnosi na primenu vaspitnih naloga. Zakonom neregulisane nadležnosti i ovlašćenja za primenu vaspitnih naloga dovode do konfuzije u saradnji između stručnjaka iz ključnih sistema koju dodatno komplikuje činjenica izostanka tripartitnih sporazuma na lokalnom nivou između organa pravosuđa, organa starateljstva i organizacija u kojima bi trebalo da se realizuju vaspitni nalozi, a i posebne obaveze (*Satarić, N., Obradović, D., 2011*). Stoga, na ovom mestu, dolazimo i do prve preporuke koja bi bila od značaja za usklađivanje prakse u Srbiji i međunarodnih standarda, a to je: standardizacija procedure izvršenja vaspitnih naloga.

Naredna preporuka se odnosi na specijalizovanost kadra koji postupaju sa maloletnim prestupnicima. Naime, zbog smanjenja broja sudija i javnih tužilaca kao posledice reforme pravosuđa u Srbiji, dosta se izgubilo na specijalizaciji za postupanje po ovim predmetima, te stoga treba težiti daljoj edukaciji i specijalizaciji javnih tužilaca i sudija koji postupaju samo, ili makar pretežno, u maloletničkim predmetima (*Đurđić, S., 2012*). Na potrebu dodatne edukacije i ostatka kadra, pre svega zapošljenih u organima strateljstva, ukazuju i rezultati istraživanja. Naime, svi zapošljeni u ovim ustanovama, i sami ukazuju na potrebu za dodatnim edukacijama, ali takvih u kojima će istovremeno učestvovati stručnjaci svih organa nadležnih za problematiku maloletničkog pravosuđa (*Satarić, N., Obradović, D., 2011*). Ovakvim edukacijama bi se ostvario dvostruki cilj: unapređenje znanja lica koja postupaju sa maloletnim prestupnicima i stvaranje platforme za sistemsku harmonizaciju rada svih nadležnih.

Sledeća preporuka, zapravo, predstavlja apel da se dovoljna sredstva opredele za infrastrukturna rešenja radi odvajanja maloletnika od punoletnih lica u pritvoru. To što su ova lica odvojena nakon izricanja institucionalne sankcije ili mere je donekle i obesmišljeno činjenicom da se taj standard ne poštuje i prethodno, u slučaju pritvora.

Takođe, nesaglasnost na praktičnom planu sa principom obezbeđivanja adekvatnih uslova za rast i razvoj maloletnikana, a tiče se pre svega higijene prostorija, zastarelosti i stereotipnosti programa i aktivnosti u ustanovama je relativno lako otklanjiva, a predstavljala bi značajan pomak u približavanju međunarodnim standardima u praksi (*Stakić, Đ., 2011*).

Dalje, na terenu institucionalnih sankcija i mera, smatramo uputnim da se sudijama za maloletnike predoči realno stanje u pritvorskim jedinicama i zavodskim ustanovama. Ukoliko bi svaki sudija za maloletnike obišao ove ustanove, verovatno je da bi zatečeno stanje bilo jedan od parametara koji bi uticao na njegov/njen izbor prilikom donošenja odluke o sankciji ili meri koja će se izreći maloletniku. Na ukupnom planu, to bi mogao biti jedan od faktora za dosledniju primenu načela institucionalizacije kao poslednjeg sredstva u praksi.

Kao problem sa izvršenjem sankcija i mera za maloletnike pokazalo se i to što maloletnici neretko ostaju duže u ustanovama nego što je bilo nužno, jer čak i po 5-6 meseci čekaju da sudovi razmotre njihove predloge za zamenu ili obustavu primene vapsitne mere (*Jelić, M., et alia, 2009*). Stoga, ovim putem ukazujemo i na potrebu utvrđivanja procedure, kao i odgovornosti za propuste, u pogledu razmatranja predloga za obustavu ili zamenu vaspitne mere, kako bi se omogućilo da maloletnik ostaje u ustanovi onoliko koliko je nužno i nikako preko toga. U tom smislu, moglo bi se govoriti o određenom uputstvu sudijama za praćenje i kontrolu izvršenja vaspitnih mera i postupak odlučivanja o predlozima da obustvu

ili promenu mere. Svakako, ovo bi se odnosilo i na preispitivanje daljeg boravka maloletnika u pritvoru. Na taj način bi se doprinelo praktičnoj primeni načela hitnosti, efikasnosti i, u krajnjem, standarda najboljeg interesa deteta.

Uvažavanje međunarodnih standarda na praktičnom planu predstavlja izazov i za države koje su daleko prosperitetnije od Srbije. Pa ipak, pozitivni koraci ka usklađivanju sa međunarodnim standardima ne moraju nužno da koštaju puno. Međutim, ono što jeste nužno je kontinuirano kritičko procenjivanje i preispitivanje celokupnog sistema maloletničkog pravosuđa, uz što intenzivniji razvoj naučnih istraživanja u ovoj oblasti. Upravo ovo predstavlja još jednu od najmarkantnijih sugestija svih relevantnih međunarodnih dokumenata. Ići u korak sa međunarodnim standardima u oblasti postupanja sa maloletnim prestupnicima, znači stvarati veće mogućnosti za resocijalizaciju i reintegraciju te dece, a samim tim ulaganje u njihovu budućnost. Uostalom, stepen demokratičnosti i dostignuti nivo kulture jednog društva ogleda se i u njegovom odnosu prema maloletnim prestupnicima (*Dimovski, D, Ilić, I., 2012*). Stoga, ulaganje u tretman dece u sa sukobu sa zakonom jeste važna investicija u budućnost svakog društva.

Spisak korišćene literature

Izvori na srpskom jeziku:

1. Banović, B., Joksić, I.: *Diverzioni koncept reagovanja na kriminalitet maloletnika u Srbiji: zakonodavstvo i praksa*, Teme, br. 2/2011, Niš, 2011., strana: 345.
2. Beljanski, S.: *Međunarodni pravni standardi o krivičnom postupku*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001., strana: 10.
3. Vasiljević, S., Ignjatović-Ristić, D., Ćirić, Z.: *Maloletnička krivična sankcija: posebne obaveze*, Socijalna misao, God.XVII, br. 3 (2010), Beograd, 2010., strane: 113, 114, 116.
4. Veković, V.: *Osnovni principi izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Republici Srbiji*, Zbornik radova, (ur. Stojanović, M.), Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Kosovska Mitrovica, 2011., strana: 89.
5. Vlašković, V.: *Problem određivanja sadržine „najboljeg interesa deteta“*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, broj 1/2012, Beograd, 2012., strane: 348, 357, 360.
6. Gavrić, A.: *Izricanje i primena vaspitnih naloga*, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (ur. Stevanović, I.), Beograd, 2012., strana: 165.
7. Dimovski, D., Ilić, I.: *Mogućnosti primene instrumenata restorativne pravde u krivičnom postupku prema maloletnicima*, Krivičnopravni položaj i socijalnopravna zaštita maloletnika, (ur. Kostić, M., Konstantinović-Vilić, S., Brkić, M.), Pravni fakultet Univerziteta u Nišu i Centar za socijalni rad „Sveti Sava“ Niš, 2012. strane: 92.
8. Dimovski, D., Ilić, I.: *Restorativna pravda i krivični postupak prema maloletnicima na primeru Srbije i Republike Srpske*, Pravna Riječ broj 3/2012, Banja Luka, 2012., strane: 330, 331.
9. Dimovski, D., Mirić, F.: *Politika suzbijanja maloletničke delinkvencije kao determinanta društvenog razvoja*, Anali poslovne ekonomije, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka, 2013.

10. Đurđić, V.: *Diskreciono gonjenje maloletnih učinilaca krivičnih dela*, Teme, br.2/2011, Niš, 2011., strane: 417, 418.
11. Đurđić, V.: *Uticaj javnog tužioca na kaznenu politiku u novom krivičnom postupku Srbije*, Kaznena politika kao instrument državne politike na kriminalitet, Ministarstvo pravde Republike Srpske, Banja Luka, 2014., strana 91.
12. Đurđić, S.: *Rezultati, pitanja i problemi u sprovođenju Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, pre i posle reforme pravosuđa u Srbiji – pogled iz prakse*, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (ur. Stevanović, I.), Beograd, 2012., strana: 113.
13. Ilić, R.: *Položaj maloletnika u krivičnom postupku*, magistrarska teza, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, 2003., strana 8.
14. Jelić, M., et alia: *Ljudi na margini (3), Izveštaj o stanju u socijalnim ustanovama za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja i dece i omladine sa poremećajima u ponašanju*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009., strane: 9, 10.
15. Jovašević, D.: *Leksikon krivičnog prava*, Službeni list, Beograd, 2002., strana: 280.
16. Jovašević, D.: *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2010., strane: 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 49, 50.
17. Jovašević, D.: *Primena međunarodnih standarda zaštite prava maloletnika u novom krivičnom zakonodavstvu Srbije*, Ustavne i međunarodne garancije ljudskih prava (ur. Zoran Radiojević), Pravni fakultet u Nišu, Centar za publikacije, Niš, 2008., strana: 210.
18. Jovašević, D.: *Alternativne mere za maloletnike u savremenom krivičnom pravu*, Reforma krivičnog pravosuđa, Pravni fakultet u Nišu, Centar za publikacije, Niš, 2010., strana 110.
19. Jovašević, D.: *Krivične sankcije za maloletne učinioce krivičnih dela*, Sudska praksa, godina XXVIII, 6/2008, Poslovna politika, Beograd, 2008., strane: 68, 72, 74.
20. Jovašević, D.: *Evropski standardi i neformalne mere u maloletničkom krivičnom pravu*, Evropsko zakonodavstvo, godina IX, broj 33-34, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010., strane: 27, 28, 34.
21. Jovašević, D.: *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet u Nišu, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, 2011.

22. Jovašević D., Kostić M.: *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2012., strane: 111,112.
23. Knežević, S. : *Maloletničko krivično pravo*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2010., strane: 11, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 47, 49, 59.
24. Knežević, S.: *Kažnjavanje maloletnika u sklopu međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava*, Pravna riječ, broj 12(2007), Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka, 2007., strana: 351.
25. Knežević, S.: *Vaspitni nalozi kao vid diverzionog reagovanja na maloletničku delinkvenciju*, Pravna riječ, broj 15 (2008), Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka, 2008., strane: 107, 125, 127, 130.
26. Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. : *Kriminologija*, Pravni fakultet, Niš, 2009., strane: 223, 225.
27. Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M: *Penologija*, Pravni fakultet u Nišu, Centar za publikacije, Niš, 2011., strane: 296, 297.
28. Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M: *Diverzioni modeli i alternativne krivične sankcije primenjene prema maloletnicima u sukobu sa zakonom*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, broj 50 (2007), Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Niš, 2007., strane: 87, 94.
29. Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M.: *Restorativna pravda kao oblik reagovanja prema maloletnicima sa delinkventnim ponašanjem*, Pravna riječ, broj 3/2012, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka, 2012., strane: 315, 317, 318.
30. Lukić, T., Samardžić, S.: *Krivična odgovornost maloletnika i oportunitet krivičnog gonjenja*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, broj 3/2012, Novi Sad, 2012., strane: 240, 241.
31. Medenica, V.: *Pozicija maloljetnika u našem krivičnom zakonodavstvu*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima, Udruženje za međunarodno krivično pravo i „INTERMEX“, Beograd, 2004., strana 179.
32. Miladinović-Stefanović, D.: *Alternativni načini reagovanja na maloletničku delinkvenciju (sa posebnim osvrtom na poravnanje sa oštećenim)*, Krivičnopravni položaj i socijalnopravna zaštita maloletnika, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu i Centar za socijalni rad „Sveti Sava“, Niš, 2012., strana: 43.

33. Mirić, F.: *Rezolucija Evropskog parlamenta (2007/2011 (INI)) o maloletničkoj delinkvenciji*, Evropsko zakonodavstvo, broj 37-38/2011, Beograd, 2011., strane: 90-95.
34. Nikolić, Z., Joksić, I.: *Maloletnička delinkvencija, socijalnopsihološki i krivičnopravni aspekti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2011., strana: 11.
35. Perović, M.: *Krivično pravo SFRJ, opšti dio*, Univerzitetska reč, Nikšić, 1985., strana 365.
36. Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I.: *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji*, Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd, 2008., strane: 13, 19, 24.
37. Satarić, N., Obradović, D.: *Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji, Mapiranje resursa u lokalnim zajednicama za realizaciju vaspitnih naloga/posebnih obaveza*, International Management Group - IMG, Amity, Beograd, 2011, str. 72, 73, 74.
38. Simonović, S.: *Izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora*, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (ur. Stevanović, I.), Beograd, 2012., strane: 300, 301, 302, 304.
39. Skakavac, T.: *Krivične sankcije prema maloletnicima – stanje i primena*, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (ur. Stevanović, I.), Beograd, 2012., strana 283.
40. Soković, S.: *Relevantni međunarodni standardi i osnovne karakteristike izvršenja krivičnih sankcija koje se izriču maloletnicima*, Pravni sistem Srbije i standardi Evropske Unije i Saveta Evrope, knjiga III, (ur. Bejatović, S.), Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2008., strana 97.
41. Stakić, Đ.: *Prava dece lišene slobode, Nezavisna procena stanja prava dece u sukobu sa zakonom u institucijama maloletničkog pravosuđa u Srbiji*, IMG – International management group, 2011., strana 13.
42. Stakić, Đ.: *Unapređenje kvaliteta donošenja odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa*, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa Druge

- godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (ur. Stevanović, I.), Beograd, 2012., str.70.
43. Stakić, Đ.: *Priručnik za stručnjake u sistemu maloletničkog pravosuđa*, International management group – IMG, 2013., strana: 10.
44. Stojanović-Milošević, G.: *Međunarodni krivično pravni standardi u zakonodavstvu za mlade iz ugla nacionalnog prava*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima, Udruženje za međunarodno krivično pravo i „INTERMEX“, Beograd, 2004., strane: 406, 407, 408.
45. Stojanović-Milošević, G.: *Principi u međunarodnim dokumentima i postupak prema maloletnicima u našem krivičnom postupku s osvrtom na neke probleme u praksi*, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (ur. Stevanović, I.), Beograd, 2012., strana: 88.
46. Ćirić, Z.: *Sudsko-psihijatrijska veštačenja maloletnih izvršilavca krivičnih dela*, Krivičnopravni položaj i socijalnopravna zaštita maloletnika, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu i Centar za socijalni rad „Sveti Sava“, Niš, 2012., strana 119.
47. Ćopić, S.: *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 2010., strane: 73,74.
48. Ćopić, S.: *Pojam i osnovni principi restorativne pravde*, Temida, Beograd, 2007., strana 31.
49. Čejović, B.: *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 2002., strane: 538, 539.
50. Škulić, M.: *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd, 2003., strane: 80, 129.
51. Škulić, M.: *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2011., strane: 84, 280, 342.

Izvori na stranom jeziku:

1. Baert, S., Verhofstadt, E.: *Labour Market Discrimination against Former Juvenile Delinquents: Evidence from a Field Experiment*, IZA Discussion Paper No. 7845, Ghent, Belgium, 2013, str.1, dostupno na: <http://ftp.iza.org/dp7845.pdf>

2. Benekos, J. P., Merlo, V. A.: *Controversies in Juvenile Justice and Delinquency*, LexisNexis Group, Newark, NJ, 2008.
3. Bernard, J., T., Kurlychek, C., M.: *The Cycle of Juvenile Justice*, Oxford University Press, 2010., strane: 207, 209.
4. Cantwell, N., Holzscheiter, A.: *Article 20: Children Deprived of Their Family Environment, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoffs Publishers, Leiden, 2008., strana 22.
5. Carroll, A. et Al.: *Adolescent reputations and risk*, Springer, New York, 2009, strana 1.
6. *Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures*, Council of Europe, Committee of Ministers, 2008., dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Commentary_Rec_2008_11E.pdf
7. *Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, Compilation of texts related to child – friendly justice*, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, 2009., strana 248.
8. Dammer, H., Albanese, J.: *Comparative Criminal Justice Systems*, Wadsworth, Cengage Learning, Belmont, CA, USA, 2013., strana: 291.
9. Doek, J.: *The UN Convention on the Rights of the Child, Reforming Juvenile Justice*, (eds. Junger-Tas, J., Dünkler, F.), Springer Science + Business Media, LLC, New York, NY, USA, 2009., strane 21, 22.
10. *GENERAL COMMENT No. 10 (2007), Children's rights in juvenile justice*, Committee on the rights of the child, Forty-fourth session Geneva, 15 January-2 February 2007., strana 6, dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf>
11. *GENERAL COMMENT No. 12 (2009), The right of the child to be heard*, Committee on the rights of the child, Fifty-first session, Geneva, 25 May-12 June 2009., dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>
12. *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice*, Council of Europe Publishing, 2012., dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_EN.pdf
13. *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child: Fully Revised Third Edition*, UNICEF, 2007., strana 127, dostupno na:

- http://www.unicef.org/publications/files/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child_Part_1_of_3.pdf
14. Junger-Tas, J.: *Will the Juvenile Justice System Survive?*, European Journal on Criminal Policy, 2/1994, strane: 76, 77, 78, 79.
 15. Kilkelly, U.: *Listening to Children about justice: Report of the Council of Europe. Consultation with children on child-friendly justice*, 2010., dostupno na:
 16. <http://www.oiji.org/en/docs/general/listening-to-children-about-justice-report-of-the-council-of-europe-consultation-with-c>
 17. Lažetić – Bužarovska, G., Misoski, B.: *Restorative aspects of the juvenile justice system in Macedonia*, Teme, broj 2/2011, Univerzitet u Nišu, Niš, 2011., strana: 376.
 18. Omaji, P.: *Responding to Youth Crime: Towards Radical Criminal Justice Partnerships*, Hawkins Press, 2003., strana: 83.
 19. Pratt, J.: *Welfare and justice: incompatible philosophies*, Juvenile Justice: Debating the Issues, (eds.F. Gale, N. Naffine, J. Wundersitz), Allen& Unwin, Sidney 1993, strana: 39.
 20. Penal Reform International, *Protecting children's rights in criminal justice systems: A training manual and reference point for professionals and policymakers*, London, UK, 2013., strana 47, dostupno na:
<http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/Childrens-rights-training-manual-Final-HR.pdf>
 21. Rauschnig, D., Wiesbrock, K., Lailach, M.: *Key resolutions of the United Nations General Assembly 1946-1996*, Cambridge University Press, 1997., strane: 359, 360, 474.
 22. Stevens, A., Kessler, I., Gladstone, B.: *Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union*, Report prepared for the European Commission, 2006., strana: 2.
 23. Souhami, A.: *Transforming Youth Justice*, Willan Publishing, NY, USA, 2007., strana: 16.
 24. Sullivan, D., Tifft, L.: *Handbook of Restorative Justice: A Global perspective*, Routledge, New York, NY, 2006., strana 26-36.
 25. Todres, J., Wojcik, E. M., Revaz, C.: *The U.N. Convention on the Rights of the Child: An Analysis of Treaty Provisions and Implications of U.S. Ratification*, Transnational Publishers, New York, NY, 2006., strane: 3, 36, 40.

26. Turković, K.: *Elements for European Guidelines on child-friendly Justice with particular focus on children's access and place in criminal justice system*, Compilation of texts related to child – friendly justice, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, 2009., strana 47.
27. UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia*, 2008., strana 31, dostupno na:
http://www.unicef.org/ceecis/Lost_in_the_Justice.pdf
28. UNICEF, Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, *Thematic Evaluation of UNICEF'S Contribution to Juvenile Justice System Reform in Montenegro, Romania, Serbia and Tajikistan-Final Report*, Rome, 2007., strana 592.
29. Van Bueren, G.: *International review of criminal policy, Nos. 49 and 50, 1998-1999, The United Nations and juvenile justice: A guide to international standards and best practice*, United Nations, New York, 1999, strane: 12, 14, 17, 20.
30. Van Ness, W., D.: *An overview of restorative justice around the world, Enhancing criminal justice reform including restorative justice, synergies and responses: Strategic alliances in crime prevention and criminal justice. Workshop no. 2*, Bangkok, Thailand, 2005.
31. Walmsley, R.: *World Prison Population List* (tenth edition), International Center for Prison Studies, 2013., strana 1, dostupno na:
http://www.prisonstudies.org/sites/prisonstudies.org/files/resources/downloads/wppl_10.pdf

Međunarodni pravni izvori:

1. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.)
2. Konvencija UN o pravima deteta (1989.)
3. Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe – *Pekinška pravila* (1985.)
4. Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije – *Rijadske smernice* (1990.)
5. Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode – *Havanska pravila* (1990.)
6. Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu – *Tokijska pravila* (1990.)

7. Pravila UN o postupanju prema zatvorenicama i ženama prema kojima se izvršavaju institucionalne mere – *Bangkočka pravila*, (2010).
8. Rezolucija UN o osnovnim principima primene programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima (2000)
9. Smernice za tretman maloletnika u okviru maloletničkog pravosuđa – *Bečke smernice* (1997.)
10. Preporuka o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju (1987)
11. Preporuka o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju kod mladih osoba iz migrantskih porodica (1988)
12. Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava (1996)
13. Preporuka o novim tendencijama u suzbijanju maloletničke delinkvencije i o ulozi maloletničkog pravosuđa (2003)
14. Preporuka o evropskim pravilima o sankcijama i merama za maloletnike (2008)
15. Smernice o pravosuđu po meri deteta (2010)
16. Mišljenje o prevenciji maloletničke delinkvencije, načinima borbe protiv iste i ulozi sistema maloletničkog pravosuđa u Evropskoj Uniji (2006)

Domaći pravni izvori:

1. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Službeni glasnik RS” broj 85/2005)
2. Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013)
3. Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza („Službeni glasnik RS“, 94/2006)